

**КАРАГАНДИНСКАЯ АКАДЕМИЯ МВД РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
ИМЕНИ БАРИМБЕКА БЕЙСЕНОВА**

ӘОЖ 343.2/.7; 343.9

Қолжазба құқығында

Карабалин Қуаныш Серікұлы

**Діни экстремизмнің пайда болуына қарсы әрекет ету аясында діни
бірлестіктермен ішкі істер органдарының өзара әрекетің ұйымдастыру**

«Құқық қорғау қызметі» магистрі академиялық
дәрежесін алу үшін дайындалған
диссертация

Ғылыми консультант

Қазақстан Республикасы
Қарағанды, 2020

МАЗМҰНЫ

БЕЛГІЛЕУ МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР	3
КІРІСПЕ	4
1 ДІНИ ЭКСТРЕМИЗМГЕ БАЙЛАНЫСТЫ ҚЫЛМЫСТАРДЫҢ АЛДЫН АЛУДЫҢ КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ.....	9
1.1 Экстремистік әрекетке қарсы іс-қимылды ұйымдастырудың негізі ретінде- діни экстремизмге байланысты қылмыстылық ұғымы және оның көрсеткіштері	9
1.2 Діни экстремизмнің себептері және діни экстремистің тұлғалық ерекшеліктері	20
1.3 Діни экстремизмге байланысты қылмыстарды жалпы ескерту	
2 ПО-НЫҢ ДІНИ БІРЛЕСТІКТЕРМЕН ДІНИ ЭКСТРЕМИЗМГЕ ҚАРСЫ ІС-ҚИМЫЛ САЛАСЫНДАҒЫ ӨЗАРА ІС-ҚИМЫЛЫНЫҢ ҰЙЫМДАСТЫРУ-ҚҰҚЫҚТЫҚ НЕГІЗДЕРІ	
2.1. Ішкі істер органдары мен діни бірлестіктердің өзара іс-қимыл ұғымы мен мазмұны	Ошибка! Закладка не определена.
2.2. ПО-ның діни бірлестіктермен діни экстремизмге қарсы іс-қимыл саласындағы өзара іс-қимылының ұйымдастыру-құқықтық қағидаттары	
2.3. Діни экстремизмге қарсы іс-қимыл саласында ПО-ның діни бірлестіктермен өзара іс-қимылының түрлері мен нысандары.....	Ош ибка! Закладка не определена.
ҚОРЫТЫНДЫ.....	ОШИБКА! ЗАКЛАДКА НЕ ОПРЕДЕЛЕНА.
ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ.....	89
ҚОСЫМШАЛАР	102

БЕЛГІЛЕУ МЕН ҚЫСҚАРТУЛАР

АКО	–	Ақпараттық-кеңесшілік орталық
АҚШ	–	Америка Құрама Штаты
АНТ	–	Ақпараттық насихат топтары
АТҚК	–	Аймақтық терроризмге қарсы құрылым
БҚО	–	Батыс Қазақстан облысы
БҰҰ	–	Біріккен Ұлттар Ұйымы
ГФР	–	Германия Федеративті Республикасы
ЕЫҚҰ	–	Еуропадағы ынтымақтастық және қауіпсіздік ұйымы
ЕЭҚММ	–	Еуразиялық экономикалық қоғамдастыққа мүше мемлекеттер
ЖПҚ	–	Жергілікті полиция қызметі
ЖІӨ	–	Жалпы ішкі өнім
КО	–	Кедендік одақ
КСРО	–	Кеңестік Социалистік Республикалар Одағы
ҚАЖ	–	Қылмыстық-атқару жүйесі
ҚК	–	Қылмыстық кодекс
ҚХА	–	Қазақстан халқы ассамблеясы
ҚХР	–	Қытай Халық Республикасы
ОҚО	–	Оңтүстік Қазақстан облысы
СҚО	–	Солтүстік Қазақстан облысы
СҰАА	–	Синьцзян-ұйғыр автономды ауданы
ТМД	–	Тәуелсіз Мемлекеттер Достастығы
ҰҚК	–	Ұлттық қауіпсіздік комитеті
ҮЕҰ	–	Үкіметтік емес ұйымдар
ЧР	–	Чех Республикасы
ШҚО	–	Шығыс Қазақстан облысы
ШЫҰ	–	Шанхай ынтымақтастық ұйымы
ПД	–	Полиция департаменті
ІМ	–	Ішкі істер министрлігі
ІО	–	Ішкі істер органдары

КІРІСПЕ

Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Зерттеу тақырыбының өзектілігі. Бүгінгі таңда көптеген мемлекеттерге қауіп төндіріп тұрған қауіпті, әрі болжамдалуы қиын құбылыстардың бірі – экстремизм мен терроризм мәселелері болып табылады.

Осыдан шамамен он жыл бұрын бұл құбылыс біздің елімізде емес, алыстағы шет мемлекеттерде болып жатқан жағымсыз үдеріс болып көрінетін.

2011-2012 жылдар аралығында Атырау, Ақтөбе, Тараз қалаларында болған террористік оқиғалар біз үшін де бұл мәселелердің өзектілігін айқындап берді. Уақыт өте келе қорқыныш сезім әлсірегенмен, 2016 жылдың жаз айларында болған оқиғалар қоғамымызды тағы есеңгіретті. Ақтөбе мен Алматы қалаларында болған терактілер әлі жан-жақты сараптамалық баға алмағанымен, бұл жағдай қоғамның әр мүшесінің осы құбылыс алдында қорғансыз екенін айғақтады.

"Терроризмнің жаһандық индексінің" деректеріне сүйенер болсақ, 2018 жылы лаңкестікке байланысты өлім-жітімдердің жалпы саны 2017 жылмен салыстырғанда 15 пайызға қысқарды және 15952 қайтыс болды. 2018 жылы Ауғанстандағы лаңкестердің қолынан қаза болғандар (7379 адам). Оның артында Нигерия (2040), Ирак (1054) және Сирия (662) бар. Еуропада лаңкестердің құрбандары 62 адам болды. Терроризм әлемде кең таралған құбылыс болып қала береді. Өткен жылы 71 елде кем дегенде 1 адам лаңкестіктен зардап шекті. Бұл соңғы 20 жылдағы екінші үлкен антирекорд.

Терроризмге қарсы комитет Республикалық қоғамдық бірлестігінің басшысы Аманжол Уразбаев өз сұхбатында белгілеп өткендей, соңғы 7 жыл ішінде Қазақстан Республикасы аумағында 14 теракт жасалып 90 адам қайтыс болған. 2016 жылғы екі айдың ішінде Ақтөбе мен Алматы қалаларында болған терактілерден 37 адам қаза тапқан.

Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының құқықтық статистика және арнайы есеп Комитетінен алынған мәліметтер бойынша 2018-2019 жылдар аралығында экстремистік және террористік құқық бұзушылықтар үшін қылмыстық жауапқа тартылып, жазасын өтеуге сотталғандар саны 1000-ға жуық [1].

Терроризм актісі түріндегі қылмыстық құқық бұзушылық адамның өмірі мен денсаулығына қол сұғушылық жасап, мемлекет қауіпсіздігі мен конституциялық тұтастығына қауіп төндіреді, елдегі саяси ахуалдың өзгеріп, қоғамдағы тұрақтылықтың бұзылуына тікелей әсер етеді. Осыған байланысты жасалған терроризм актісіне қарсы тұрудың мемлекеттік құқықтық құралдары пайда бола бастайды. Олардың басты мақсаты – мемлекет тарапынан қылмыскерлерге қатысты шара қолдану, терроризм актісінен жапа шеккендер мен жалпы халықтың қоғамдық қауіпсіздігін қамтамасыз етуге арналған мемлекеттік кепілдіктер жүйесін құру болып табылады.

Дегенмен, мемлекет тарапынан ұйымдастырылған діни экстремизмнің алдын алу шараларының ауқымдылығына қарамастан діни экстремизммен күресу саясатының әлсіз тұсы – қоғам мүшелерінің радикализациялану

мәселесін ғылыми тұрғыдан аз зерттелуі болып отыр. Бұл мәселені Рүстемова Гаухар Рүстембекқызы, Әбдіров Нұрлан Мәжитұлы, Дәрменов Ақынғали Даутбайұлы, Райбаев Дәулет Құмарбекұлы және тағы да басқа отандық ғалымдар өз еңбектерінде көтерген болатын.

Қазақстан Республикасы діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимыл жөніндегі 2018-2022 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимыл саласындағы осал тұстардың бір ретінде діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимыл жасау жөніндегі жұмыста ғылыми-әдістемелік қолдаудың жетімсіздігі айтылған болатын. Елімізде осы қауіппен күресу мақсатында мемлекет билігі аз уақыт ішінде қомақты әкімшілік, қаржылық және ақпараттық ресурстарды жұмылдыруы бұл мәселенің кезек күттірмес көкейтестілігін айғақтайды. Мәселен, «Қазақстан Республикасының діни экстремизм және терроризмге қарсы іс – қимыл жөніндегі 2018 – 2022 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асыру үшін бюджеттен 280 млрд-тан астам тенге жұмсау көзделген болатын[2].

Экстремизмнің кез келген көріністеріне қарсы іс-қимылдың маңызды қағидаттарының бірі мемлекеттің тек қоғамдық және діни бірлестіктермен ғана емес, сондай-ақ өзге де ұйымдармен және азаматтармен ынтымақтастығы болып табылады. Алайда, Ішкі істер органдарының аталған саладағы діни бірлестіктермен өзара іс-қимыл тетігінің жеткіліксіз әзірленуі осы қызметті тиімді жүзеге асыруға мүмкіндік бермейді.

Осыған байланысты ПО мен діни бірлестіктердің діни экстремизмнің түрлі көріністеріне қарсы іс-қимыл мәселелерінде өзара іс-қимылы ерекше ұйымдастыру-құқықтық саясат пен нормативтік бекітуді талап етеді. Мұндай өзара іс-қимыл жария-құқықтық сипатта болуға Қазақстан Республикасының Конституциясына, тиісті заңдарға, сондай-ақ ынтымақтастық пен өзара көмек туралы халық-аралық шарттар мен келісімдерге негізделуге тиіс.

Осылайша, зерттеудің өзектілігі діни экстремизм көріністеріне қарсы тұру саласында ПО-ның Діни бірлестіктермен өзара іс-қимыл жасау тетігінің ғылыми негізделген тұжырымдамасын әзірлеу және іске асыру қажеттілігінен туындады.

Сондықтан зерттеу жұмысы тақырыбының өзектілігі күмән туғызбайды деп пайымдаймыз.

Проблеманың ғылыми зерттелу дәрежесі.

Ғылым үшін Қ.Н.Бурханов, Е.Т.Карин, Д.А. Сәтпаев, Г. Джемаль, Ж.А. Шалабаев, Н.В. Жданов, А.А. Игнатенко, А.В. Кудрявцев, А.В. Малашенко, Б.К. Мартыненко, С. Оганесян, Р. Полонская, В. Пономарев, Н.А. Романов, Т.Р. Сюкияйнен, М.П. Телякавов, И.Н. Яблоков сияқты дінтанушы, саясаттанушы, әлеуметтанушы, философтардың еңбектері өте құнды болып саналады. Бұл ғалымдардың жұмыстарын діни экстремизмді кешенді зерделеу кезінде қолдануға болғанымен, бұл еңбектердің мазмұнында қылмыстық-құқықтық және криминологиялық аспектілер қарастырылмаған. Экстремизм мәселесін қылмыстық-құқықтық және криминологиялық аспектілерде зерттеген ғалымдар: А.Д. Дәрменов, Д.Қ. Райбаев, М.С. Ашимбаев, Б. Бабаджанов, У. Ботобеков, С. Жусупов, О. Молдалиев, К. Мухаббатов, Н.М. Омаров, А. Князев,

Ш. Рискулов, Ю.И. Авдеев, А.И. Алексеев, Ю.М. Антонян, Л.Д. Башкатов, Т.А. Бажан, К.К. Демиров, С.В. Дьяков, Л.Д. Залиханова, М.П. Киреев, Н.В. Кривельская, С.М. Кочои, В.В. Пилявец, У.Т. Сайгитов, О.В. Старков, Н.В. Степанов, В.Н. Фадеев, М.С. Фокин, С.Н. Фридинский, В.А. Бурковская және тағы басқалар.

Зерттеудің мақсаты. Діни экстремизмге байланысты қылмыстар ұғымын аша отырып, оның алдын алу жолдарын құқықтық жетілдіру болып табылады. Ішкі істер органдарының діни бірлестіктермен діни экстремизмге қарсы іс-қимыл саласындағы өзара іс-қимылын ұйымдастырудың мазмұны мен мәселелерін ашып көрсету, осы өзара іс-қимылды ұйымдастыру-құқықтық қамтамасыз етуді жетілдіру жөнінде ғылыми негізделген ұсыныстар енгізу болып табылады.

Зерттеудің міндеттері:

- экстремизм ұғымының бар көзқарастарын, оның формалары мен түрлерін талдау;

- Діни экстремизмнің табиғатын әлеуметтік қауіпті құбылыс ретінде зерттеу, "діни экстремизм" ұғымын қалыптастыру және оның мәнін анықтау;

- қаралып отырған проблемалардың түрлі аспектілерін реттейтін қолданыстағы заңнаманы қорыту және талдау;

- діни экстремизмге қарсы іс-қимыл және конфессиялық қақтығыстарды шешу саласында ПО-ның Діни бірлестіктермен өзара іс-қимыл жағдайына ғалымдардың көзқарастарын қарастыру;

- ПО-ның Діни бірлестіктермен діни экстремизмге қарсы іс-қимыл саласындағы өзара іс-қимылының түсінігі мен мазмұны туралы негізгі теориялық ережелерді қалыптастыру;

- діни экстремизмге қарсы іс-қимыл саласында ПО-ның Діни бірлестіктермен өзара іс-қимылын ұйымдастыруды жетілдіру бойынша практикалық ұсыныстар әзірлеу.

Зерттеу объектісі Қазақстан Республикасы аумағында діни экстремизмнің пайда болуына, тарауына ықпал етуші және оны ескертуге байланысты қоғамдық қатынастар болып табылады.

Зерттеу пәні Қазақстан Республикасы аумағында діни экстремизмге қарсы тұру шараларының қылмыстық-құқықтық және криминологиялық жиынтығы мен қарсы тұрудың басқа да құқықтық және профилактикалық сипаттағы құралдары болып табылады.

Зерттеудің әдіснамалық негізін әлеуметтік-құқықтық процестер мен құбылыстарды танудың жалпы ғылыми және жеке диалектикалық таным әдісі, сонымен қатар оған негізделген тарихи, әлеуметтік, логикалық, салыстырмалы-құқықтық, статистикалық, формальды-заңдық талдаудың жалпы ғылыми және жеке әдістері құрайды.

Зерттеудің эмпирикалық қоры ретінде мемлекеттік органдардың статистикалық мәліметтері, Қазақстан Республикасы ішкі істер органдары, прокуратура және өзге де құқық қорғау органдары қызметінің материалдары, бұқаралық ақпарат құралдарындағы жариялымдар мазмұны мониторингінің

мәліметтері, ішкі істер органдары қызметкерлері мен азаматтарға сұрау жүргізуді зерделеу мен жалпылау қортындылары пайдаланылады.

Диссертациялық зерттеудің ғылыми жаңалығы ең алдымен қорғауға шығарылатын негізгі ұсыныстар мазмұнымен белгіленеді. Сондай-ақ, зерттеу жұмысында діни экстремизмге байланысты қылмыстылықтың алдын алудың құқықтық негіздері жан-жақты қарастырыла отырып, бұл бағыттағы ПО-ның жұмыс тиімділігін арттыруға ықпал етуші құқықтық құралдар ұсынылады.

Зерттеудің теориялық мәні маңызды әлеуметтік-құқықтық проблеманы кешенді түрде шешумен белгіленіп, зерттеу материалдары қылмыстық құқық және криминологияны жетілдіруде пайдаланылуы мүмкін.

Зерттеудің практикалық мәні зерттеу материалдары бойынша жасалған қорытындылар мен ұсыныстарды діни экстремизмнің алдын алу бойынша ішкі істер органдарының қызметін жетілдіруде, сондай-ақ қылмыстық құқықты, қылмыстық-атқару құқығын, криминологияны оқытуда пайдаланылуымен белгіленеді.

Зерттеу нәтижелерін апробациялау және енгізу диссертацияның негізгі теориялық және практикалық мәні бар нәтижелері автордың халықаралық ғылыми-практикалық конференцияларында шыққан 4 мақаласында көрініс тауып, жеке құрамына жауынгерлік–қызметтік даярлық сабақтарында қолданылады.

Қорғауға ұсынылатын тұжырымдар:

1. Қоғамдық ұйымдардың, өзге де бірлестіктердің, лауазымды адамдар мен азаматтардың діни, нәсілдік, жыныстық және өзге де әлеуметтік араздықты туғызу себептері бойынша, сондай-ақ осындай әрекеттер жасауға шақырудағы құқыққа қарсы әрекеттерінен көрінетін радикалдық идеологияны іске асырудың соңғы нысанын түсіну қажет болатын экстремизмнің авторлық анықтамасы: «Діни экстремизм – діни төзімсіздік уәжіне байланысты бір діни ұйым негізінде құрылған діни көзқарастар жүйесін қоғамға мәжбүрлі түрде таңу әрекеттеріне негізделетін қоғам мен мемлекеттің құқықтары мен заңды мүдделерін бұзуға бағытталған қоғамға қауіпті іс–әрекеттер».

2. ПО мен діни бірлестіктердің өзара іс-қимылының негізгі бағыттары талданып, анықталды:

- экстремистік бағыттағы құқық бұзушылықтар мен қылмыстарды анықтау, жолын кесу, алдын алу және алдын алу;
- экстремистік әрекетті ашу және тергеу;
- қоғамдық тәртіпті қамтамасыз ету;
- экстремизм идеяларын таратуға қарсы әрекет;
- конфессиялық қақтығыстарды шешу.

Діни экстремизм көріністеріне қарсы іс-қимыл саласында ПО-ның Діни бірлестіктермен өзара іс-қимылын қамтамасыз етуді, ұйымдастыруды және жүзеге асыруды регламенттейтін нормативтік базаны жетілдіру бойынша ұсыныстар -

3.1 Экстремистік қылмыстардың қазіргі тізімінде экстремистік негіз бойынша жасалатын қылмыстық жазаланушы әрекеттердің бір қатары есепке алынбайды. Осыған байланысты зерттеу жұмысының авторы ҚК 183-бабымен қарастырылатын қылмыстық теріс қылықты да қылмыстық заңнаманың

экстремистік сипаттағы қылмыстық құқық бұзушылықтар тізіміне енгізуді ұсынады.

4. Экстремистік, оның ішінде діни экстремистік қылмыстарды сипаттаушы белгілерді біріздендіру (унификациялау) бойынша талдау жұмысы Қазақстанда да жүргізілуге тиіс және мұндай ресми түсіндірме жұмыстары Қазақстан Республикасы Жоғарғы Сотының актілерінде көрініс табуы қажет.

Диссертацияның құрылымы. Диссертацияның құрылымдық жүйесі зерттеу жұмысының көздеген мақсаты мен міндетіне қарай анықталды. Диссертация кіріспеден, 2 тараудан, алты бөлімшеден, қорытындыдан, қолданылған әдебиеттер тізімі мен қосымшалардан тұрады.

1 ДІНИ ЭКСТРЕМИЗМГЕ БАЙЛАНЫСТЫ ҚЫЛМЫСТАРДЫҢ АЛДЫН АЛУДЫҢ КРИМИНОЛОГИЯЛЫҚ НЕГІЗДЕРІ

1.1 Діни экстремизмге байланысты қылмыстылық ұғымы және оның көрсеткіштері

Діни экстремизм тіркесі «дін» және «экстремизм» деген дербес екі сөздің бірігуі арқылы күрделі бір ұғымды беруші әлеуметтік-құқықтық түсінік. Сондықтан діни экстремизм ұғымы мазмұнын ашу үшін алдымен «экстремизм» ұғымына тоқталып, оның мәнін ашып, түсінік беру қажет.

Жалпы «экстремизм» сөзінің қазақ лексикологиясы үшін шыққан тегі жат, кірме сөз болғандықтан, оны түсіну мақсатында орыс тілді сөздіктер көмегіне жүгінеміз. Шетелдік сөздер сөздігінде біріншіден, «экстремизм» атауы – латынның «extremus», яғни «шеткі» – шеткі көзқарастар мен шараларды ұстанушы (мысалы саясатта); екіншіден, алыс болашақта ізгі және игілікті мақсаттарға қол жеткізумен ақталатын зорлық пен террордың, адамдыққа жатпайтын саясаттың «төтенше шаралары» деп түсіндірілген [24, с.764]. Бірінші рет «экстремизм» терминін ғылыми қолданымға ХХ ғасырдың басында француз заңгері М. Лерой енгізген [25, с.212].

Кез келген әлеуметтік құбылысты зерттеу үшін оны ерекше етуші, сол құбылысқа ғана тән қасиеттерді белгілеп, оны өзге ұқсас құбылыстармен салыстыру арқылы құрылымын анықтау қажет. Сондықтан, экстремизм туралы сөз қозғағанда біз оның мазмұнын ашпас бұрын оның радикализм сияқты жиі кездесетін, әрі кейбір жағдайда синоним сөздер ретінде қолданылып та жүретін ұғымнан айырмашылығын ажыратып алсақ дейміз. Қазақстан Республикасызерттеушісі Д. Ольшанский радикализмді (латын тілінен аударғанда «radix» – тамыр) қоғамда бар «әлеуметтік және саяси институттарды түпкілікті және қайтарымсыз (радикализмді түп тамырымен) өзгертуге бағытталған әлеуметтік-саяси идеялар мен әрекеттер» [26, с.216], – деп анықтайды.

Профессор Н.М. Әбдіров фундаментализм, экстремизм, терроризм сияқты дефиницияларды қарастырып, «фундаментализм мен экстремизм өзара тығыз байланысты деп есептейді. Екіншісі біріншісінің салдары мен дамуы. Діни фундаментализм өзінің шеткі нысандарында экстремизм түрінде көрініс табады. Бұл мағынада діни экстремизм – діни фундаменталистік көзқарастарға сәйкес әлемді басқаша құруға тырысу, шеткі көзқарастар мен шараларды ұстану. Экстремизм, өз кезегінде, терроризмнің пайда болуының соңғы баспалдағы болып табылады» [27, с.10]. Д. Ольшанский олардың ара жігін: «Радикализм, экстремизмге қарағанда түрлі идеялардың мазмұндық жақтарына өте үлкен көңіл бөледі және екінші орынға бұл идеяларды іске асыру тәсілін мұқият талқылайды, радикализм тек қана «идеялық», бірақ әрекетсіз бола алады, ал экстремизм әрқашанда әрекетті болады және әрдайым «идеялық» бола бермейді» [26, с. 216], – деп ашады. Сөйтіп, бұл екі сөздің синоним сөздер емес, әртүрлі семантикалық дефинициялар екендігіне көз жеткіземіз. Яғни, айтып жүргендей «...исламдық радикализм исламистік экстремизмді туындатып, ал ол феномен өз кезегінде терроризмнің пайда болуына әкеледі» [28, с.118].

Терроризм жайлы сөз қозғаған соң оның экстремизмнен айырмашылығына да тоқталмай кете алмаймыз. С.К. Абсаметов: «...терроризм, ең алдымен, толық экстремизмге негізделеді, оған саяси, діни және ішінара криминалды экстремизм жатады. Көрсетілген құрамдас бөліктер атқару сипаты бойынша өзара байланысты, түпкі мақсатына жетуде бірін-бірі толықтырып тұрады» [29, с.123] деген. А.Ж. Шпекбаевтың пікірі де осы көзқарасқа ұқсас: «Экстремистік теориялар алға қойылған идеяларға қол жеткізудің кез келген құралын ақтайды және терроризм көбіне экстремистік идеологияға негізделеді, терроризм мен экстремизм бір-бірінің өмір сүре алмайды» [30, с.29]. Ал экстремизм мен терроризм арасындағы айырмашылықтарды неғұрлым нақты анықтаған Қазақстан Республикасы маманы Г. Мирскийдің: «Экстремизм және терроризм өте тығыз және өте жақын құбылыстар, бірақ олардың арасында автоматты байланыс жоқ: егер әрбір террористің экстремист екені белгілі болса, онда әрбір экстремистің террорист екені қате пікір» [31, с.68] деген нақты, әрі дәл тұжырымдамасы екеуінің ара-жігін ашып бергендей.

Сонымен, ғалымдардың жоғарыда айтылған пікірлерін есепке ала отырып, терроризмді экстремизмнің шеткі көрінісі ретінде қарастырамыз.

Экстремизм ұғымына келер болсақ, оны зерделеу барысында бұл ұғымға ғылымның алуан түрлі саласынан, осы түсініктің өздеріне қызығушылық туғызушы қырынан қарастырылғандығына және оған әртүрлі анықтама берілгендігіне көз жеткіземіз. З. Арухов: «экстремизм – жеке тұлғалар немесе топтар тарапынан мемлекеттің қоғамдық нормалары мен ережелерін түбегейлі жоққа шығару» [32, с.5], – десе, А.Х. Имомов оған мазмұны жағынан өзгешелеу анықтама береді: «Экстремизм өздігінен қылмыс емес, оның жеке тұлға, қоғам мен мемлекетке қауіп төндіру түрінде көрініс тапқан қоғамдық қауіпті әрекеттері мен оның салдары қылмыс болып табылады» [33, с.48],– дегенді айтады. Ал қырғыз сарапшысы М. Койчукулов: «Экстремизмнің туындау табиғаты түрлі идеяларға қарсылық: саяси режимге, әлеуметтік теңсіздікке, белгілі әлеуметтік топтардың, этникалық, ұлттық және конфессионалдық одақтардың қоғамдағы орнына қанағаттанбаушылық» [34, с.10],– дейді. Біздің пайымдауымыз бойынша, бұл пікірлердің барлығы бір-біріне қарама-қайшы емес, керсінше бірін-бірі толықтырып, экстремизмнің кең мазмұндылығын белгілеуші ұғымдар деп есептейміз. Енді экстремизм түсінігінің заң жүзінде анықталуына келер болсақ, Шанхайда 2001 жылғы 15 маусымда жасалған терроризмге, сепаратизмге және экстремизмге қарсы күрес туралы Шанхай конвенциясында экстремизмге: «экстремизм» – билікті күшпен басып алуға немесе күшпен ұстап тұруға, сонымен қатар мемлекеттің конституциялық құрылысын күшпен өзгертуге, сонымен парпар қоғамдық қауіпсіздікке күштеп араласуға, оның ішінде жоғарыда көрсетілген мақсаттарда заңсыз қарулы құрылымдар ұйымдастыруға немесе оларға қатысуға бағытталған және тараптардың ұлттық заңдарына сәйкес қылмыс ретінде қуғындалушы қандай да болсын әрекетті білдіреді [35],– деген түсінік берілген. Бұл анықтама мазмұнынан заңды әзірлеушілердің экстремизм көрінісі болып табылатын қылмыс құрамдарын барынша кеңінен қамтуға тырысқандығын байқауға болады. Сондай-ақ, экстремизм ұғымы туралы түсінік Қазақстан Республикасы «Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы» заңында нақты, әрі терең

берілген, яғни: заңның 1-бабында: «...экстремизм – жеке және (немесе) заңды тұлғаның, жеке және (немесе) заңды тұлғалар бірлестігінің белгіленген тәртіппен экстремистік деп танылған ұйымдардың атынан іс-әрекеттер ұйымдастыруы және (немесе) жасауы; жеке және (немесе) заңды тұлғаның, жеке және (немесе) заңды тұлғалар бірлестігінің мынадай экстремистік мақсаттарды: Қазақстан Республикасының конституциялық құрылымын күшпен өзгертуді, егемендігін, оның аумағының тұтастығын, қол сұғылмауын және бөлінбеуін бұзуды, мемлекеттің ұлттық қауіпсіздігі мен қорғаныс қабілетіне нұқсан келтіруді, өкіметті күшпен басып алуды немесе өкіметті күшпен ұстап тұруды, заңсыз әскерилендірілген құралымдарды құруды, оған басшылық жасауды және қатысуды, қарулы бүлік ұйымдастыруды және оған қатысуды, әлеуметтік, тектік-топтық алауыздықты қоздыруды (саяси экстремизмді); нәсілдік, ұлттық және рулық алауыздықты, соның ішінде зорлық-зомбылықпен немесе зорлық-зомбылыққа шақырумен байланысты алауыздықты қоздыруды (ұлттық экстремизмді); діни өшпенділікті немесе алауыздықты, соның ішінде зорлық-зомбылықпен немесе зорлық-зомбылыққа шақырумен байланысты алауыздықты қоздыруды, сондай-ақ азаматтардың қауіпсіздігіне, өміріне, денсаулығына, имандылығына немесе құқықтары мен бостандықтарына қатер төндіретін кез келген діни практиканы қолдануды (діни экстремизмді) көздейтін іс-әрекет ұйымдастыруы және (немесе) жасауы» [36],– деп белгіленген.

Сөйтіп, экстремизм ұғымының әлеуметтік құқықтық табиғатын ашып, қоғам үшін қауіптілік дәрежесін белгілеп алған соң, бәрімізге етене жақын «дін» сөзінің мазмұнына тоқталсақ: «Дін – әлеуметтік институт ретінде адамзат қоғамымен бірге жасасып келе жатқан рухани құбылыс деп білеміз» [37].

Отандық дінтанушылардың пікірлері бойынша: «Дін – адамзат қоғамындағы аса күрделі де маңызды әлеуметтік-мәдени сана. Діннің басты мақсаты адамның рухани жетілуі ...» [38, б.11],– десе, келесі бір автор: «Діни дүниетаныммен сусындаған ұлттық мәдениет адамға «моральдық негіз беретін» өзінің тегіне, ата-баба өсиетіне, әкелеріне, халқы мен Отанына қатысы барын сездіретін білім» [39, с.11], –деп тұжырымдайды. Дінге қатысты берілген бұл анықтамалар жалпы шынайы дінде экстремизм болмайтындығын анықтап, оның рухани өмірдегі аса маңызды орны белгіленеді. Сондықтан өз сенімін заңға сыйымды әрекеттер арқылы қорғау және оған қолдау жасау көптеген конфессиялардың негізгі доктриналарының бірі деп пайымдаймыз.

Қоғамдық өмірге талдау жасаумен айналысатын «Pew» ағылшын зерттеу орталығының мәліметтері бойынша жер шарының 84% халқы (6 млрд. артық адам) өздерін құдайға сенушілер қатарына жатқызады. Олардың: 2,2 млрд. (31,5%) – христиандар (іштей бұл топтың 50% католиктер, 37% протестанттар, 12% православтарды құрайды), 1,6 млрд. (23%) – мұсылман (іштей бұл топтың 87% – сүннеттер және 13% – шейіттер), 1,1 млрд. (16%) – «белгісіз» діни наным-сенімдегілер құрайды, 900 млн. (15%) – индуистар, 450 млн. (7%) – буддистер, 405 млн. (6%) – «халық діндерін» таратады (африк тайпаларының наным-сенімдері және т.б.) 58 млн. (1%) – басқа діндер (даосизм, джайнизм және т.б.), 14 млн (0,2%) – иудаизм [40]. Бұл мәліметтер жер шары тұрғындарының діни өмірлерінің

алуан түрлі екендігін және кейбір діндердің ішінде діни ағымдардың барлығын көрсетеді.

Қазақстан үшін өзге Орта Азия мемлекеттері сияқты діни экстремизмнің исламистік нысаны өте қауіпті болып табылады. Себебі, «Статистика мәліметтері көрсеткендей, Қазақстандағы ең көп діни қауымдастық Исламмен ұсынылған. Қазақстандағы мұсылмандар – 12 млн. адам, мұсылмандықты тәжірибеде қолданатын мұсылмандар 120 мың, жалпы мұсылмандар санының 1% (оның ішінде 96 мың адам (80%) дәстүрлі ислам дінінің өкілдері және 24 мың (20%) деструктивті ағым өкілдері» [41, с.125]. Сөйтіп, 18 млн. жуық халқы бар Қазақстанның 24 мың адамы деструктивті ағым өкілдеріне жатқызылған.

Дінтанушы Р.М. Сыздықовтың пікірі бойынша: Ислам мен исламизм бұлар әртүрлі құбылыстар, олардың бірі – дін, екіншісі – экстремистік, радикалды мәндегі таза саяси жоба. Исламизм – топ, ағым, ұйым, сектаның ішкі қоғам мен мемлекеттегі кез келген қайшылықтарды, сонымен қатар мұсылман халқы қатысушы мемлекет аралық қатынастарды исламистер тарапынан шарифат нормалары негізінде шешуге бағытталған діни-саяси идеологиясы. Исламистердің демократия мен зайырлыққа қарсы шеткі бағыттылығы жыныс теңдігі, ар-ұят бостандығы, жалпы сауаттылық пен тағы да басқаларды жоққа шығаруға әкелетін, мұсылмандық ортағасырлықты жандандыруға деген реакциялық утопиялық талпыныс [41, с.19]. Осы жерде профессор Х. Актанның: «...экстремизмді исламмен байланыстырудың басты себебі қазір террористік ұйымдарда мұсылмандардың көп болуында. Олар зорлықшылдық акцияларына қатысып, кейбір ислам ережелерімен, әсіресе «жиһад» ұғымымен жасырынады. Экстремистердің өз-өздерін тыныштандыру және екінші жағынан қоғам көңілін жаулап алу үшін кез келген жағдайға, оның ішінде дінге жүгінуге әзір екендіктері анық» [42, с.77],–деп берген бағасы орынды. Сондықтан әлем бойынша исламистік діни экстремизмнің ел назарындағы өзектілігін және еліміздегі діни экстремизмге байланысты ахуалды есепке ала отырып, зерттеу жұмысында исламистік діни экстремизмді қарастыруға айрықша көңіл бөлінеді.

Зерттеу мақсатына сәйкес діни экстремизм дифинициясының мәнін ашпас бұрын осы ұғыммен қатарлас пайдаланылып жүретін діни фанатизм сөзіне тоқталып, оның біз қарастырып отырған ұғыммен ара қатынасын белгілеп алғымыз келеді. Фанатизм (лат. «fanaticus» – құрбандық) – индивидтің белгілі бір сенімдерге деген, басқа ешқандай баламаны қабылдамайтындай болып қалтқысыз берілгендігі; бұл оның іс-әрекетінде және басқалармен қарым-қатынасында айқын көрінеді. Фанатизм сол жолда құрбан болуға дайындықпен астасады; идеяға берілгендік басқа пікірдегілерге төзбеушілікпен қараумен, ортақ мақсатқа жетуге кедергі болатын әдеп нормативтерін елемеушілікпен ұштасады [43] деген түсінік бар. Осы мәселеге қатысты С. Пролетникова: «Біздің пікіріміз бойынша фанатизм діндарлықтың бұрмаланған, деструктивті нысаны. Ол адамның рухани ішкі әлеміне енудің орнына, сыртына таралады, мақсаты – адамның ішкі жан дүниесін емес, сыртқы әлемді өзгерту. Өз мәні бойынша фанатизм да, экстремизм де әлеумет мүшелерінің сыртқы әлеуметтік қоздырғыш болып табылатын жағдайларға әсер етуінің түрлі тәсілдері болып табылады. Сондай-ақ, олар бірінен екіншісіне айналады немесе бір-бірімен қосылып кете алады» [44, с.78],– деп,

екеуін мағыналас, семантикалық тұрғыдан синоним тіркестер ретінде қарастырады.

Енді діни экстремизм ұғымына келер болсақ, оған берілген анықтамалар әртүрлі. Бұл ең алдымен, зерттеушілердің осындай күрделі, әрі көп қырлы құбылысты өзіне қызықты жағынан ғана ашуға тырысулары сияқты субъективті сипатпен байланысты болар деп ойлаймыз.

Қазақстандық зерттеушілер экстремизм феноменін қазақстандық жағдайда зерттеудің бастапқы кезеңдерінде оның саяси құрамдастығы жайлы айтқан. Бұл қазақстандықтардың өзіне тән діндарлық ерекшеліктерімен, қазақстандық қоғамның тарихи даму кезеңдерімен, мемлекеттің егемендігінің қалыптасу ерекшеліктерімен байланысты [45, с.28; 46, с.65-69]. Сондықтан діни экстремизмді саясатпен байланыстыру қазақстандық қоғамға тән құбылыс.

Ш.М. Жандосова: «Діни экстремизм дегеніміз – қоғам мен саяси әлеуметтік құрылым санасын түбегейлі өзгерту мақсатында, толерантты емес ой-пікір қалыптастыруға бағытталған феноменологиялық көрініс» [16, б.7],– деп, діни экстремизмді тікелей саяси мазмұнмен байланыстырса, А.Д. Дәрменов: «Діни экстремизм азаматтардың қауіпсіздігіне, өмірі мен денсаулығына, имандылығына немесе құқықтары мен бостандықтарына қауіп төндіруші діни алауыздықты қоздыруға бағытталған әрекеттер жасау түрінде көрініс тапқан дінге қатысты радикалды көзқарастарды ұстану» [47, с.257],–деген баға береді. Ал, В.И. Василенко: «Діни экстремизм діни-құқықтық нормалар мен дін үйретуші догмалардан туындайтын қоғамның даму үдерісіне әсер етуге тырысатын әлеуметтік-саяси қозғалыс. Діни экстремизмнің идеологиялық зорлық жасаудың өзге нысандарынан айырмашылығы жоқ және ол өзге конфессия өкілдеріне төзімсіздік көрсету немесе бір конфессия ішінде күрес жүргізу түрінде көрініс табады» [48, с.117], – деген пікір білдіреді. Л.П. Сюкияйнен діни экстремизмді екі мағынада түсіну қажеттігін айтады: Бір жағынан, ол саяси экстремизм нысаны ретінде түсіндіріліп, саяси мақсаттарға қол жеткізу тікелей экстремистік қызмет, діни дәлелдемелермен жүзеге асырылса, екінші жағынан діни экстремизм деп нысаны емес, мазмұны бойынша өзге дін ұстанушыларына немесе белгілі бір діни сенімді бөліспеушілерге қарсы бағытталған зорлықшыл әрекеттер екендігіне тоқталады [49, с.22]. Әрине, қазір «геосаяси мақсаттарды жүзеге асыруда діни факторлардың пайдаланылатындығы жаңалық емес, ол бұрыннан бар және көптеген ғасырлар бойы белсенді түрде қолданылып келеді» [28, с.120]. Біздің республикамыздың жері бай, әрі кең болуы өзге мемлекеттер назарын аударса, халқының көп конфессиялы болуы – геосаяси мақсаттарды оңтайлы жүзеге асыруға тиімді фактор. Сондықтан «...кейбір мемлекеттердің жергілікті үкіметті әлсіретіп, өз идеологиялық әсерін орнату үшін аймақтағы ішкі саяси жағдайды тұрақсыздандыруға мүдделілігі» [50, с.17] саясаткерлердің діни экстремистік идеологияны өз мақсаттарына қол жеткізу құралы ретінде пайдалануларына әкелуде.

Ал, В.А. Бурковская діни экстремизм ұғымын ашуда оған саяси астар бермейді, оның пікірі бойынша діни экстремизм ретінде өзара байланысты төрт нысаннан тұратын әлеуметтік құбылысты түсінеміз: 1) діни сана-сезім; 2) діни идеология (доктрина); 3) жалғыз шынайы деп жарияланған діни доктринаны

жүзеге асыру әрекеттері; 4) діни доктринаны, жеке алғанда діни экстремистік ұйымдарды (тоталитарлық секталар) жүзеге асырудың ұйымдастырушылық нысандары [51, с.22-23]. Бұл анықтамадан діни экстремизмнің пайда болуы мен дамуының негізгі белгісі – оның мақсаты екендігін байқауға болады.

Біз мына автордың діни-саяси экстремизмге қатысты анықтамасы сәтті шыққан деп есептейміз: «Діни-саяси экстремизм – бұл мемлекеттік құрылымды зорлықпен өзгертуге немесе билікті зорлықпен басып алуға егемендік пен мемлекеттің аумақтық бүтіндігін бұзуға, заңсыз қарулы құрылымдар құруға, діни немесе ұлттық дұшпандық пен жеккөрушілікті қоздыруға бағытталған діни уәжделген немесе дінмен бүркенушілік әрекет [34, с.84]. Бұл дефиниция авторы діни және діни-саяси экстремизмді нақты шектегендіктен зерттеу пәнімізді нақтылау үшін оны пайдалануды жөн көреміз. Біріншіден, діни-саяси экстремизм мемлекеттік құрылымды зорлықпен өзгертуге немесе билікті зорлықпен басып алуға егемендік пен мемлекеттің аумақтық бүтіндігін бұзу әрекетін білдірсе, діни экстремизм «таза» күйінде ондай мақсаттарды көздемейді. Екіншіден, діни-саяси экстремизм діни идеологиямен бүркемеленеді. Үшіншіден, діни-саяси экстремизм әр уақытта өз мақсаттарына күш қолдану арқылы жетуді көздейді.

Дегенмен, қазіргі таңда діннің мән-мағынасы емес, оның саяси және әлеуметтік көрінісі сұранысқа ие. Діннің айтарлықтай саясаттануы орын алды, енді осы саясаттандырылған дін әлемдік, аймақтық және мемлекеттік деңгейдегі саясатқа тартылуда [52, с.57]. Сөйтіп, біз діни экстремизмге саяси элементтердің тән екендігін жоққа шығара алмаймыз, себебі адами өркениеттің даму тарихы көрсетіп отырғандай, экстремистік және террористік әрекеттердің пайда болуының діни алғышарты мемлекеттілік пайда бола бастаған кезден қалыптаса бастаған. Сондай-ақ, қазіргі уақытта әлем бойынша діни негізде дұшпандылық пен жеккөрушіліктің сандық және ең бастысы «сапалық» көріністерінің артып бара жатқандығын жасырудың мәні жоқ [53, с.86]. Жоғарыда айтылған пікірлерді есепке ала отыра, өз пайымымыз негізінде діни экстремизмге төмендегідей анықтама береміз: «Діни экстремизм – діни төзімсіздік уәжіне байланысты бір діни ұйым негізінде құрылған діни көзқарастар жүйесін қоғамға мәжбүрлі түрде таңу әрекеттеріне негізделетін қоғам мен мемлекеттің құқықтары мен заңды мүдделерін бұзуға бағытталған қоғамға қауіпті іс-әрекеттер».

Қылмыстың белгілі бір уақыт (кезең аралығындағы) деңгейі мен құрылымындағы өзгерістерін білу үшін қылмыстылық динамикасына назар аударамыз. Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының құқықтық статистика және арнайы есеп Комитетінен алынған мәліметтер негізінде соңғы он жыл (2007-2016) ішінде республика аумағында жасалған жалпы қылмыстылықпен қатар экстремистік бағыттағы қылмыстылық динамикасы да жыл сайын (кесте 1), әсіресе, соңғы үш жыл ішінде өсу үстінде деп тұжырымдауға болады. Жалпы қылмыстылықпен салыстырғанда бұл қылмыс түрінің көрсеткіші соншалықты жоғары емес сияқты болып көрінгенмен ұлт аралық және конфессия аралық саладағы өте нәзік және спецификалық мәселеге қатысты бір қылмыстың өзі жеке қаланың ғана емес тез арада бүкіл бір мемлекеттің проблемасына айналып кетуі ықтимал құбылыс екендігін естен шығармаған жөн.

Кесте 1 – Қазақстан Республикасындағы жалпы қылмыстық құқық бұзушылық құрылымындағы экстремистік бағыттағы қылмыстылық динамикасы

Жылдар	Жалпы тіркелген қылмыстар саны	Экстремистік қылмыстар	% шаққандағы үлестік салмағы
2008	128064	–	–
2009	127478	63	0,04
2010	121667	46	0,03
2011	131896	48	0,03
2012	206801	42	0,02
2013	287681	78	0,02
2014	359844	80	0,02
2015	341291	80	0,02
2016	346510	154	0,04
2017	262389	321	0,12

Діни экстремизмге байланысты қылмыстар көрсеткішіне талдау жасамас бұрын жалпы экстремистік қылмыстар құрылымына назар аударған жөн. Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының құқықтық статистика және арнайы есеп Комитетінен алынған мәліметтер бойынша 2008 жылдың экстремизмге байланысты көрсеткіштерін табу мүмкін болмағандықтан кесте 2-де тек 2008-2017 жж. көрсеткіштерімен шектелгендігімізді және экстремистік қылмыстарға жататын кейбір қылмыс түрлерінің осы уақыт аралығында жасалмауына байланысты (Қазақстан Республикасы ҚК-нің 181, 184-баптары) кестеге енгізілмегендігін ескерткіміз келеді.

Жалпы экстремистік қылмыстар ішінде діни экстремизмге байланысты қылмыстардың үлестік салмағының жоғары болуы біздің мемлекетіміз үшін экстремизмнің «діншілдік» үдерісінің қарқындылығын айтуға болады. Сондай-ақ, «Террористік немесе экстремистік әрекетті қаржыландыру және терроризмге не экстремизмге өзге де дем берушілік» (Қазақстан Республикасы ҚК, 258-б.) және «Террористік не экстремистік әрекетті ұйымдастыру мақсатында адамдарды азғырып көндіру немесе даярлау не қаруландыру» (Қазақстан Республикасы ҚК, 259-б.) бойынша қылмыстық құқық бұзушылықтардың да 2011 жылдан бастап тіркеліп, көрсеткіштерінің біртіндеп жоғарылап келе жатқандығын байқаймыз (кесте 2-ні қараңыз).

Жалпы экстремистік бағыттағы құқық бұзушылық құрылымындағы діни экстремизмге байланысты қылмыстылық динамикасы көрсетілген мына кестеде (кесте 3-ті қараңыз) діни экстремистік бағыттағы қылмыстық құқық бұзушылықтардың пайызға шаққандағы үлестік салмағының төмендегенін көреміз. Салыстырмалы түрде қарайтын болсақ, 2011-2014 жылдар аралығында 10-12% төмендегенін байқауға болады. Сондай-ақ, 2015 жылдан бастап бұл көрсеткіштер күрт көтеріле бастаған.

Кесте 2 – Қазақстан Республикасындағы жалпы экстремистік бағыттағы қылмыстылық құрылымының динамикасы

Атауы	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016 9 ай
Экстремистік бағыттағы барлық қылмыстар саны	63	46	48	42	78	80	80	154	321
Әлеуметтік, ұлттық, рулық, нәсілдік, тектік, топтық немесе діни алауыздықты қоздыру (ҚК 174-б.)	37	26	31	21	43	50	50	86	129
Билікті басып алуды н/се ұстап тұруды насихаттау немесе оған жария түрде шақыру, билікті басып алу немесе ұстап тұру не Қазақстан Республикасы конституциялық құрылысын күштеп өзгерту (ҚК 179-б.)	3	–	1	2	3	1	2	2	5
Сепаратистік әрекет (ҚК 180-б.)	–	–	–	–	–	–	–	4	3
Экстремистік топ құру, оған басшылық ету немесе оның әрекетіне қатысу (ҚК 182-б.)	–	–	–	–	–	–	–	–	2
Террористік немесе экстремистік әрекетті қаржыландыру және терроризмге не экстремизмге өзге дем беру (ҚК 258-б.)	–	–	–	7	11	10	15	17	19
Террористік не экстремистік әрекетті ұйымдастыру мақсатында адамдарды азғырып көндіру немесе даярлау не қаруландыру (ҚК 259-б.)	–	–	–	–	3	7	5	20	19
Террористік немесе экстремистік даярлықтан өту (ҚК 260-б.)	–	–	–	–	–	–	–	6	1
Заңсыз қоғамдық және басқа да бірлестіктер құру, олардың қызметіне басшылық ету және қатысу (ҚК 404-б.)	4	5	5	4	1	2	–	2	6
Қоғамдық немесе діни бірлестіктің не өзге де ұйымның экстремизмді немесе терроризмді жүзеге асыруына байланысты олардың қызметіне соттың тыйым салу н/се тарату туралы шешімінен кейін олардың қызметін ұйымдастыру және оған қатысу (ҚК 405-б.)	19	15	12	8	17	10	8	17	37

Кесте 3 – Қазақстан Республикасындағы экстремистік бағыттағы құқық бұзушылық құрылымындағы діни экстремизмге байланысты қылмыстылық динамикасы

Жылдар	Жалпы экстремистік бағыттағы қылмыстық құқық бұзушылықтар	Діни экстремистік бағыттағы қылмыстық құқық бұзушылықтар	% шаққандағы үлестік салмағы
2009	63	56	88,8
2010	46	41	89,1
2011	48	43	89,5
2012	42	29	69,0
2013	78	60	76,9
2014	80	60	75,0
2015	80	58	72,5
2016	154	103	66,8
2017	321	172	53,5

Діни экстремизмге байланысты қылмыстарды зерттеуде оның құрылымын қарастырудың маңыздылығы зор. Берілген көрсеткіштер негізінде (кесте 4-ке қараңыз) қылмыстық кодекстің 4-тарауының (Бейбітшілік пен адамзат қауіпсіздігіне қарсы құқық бұзушылықтар) 174-бабы (әлеуметтік, ұлттық, рулық, нәсілдік, тектік-топтық немесе діни алауыздықты қоздыру) бойынша сараланатын қылмыстар көрсеткішінің жыл санап тұрақты түрде өсіп жатқандығын байқаймыз.

Ал Қазақстан Республикасы қылмыстық кодексінің «Басқару тәртібіне қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар» тарауына жататын 404 және 405-баптармен реттелетін құқық бұзушылық көрсеткіштерін де төмендеу тенденциясына ие деп айта алмаймыз. Қазақстан Республикасы ҚК 174-бабымен реттелетін қылмыстардың әр жылға шаққандағы орташа есебі 53 қылмыстық құқық бұзушылықты құраса, 404-баппен реттелетін қылмыстар әр жылға орташа есеппен 3,2 қылмысты және 405-баппен реттелетін қылмыстар түрі орташа есеппен 15,8 қылмыстық құқық бұзушылықты құрайды. Яғни, экстремистік қылмыстар құрылымында да, діни экстремизмге байланысты қылмыстар құрамында да «Әлеуметтік, ұлттық, рулық, нәсілдік, тектік-топтық немесе діни алауыздықты қоздыруға» байланысты қылмыстар көрсеткіштері жоғары. Экстремизм мәселесін зерттеуші отандық криминолог А. Дәрменов жалпы қылмыстылық сияқты экстремистік бағыттағы қылмыстарға да жоғары латенттіліктің тән екендігін белгілеп оны 1) ұғымдық аппаратты анықтау мәселесінің жеткілікті әзірленбеуі; 2) адамдардың басым бөлігінің экстремистік бағыттағы материалдарды әкелу, дайындау, өндіру мен таратуды қоғамдық қауіпті және қылмыстық жазаланатын әрекеттер ретінде қабылдамауы бұл қылмыстарды анықтау мен ашуға ықпал етпеуі; 3) қылмыстық әрекеттердің жасалуынан анық салдардың болмауы сияқты жасырын сипаттылығы; 4) осы санаттағы қылмыстарды анықтау және тергеуге байланысты құқық қорғау

органдары қызметкерлерінің кәсіби даярлықтарының жеткіліксіздігі; 5) қылмыстық әрекеттердің осы түрлерінің жоғары қоғамдық қауіптілігін, әсіресе, күрделі криминогенді жағдай аясында жете бағаламауы сияқты себептермен байланыстырады [47, с.108]. Осы санамаланған факторлардың 10 жылдан астам уақыт өтсе де өзектілігін жоғалтпағандығын белгілей отыра, қылмыстық әрекеттердің жасалуынан анық салдардың болмауы сияқты жасырын сипаттылығының мәнінің зор екендігіне тоқталып өткіміз келеді. Қарағанды облысы Жезқазған қаласында орналасқан ұйымдасқан қылмыстық топ мүшелері мен лидерлері, сонымен қатар экстремистік және террористік қылмыстары үшін жазаларын өтейтін сотталғандарға АҚ 159/25 жазаларды атқару мекемесінде экстремистік бағыттағы қылмыстары үшін жазаларын өтеп жатқан сотталғандардан сауалнама алу кезінде сотталғандардың 71% осыған дейін де экстремистік бағыттағы қылмыстар жасағандықтарын, алайда қылмыстық жазаға тартылмағандықтарын мойындады. Ғалымдардың бірқатарының пікірлері бойынша біз қарастырып отырған қылмыс түрі жарияланған ресми статистикамен салыстырғанда бірнеше есе артық болуы жоққа шығарылмайды [47, с.107].

Мұрағаттық қылмыстық істермен танысу барысында істің 90% ҰҚК, ПД немесе прокуратура сияқты сияқты уәкілетті органдардың анықтауымен қозғалатындығы белгілі болды. Ал жеке адамдардың арызы бойынша қылмыстық істің қозғалуы өте аз кездеседі. Біз зерделеген қылмыстық істер бойынша осы мәндегі бір ғана іс болғандықтан, тоқтала кеткенді жөн көрдік: 18.11.2013 ж.т. А.А. Муковнин деген азамат К.А. Сеитовті «колбит–салафит» деп атап, намысына тиген және филологиялық сараптама қорытындысы бойынша оның сөздерінде ұлттық, діни алауыздықты қоздыруға, азаматтың ұлттық намысы мен қадір–қасиеті мен діни сезіміне тию белгілерінің бары анықталған [54]. Мұндай әрекеттер күнделікті өмірде жиі кездескенмен көп адамдар (оның анық салдарының болмауына байланысты) ол үшін жауаптылыққа тартуға болатынын да білмейді немесе мән бермейді деп пайымдаймыз.

Мұрағаттық қылмыстық істерді зерделеу барысында 174-баппен сараланатын қылмыстық әрекеттердің 77% – діни алауыздықты қоздыру мақсатында діни экстремистік материалдарды таратуға байланысты қылмыстық құқық бұзушылық, 18% – әлеуметтік (басым бөлігі Ақтөбе облысында қозғалған), 5% – ұлттық алауыздықтарды қоздыруға байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтар үшін қозғалғанын анықтадық. Ал рулық, нәсілдік, тектік-топтық (қазіргі қолданыстағы қылмыстық кодекстің жаңалығы) қатыстылығы белгілері бойынша қылмыстық құқық бұзушылықтарға байланысты істердің тіркеле қоймауы мұндай қылмыстық құқық бұзушылықтарға жол берілмеуден емес, олардың табиғи латенттілік сипатына байланысты болар деп топшылаймыз. Бір айта кететін жәйт, сот және тергеу практикасын зерделеу барысында әрбір жағдайдың екіншісінде діни экстремистік мазмұндағы материалдарды олардың өздері емес, өзге, олар танымайтын адамдар дайындаған. Әрине, дайындаған адамдар туралы мәліметтердің қылмыстық істе болмауына байланысты діни экстремистік бағыттағы материалдарды

дайындаушы немесе әкелуші адамдар жауапқа тартылудан құтылып кетеді. Мұның салдарынан діни экстремизмнің теріс әсеріне мүдделі тұлғаларды білу, оның таралу ауқымын белгілеу мүмкіндігінен уақытша болса да айрыламыз. Кесте 4 – Қазақстан Республикасындағы жалпы экстремистік бағыттағы қылмыстылық құрылымының динамикасы

Жылдар	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Әлеуметтік, ұлттық, рулық, нәсілдік, тектік, топтық немесе діни алауыздықты қоздыру (ҚР ҚК, 174-б.)	37	26	31	21	43	50	50	86	129
Заңсыз қоғамдық және басқа да бірлестіктер құру, олардың қызметіне басшылық ету және қатысу (ҚР ҚК, 404-б.)	4	5	5	4	1	2		2	6
Қоғамдық немесе діни бірлестіктің не өзге де ұйымның экстремизмді немесе терроризмді жүзеге асыруына байланысты олардың қызметіне соттың тыйым салу немесе тарату туралы шешімінен кейін олардың қызметін ұйымдастыру және оған қатысу (ҚР ҚК, 405-б.)	19	15	12	8	17	10	8	17	37

Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының құқықтық статистика және есеп Комитетінен алынған мәліметтер бойынша 2013-2016 жж. аралығында прокурорлық қадағалау жүргізу нәтижесінде алынып қойылған экстремистік тақырыптағы материалдар мен қару-жарақ, оқ-дәрілер және жарылғыш заттар туралы мәліметтер берілген. Мысалы: 2013 жылы барлығы 25 материал алынып қойылған, оның ішінде 3-уі үнпарақ, 20-ы кітап, 2-уі басқа жеткізгіш құралдар. 2014 жылы барлығы 274 материал алынып қойылып, оның ішінде 178-і кітаптар, 96-сы басқа жеткізгіш құралдар, 2015 жылы барлығы 374 материал алынып қойылып, оның ішінде 70-і үнпарақтар, 278-і кітаптар, 27-сі басқа жеткізгіш құралдар болса, 2016 жылдың 9 айында барлығы 149 материал

алынып қойылған, оның 94-і үнпарақтар, 34-і кітаптар және 21-і басқа жеткізгіш құралдар. Тек прокурорлық қадағалау барысында ғана анықталған бұл көрсеткіштерді зерделей отырып, діни экстремистік бағыттағы радикалды идеяларын таратушы тұлғалардың үгіт-насихат жұмыстарын жүргізу қарқындылығы жоғарылап келе жатқандығын байқауға болады. Жалпы экстремизм, оның ішінде бізге қызығушылық туғызушы діни экстремизммен күрес жүргізу мәселесі ҰҚК құзыретінде болуына байланысты ақпараттардың басым көбінің құпияландырылуы алынатын мәліметтер легіне шектеу қоятындықтан экстремистік мазмұндағы тәркіленген материалдар туралы ақпараттар арасында сәйкессіздіктің барын айта кеткіміз келеді. Сондықтан осы зерттеу жұмысында біздер тек Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының құқықтық статистика және есеп Комитетінен алынған мәліметтерді ғана негізге алуды жөн көрдік.

Бөлімді қорытындылай отыра төмендегідей тұжырымдар жасаймыз:

Діни экстремизм ұғымының мазмұнын зерделей отырып оған төмендегідей авторлық анықтама береміз: «Діни экстремизм – бір діни ұйым негізінде құрылған діни көзқарастар жүйесін қоғамға мәжбүрлі түрде тану әрекеттеріне негізделетін қоғам мен мемлекеттің құқықтары мен заңды мүдделерін бұзуға бағытталған қоғамға қауіпті іс-әрекеттер».

Республикамызда қызмет етіп жатқан діни ұйымдар қызметін зерделей отырып, олардың басым бөлігіне діни экстремизмнің саясиленген исламистік нысаны тән деген қорытындыға келдік.

Жалпы қылмыстылық ішінде экстремистік бағыттағы қылмыстық құқық бұзушылықтың пайыздық көрсеткіштерінің жоғары еместігіне қарамастан қылмыстық кодекстің 174-бабымен сараланатын қылмыстар көрсеткішінің соңғы екі жыл ішінде күрт өсуі осы қылмыстық құқық бұзушылық түрінің қоғамдық қауіптілігінің жоғары екендігін белгілейді.

Қазіргі статистикалық көрсеткіштер негізінде жалпы экстремизмнің, оның ішінде діни экстремизмнің күрт өсу тенденциясына ие екендігін байқаймыз. Діни экстремизм жалпы экстремистік қылмыстар құрылымының орташа есеппен алғанда 53,5% құрайды.

1.2 Діни экстремизмнің қылмыстылық себептері және діни экстремистің тұлғалық ерекшеліктері

«Қылмыстылыққа деген жүйелі ыңғай оның терең әлеуметтік себептерін ашуды білдіреді» [55, с.127],– деп Ү.С. Жекебаев белгілегендей, діни экстремизм көріністерінің өсу тенденциясы оның себептеріне үңіліп, оны бақылауды, зерделеуді және бұл құқық бұзушылық түрін ескерту мақсатында белгілі бір қорытындылар жасауды қажет етеді.

Қылмыстылық себептері мен жағдайлары және факторлары, сонымен қатар қылмыстардың жасалуына ықпал етуші жағдайлар туралы жүйелендірілген ілім жасау үшін жалпы қылмыстылық пен нақты қылмыстарға қатысты қолданылушы «себептер», «жағдайлар» және «факторлар» терминдерінің мәнін бағалау қажет» [56, с.181].

Қылмыстылық себептері – бұл қылмыстылық пен қылмысты өзінің заңды салдары ретінде тікелей туындатушы әлеуметтік-психологиялық құбылыс [56, с.61]. Жағдай бұл қылмыстылықты немесе қылмысты өздігінен туындатпайды, бірақ туындау үдерісіне әсер етіп, қылмыстылық детерминациясына қатысады [57, с.236]. Себептер мен жағдайлар арасында тығыз өзара байланыс болып, оның болуы екеуін де қамтитын жалпылама «криминогенді детерминанттар» ұғымын пайдалану мүмкіндігін береді [56, с.62]. Сондай-ақ, себеп пен жағдай «түрлі қоғамдық құбылыстарда бір жағдайда себеп ретінде саралануы, ал басқасында жағдай болып қалуы мүмкін» [57, с.184].

Қылмыстылық себептері мен жағдайларына талдау жасауда «факторлар» ұғымының мәні зор..., «фактор» ұғымы тиісті құбылыстың белгілі бір мәні бар, қандай да бір үдерістің жүргізілуіне немесе нәтижесіне әсер ететіндігін білдіреді [57, с.186]. Демек, біз діни экстремизм себептерін ашуда мазмұны беріліп, айырмашылықтары шектелген осы ұғымдарды пайдаланатынымызды ескертеміз.

Зерттеу жұмысы шеңберінде қызығушылық туғызушы діни экстремизмге байланысты қылмыстылықтың себептері бір немесе екі фактордан ғана емес себептер кешенінен тұратыны жазылып жүр. Елімізде діни экстремизмнің пайда болу себептерін отандық саясаттанушылар төмендегідей бағыттар бойынша ашуға әрекеттенген:

– біріншіден, экстремистік идеологияны қабылдауға іштей дайын белгілі бір әлеуметтік топтардың болу қаупімен байланысты объективті факторлар бар. Нарықтық өмір индивидуалистікке, эгоистікке, қаталдық пен күшке негізделгені ешкімге де құпия емес. Нарықтық қатынастарға көшу барысында жақсылық, ізгілік, шыншылдық сияқты адамгершілік негіздері бұқаралық ойда құнсызданып кетті. Болашақ пен бүгінге сенімнің жоғалуы, өмір сүру деңгейінің төмендеуі, бұрынғы идеалдардың бұзылуы жаңа миссионерлер үшін нағыз табылмайтын құтты негіз болды, олар соны пайдаланып, агрессивті прозелитикалық жұмысты бастап кетті;

– екіншіден, экстремистік идеялардың табан тіреп енуіне субъективті фактор болып табылатын идеологияны жоғалту үдерісі жатады. Кеңестік кезеңнен кейінгі демократияның жоғалуы негізінде жалған діни тәжірибені және олардан кейін келе жатқан идеологиялық геосаясат жобасын шексіз жүргізуге жағдай жасалып, жақсы мүмкіншілік туғызды [53, с.40]. Біз бұл авторлар көрсеткен факторлар діни экстремизмнің себептерін үстіртін, бір жақты ғана ашады деген пікірдеміз.

Ал Қазақстанлік ғалым А.В. Петрянин жалпы экстремизмнің даму себептерін: а) әлеуметтік-экономикалық себептер; б) бақылаусыз миграция; в) жалпы мемлекеттік және жалпы ұлттық идеологияның болмауы; г) бұқаралық ақпарат құралдарында цензураның болмауы; д) антиэкстремистік заңнаманың жетілмеуі; е) құқық қорғау органдары қызметкерлерінің экстремизммен күрестегі кәсіби деңгейлерінің төмендігі; ж) халықты, әсіресе, жастарды толеранттылыққа тәрбиелеу бағдарламаларының жоқтығы сияқты факторлармен байланыстыра келіп, діни экстремизм себептерін халықтың діни сауатсыздығы, рухани және имандылық қасиеттер деңгейінің төмендігінен

болатындығын айтады [58, с.336-339]. Автордың пікірімен ішінара келісе отырып, бұқаралық ақпарат құралдарында цензураның болмауын экстремизмнің дамуына ықпал етуші факторлардың біріне жатқызуын ғылымда дискуссия туғызатын пікір деп есептейміз.

П.Н. Кобец XX ғасырдың соңында квазидіни ілімнің кеңінен таралуын экзистенциалды вакуум, яғни адамдардың өмірінің мәнін құраушы құндылықтардың, сонымен қатар имандылық пен әлеуметтік бағыттарының жоғалуымен байланыстырады [59, с.18-21]. Бұл пікірді де жоққа шығара алмаймыз. Әрине, ешнәрсе де кездейсоқ, өздігінен пайда болмайтыны анық. Сондықтан біз елімізде діни экстремизмнің етек жаюына ықпал етуші сыртқы және ішкі себептер бар деп қарастыра отырып, сыртқы факторларға әлемдік жаһандану факторын жатқызамыз. Ол қазіргі кезеңде әлемдегі жаһандану үдерісі мен шиеленісу әлеуетінің өсуіне ықпал ететін халықаралық және ұлттық қауіпсіздік ахуалына елеулі әсерін тигізіп отыр [2]. XXI ғасырда діндер арасындағы қайшылықтар өрши түсті. Әрбір дін әділетті және ізгі әлемнің өзіндік бейнесін қалыптастырады. Осы тұрғыдан, діннің өзіндік идеологиясы, әлемнің идеалды бейнесі бар және бұл идеалдар сәйкес келе бермейді. Өткен ғасырларда әлемнің жекеленген бөліктерінде өздерінің діни ерекшеліктері болды, мәселен: христиандық, исламдық, иудаистік, буддистік. Олар діннің таралу аймақтары бойынша бәсекеге түсті, алайда өздерінің аймақтарында біртұтас және басым дін болып келді. Қазіргі таңда, діндер әлемнің әр бөліктеріне таралып, бір-бірімен бәсекеге түсіп отыр. Дінаралық қайшылықтардың стратегиялық негізі осында. Осындай қайшылықтар ұлғайып келеді [53, с.61] Біздің ойымызша, бұл – діни экстремизмдегі жаһанданудың басты белгісі.

В.В. Лунеев, В.Н. Кудрявцев, В.Е. Петрищев сияқты ғалымдардың пікірлері бойынша жаһандану жағдайында терроризм мен экстремизмді туындатушы басты факторлар – бұл бай және кедей мемлекеттер арасындағы терең және ұзаққа созылып кеткен дау-дамайлар. Егер әлеуметтік және халықаралық аспектілерге келер болсақ, бұған ұлтшылдық, сепаратизм, діни және саяси сенімдер түріндегі терроризмді де қосу қажет. Шешен оқиғаларында осы факторлардың, оған қоса бұрмаланған түрдегі діни факторлардың да болғандығын, себебі ислам бейбіт тұрғындарды өлтіруді, жалпы басқа діни көзқарастардағы тұлғаларға қатысты соғысты қолдамайтындығын айту да жеткілікті [60, с.55-56].

Геосаяси фактор. Қазақстандық К. Бурханов, Е. Тукумов, А. Дәрменов сияқты ғалымдар мен басқа да бірқатар зерттеушілер жалпы экстремизм, оның ішінде діни экстремизмнің дамуына ықпал етуші факторлардың біріне еліміздің геосаяси жағдайын жатқызады. Біз де олардың пікірін қолдай отыра, Қазақстанның діни фанаттардың жарылыс жасауы әдеттегі жаңалыққа айналған Ресей мемлекетімен, сондай-ақ жалпы экстремистік жағдай жанданып, өзекті мәселеге айналып, экстремистік ұйымдардың билікке қол жеткізу үшін қарулы қақтығыстарға барып жатқан Орта Азия мемлекеттерімен көршілес болуы – Қазақстанға алаңдатушылық туғызушы факторлардың бастысы деп санаймыз.

Өзбекстан, Қырғызстан мен Тәжікстанда экстремистік қозғалыстардың белсенділігінің артуы саяси курстың әлсіздігі, экономикалық жағдайдың нашарлауы, сыбайлас жемқорлық, өмір сүру деңгейлерінің күрт төмендеуі мен мемлекеттік басқару тиімсіздігі сияқты факторлардан туындап отыр [61].

Орта Азия өңіріндегі жағдай негізінен ұлттық қиын проблемалармен, қалыптасқан ішкі және мемлекетаралық саяси-экономикалық мәселелермен тығыз байланысты. Өңірдегі жағдайды түрлі діни экстремистік құрылымдар мен террористік ұйымдардың іс-әрекеті одан әрі қиындата түсуде. Тұрақтылық болмаған елде әлеуметтік-экономикалық жағдайы жақсарып, елдің экономикасы өркендемейтіні белгілі.

Заңсыз көші-қон факторлары. Бүгінде Орта Азия мемлекеттерінің аумағы Еуропаға заңсыз көші-қонды жеткізуші транзиттік база ретінде пайдаланылуда. Оның зардаптарын біздің мемлекетіміз де көріп жатыр. ҰҚК деректері бойынша: «Лаңкестік пен экстремизмнің тағы бір таралу мүмкіндігі заңсыз көші-қон болып табылады, оның ішінде лаңкестік және діни экстремистік ұйымдар – әрекет ететін елдерден келетіндер. Тараз қаласында маусым айының он екісі күні Шешенстандағы заңсыз қарулы құрылымдардың қызметіне қатысқаны үшін мемлекетаралық іздеуде жүрген Қазақстан Республикасының азаматы ұсталды [62].

ҰҚК-нің БАҚ берген ақпараттары бойынша: «Ағымдағы жылдың он үшінші маусымында лаңкестік әрекеттері мен қасақана кісі өлтіргені және бір қатар қылмыстары үшін Р. Құлбеков өз елі Өзбекстанға тапсырылды. Елімізде лаңкестік пен экстремизмнің таралуына қару-жарақтың, оқ-дәрі мен жарылғыш заттардың заңсыз айналымы да үлкен себеп болуда. Оның жолын кесу үшін Ішкі істер министрлігі, Қорғаныс министрлігі және басқа да мүдделі ведомстволармен бірлесіп, республикамызға олардың заңсыз келуін анықтау, сондай-ақ әскери бөлімшелердегі қоймалар мен арсеналдардағы, лицензиялау рұқсат беру жүйесі нысандарындағы қару-жарақ пен әскери техниканың сақталуын қамтамасыз ету бойынша тиісті жұмыстар жүргізілуде. ҰҚК органдарының материалдары бойынша заңсыз айналымнан жыл сайын атыс қаруының, оқ-дәрілер мен жарылғыш заттардың айтарлықтай көлемі тәркіленуде» [62].

Ішкі себептер:

Бұл ең алдымен мемлекеттегі әлеуметтік-экономикалық жағдай.

Әлеуметтік себептер өзге мемлекеттермен қатар қазіргі Қазақстан үшін де діни экстремизмнің дамуына ықпал етуші негізгі себептердің бірі болып табылады. Бұған ел азаматтары арасындағы әлеуметтік және мүліктік теңсіздікті жатқызамыз [63, б.366]. Қоғамның әлеуметтік-экономикалық жағдайының маңызды құрамдас бөлігі адамдардың жұмыспен қамтамасыз етілу деңгейі болып табылады. «Қазақстан жастары ұлттық баяндамасындағы» әлеуметтік сауалнама нәтижелері бойынша 2014 жылы 14-29 жас аралығындағы респонденттердің 60,3% – жұмыспен қамтылмаған немесе ішінара қамтылған болғандығына көз жеткіземіз, олардың 56,7% – қала жастары және 43,3% – ауыл жастары [64, б.54] болып шықты. Сонда еңбек қабілеттілігі мен ішкі

әлеуеті жоғары, бірақ жұмыспен қамтылмаған жастар өз уақыттарын неге жұмсауы мүмкін? деген заңды сұрақ туындайды.

Ал, Еуразиялық экономикалық комиссияның мәлімдеуі бойынша 2015 жылғы тамыз айында 2014 жылғы тамыз айымен салыстырғанда қазақстандық жұмыссыздар саны 5,5% өскен, бұл экономикалық белсенді халықтың 0,7% құрайтынын айтса [65], кейбір дереккөздер Қазақстандағы жұмыссыздық деңгейі бойынша ресми деректер нақты емес және өте төмендетілген деген пікірде, олардың санауы бойынша шынайы жұмыссыздық деңгейі 11,2% құраса керек [66]. Осы бөлімді жазу барысында алдымызға қойған міндеттерді орындау үшін, яғни әлеуметтік орта өкілдерінің күнделікті тыныс-тіршілігін, олардың әлеуметтік жағдайларын анықтау және сол арқылы қарапайым адамдардың экстремистер қатарын толықтыруларына не түрткі болатындығын белгілеу мақсатында Павлодар, Ақтөбе, Қарағанды, Алматы облыстарының 321 тұрғындары (мұнан әрі – облыс тұрғындары) арасында сауалнама (тұрғындардың әлеуметтік сауалнамаға қатысуға белсенділік таныта қоймайтындықтан небәрі 321 респондент қана қатысты) жүргіздік. Жауап берген респонденттердің 61% әйел адамдар және қалған 39% ер адамдар. Жас шамасына келер болсақ 27-40 жас аралығындағылар 32%, 41-50 жас аралығындағылар 44% және 51-73 жас аралығындағылар 24% құрайды. Олардың 71% қазақтар, 12% орыстар, 7% украин, 1% белорус, 4% неміс, 2% шешен және 3% кәріс ұлтының өкілдері.

«Кәсібіңіз кім?» деген сауалға қатысушылардың 24% мемлекеттік қызметкерміз деп, 30% бюджеттік қызметкерміз деп, 26% жұмысшымыз деп, 13% зейнеткерміз деп және қалған 7% уақытша жұмыс істемейміз деп жауап берген. «Өзіңізді материалдық жағынан қамтамасыз етілген адамдар қатарына жатқызасыз ба?» деген сауалға респонденттердің 47% өздерін тұрмысы орташа адамдар қатарына жатқызатындықтарын, 16% өздерін материалдық тұрғыдан қамтамасыз етілген адамдар қатарына жатқызатындықтарын және 37% өздерін тұрмысы орташадан төмен адамдар қатарына жатқызатындықтарын айтты.

«Табыстарыңыз қандай қажеттіліктеріңізді өтеуге жетеді?» деген сауалға олардың 44% күнделікті өмір сүрулеріне ғана жетіп, мүлдікті қор жинақтауларына мүмкіндік бермейтіндіктерімен негіздеді ал, 16% табыстарының барлық қажеттіліктерін жабуға жететіндіктерін, сонымен қатар шет мемлекеттерде дем алатындықтарын, жылжымайтын мүлік, қымбат автокөліктері мен жеке бизнестерінің бар екендігін, сондықтан өздерін материалдық қамтамасыз етілген адамдар қатарына жатқызатындықтарын айтса, 40% өздерінің тамақтану, медициналық қызмет алу мен басқа да әлеуметтік қажеттіліктерін өтеуде қиындықтарының барлығымен негіздеді.

Қалай болғанда да жұмыссыздық, материалдық қамтамасыз етілмеушілік әлеуметтік тұрақсыздық пен әлеуметтік шиеленіске апарып, ал ол өз кезегінде адамдардың наразылығын туғызып, тығырықтан шығудың кез келген жолын іздеуге итермелеуші фактор болып табылатындықтан респонденттердің 40% өздерінің тамақтану, медициналық қызмет алу мен басқа да әлеуметтік қажеттіліктерін өтеуде қиындықтарының барлығын айтуын жақсы болжамға жатқыза алмаймыз.

Мемлекеттік немесе ұлттық идеологияның жоқтығы:

Республикамызда мемлекеттік немесе ұлттық идеологиялық бағдарламалар жоқ, сонымен қатар, идеологияның тиімділігін негіздеуші іргелі еңбектер мен жүйелі зерттеулердің де жоқтығын айта кеткен жөн. Белгілі қазақстандық режиссер Т. Теменов: «Біз өнеркәсіп, мұнай мен газ, космос, жаһандылық туралы үнемі айтамыз, алайда, ең бастысы адамдардың көзіне қарауды ұмытып қалыппыз. Неге бізден 150 адам, балаларымен бірге Сирияға кетіп қалды. Бұл мемлекеттік масштабтағы төтенше жағдай! Егер бір адам, дос үш адам кетсе түсінер едім, бірақ 150 отбасы деген бір ауыл ғой! Неліктен олар соғысу үшін басқа мемлекетке кетті? Демек, онда бізге, осы адамдарға қарсы жұмыс істейтін қуатты идеология бар. Бұл дегеніміз, егер бізде идеология болмаса оны басқа, бізге жат идеологиямен толтырады» [67],– деген. Сол сияқты «Ұлттық идеологияның кенжелеп қалғанын Қазақстанның түрлі секталардың ошағына айналып отырғанынан да көруге болады» [68]. Бұл авторлардың пікіріне толығымен қосыла отыра, діни экстремизмнен күресудің ең негізгі тиімді жолы мемлекет тарапынан мемлекет немесе ұлт идеологиясын құру деп есептейміз. Біздің бұл пікірімізді қала тұрғындары арасында жүргізген сауалнама жауаптары бекіте түседі. Олардың пікірлері бойынша «Қазақстан халқына діни экстремизммен күресу үшін қандай рухани қажеттілігімізге мән беруіміз қажет?» деген сауалға респонденттердің 62% ұлттық идеологияны дамытуға назар аудару қажеттігін, 21% отбасылық тәрбиеге көңіл бөлу қажеттігін және қалған 17% сапалы білімге мән беру қажеттігін білдірген. Яғни, «...қай уақытта болмасын адамның танымдық болмысы бос болмауы керек. Адамға әсер ету, оны тәрбиелеу жолында идеологияның мәні зор екендігіне Кеңес үкіметінің тарихы куә. Сондықтан, насихаттық-идеологиялық жұмыстар белсенділігін арттырып, жас ұрпақты патриотизм рухында тәрбиелейтін уақыттың келгендігіне көз жеткізіп келеміз» [69, б.114].

Қоғамдағы отбасы институты рөлінің төмендеуі.

Оған төмендегідей себептерді жатқызамыз:

- отбасы мүшелерінің рухани қажеттіліктерін толық көлемде қанағаттандырмаушылық;
- отбасылардағы материалдық қажеттіліктердің рухани қажеттіліктерден басымырақ болуы;
- ата-аналардың тым жұмыс бастылығы мен балалардың бос уақыттарын өздігінен өткізулері. Біз келтіріп отырған үш себеп кез келген орта деңгейдегі отбасының өмір сүру салты десек қателеспейміз. Өз әлеуметтік жағдайларына байланысты (әлеуметтік жәрдемақылардың тек бала бір жасқа толғанға дейін берілуі, тұрғын үйдің қымбаттығы және т.б. себептер) әйел адамның үйде отырып бала күтімімен, бала тәрбиесімен ғана айналысуына мүмкіндік бермейді.

Облыс тұрғындары арасында жүргізілген сауалнама қорытындылары бойынша «Отбасында екеуіңіз де жұмыс істейсіздер ме?» деген сауалға респонденттердің 58% екеуіміз де жұмыс істейміз деп жазса, 27% өздерінің жалғызбасты ана екендіктерін, тек 15% әйелінің (күйеуінің) жұмыс істемейтіндігін көрсеткен. «Сіз материалдық қажеттіліктеріңізді бірінші орынға

қоясыз ба және қоюыңызға не себепші?» деген сұраққа 43% өздерінің материалдық жағдайларын басты кезекке қоятындықтарын жазған, 29% қойғысы келмегенмен өмір талабының солай екендігімен байланыстырған, 27% материалдық қажеттілікті бірінші кезекке қоймайтындықтарын білдірсе, 11% жауап беруге қиналатындықтарын жазған.

Білім беру жүйесіндегі кемшіліктер.

- ғылым мен білім беруге бөлінетін қаржының аздығы;
- жаратылыстану және қоғамдық пәндерге қаражаттың қалдық қағидаты бойынша бөлінуі;
- жалпы орта білім беру мектептері мұғалімдерінің басым бөлігінің өз жұмыстарына тек табыс көзі ретінде қараулары;
- жалпы орта білім беруші мектептердің басым бөлігінің білім беру мен оқушы тәрбиесіне формальды ыңғай танытулары.

Респонденттердің 58% орта мектепте берілетін білім сапасына разы еместіктерін білдірген, оның себебін 52% мұғалімдердің өз жұмыстарына тек табыс көзі ретінде қараулары деп түсіндірсе, 27% білім беру жүйесінің дұрыс ұйымдастырылмауы деп, 19% ұстаздардың өз шәкірттеріне талап қоя білмейтіндігімен және 2% балалардың сабақ оқуға деген ынталарының төмендігімен байланыстырған. «Мектеп ұжымы қазіргі оқушылардың рухани қажеттіліктерін қанағаттандыра ала ма?» деген сауалға сауалнамаға қатысушылардың 31% мүлдем қанағаттандыра алмайды деп, 52% ішінара ғана қанағаттандыра алады деп, 17% қанағаттандырады деп жауап берген.

Сондай-ақ, «ғылымға жұмсалатын қаражат ЖІӨ (жалпы ішкі өнім) үлесімен өлшенеді. Былтырғы жылы бұл көрсеткіш көлемі 0,16% болса, қазір онан да аз. Дамыған мемлекеттерде ЖІӨ үлесін қаржыландыру 3% құрайды. Қаржыландырудың абсолютті көлемінде емес, үлестік қатынаста. Біз 20-25 есеге қалдық. Қаржыландырудың мұндай үлесі ғылымды жетелеу үшін аздық етеді. Мемлекет қалыпты даму үшін ғылымды қаржыландыру ЖІӨ-нің 1,5%-нан кем болмауы керек» [70],– деген статистикалық талдау нәтижелерін біз жоққа шығара алмаймыз.

Сыбайлас жемқорлық: Жекелеген жергілікті мемлекеттік шенеуніктер тарапынан орын алатын сыбайлас жемқорлық көріністері мен бюрократизм [2] де экстремизмнің дамуын ықпал етуші ішкі себептердің біріне жатады.

Азаматтардың діни сауаттылықтарының төмендігі: дәстүрлі дін негізінде жазылған әдебиеттерді мүлдем оқымағандық немесе үстіртін білу; адамдардың, әсіресе жастардың діннің іргелі негіздеріне (имандылық, ата-анаға деген құрмет, терең білім алу, қайырымдылық және т.б.) емес, жанама аспектілеріне (сақал қою, балақ ұзындығы және т.б.) ерекше көңіл бөлулері; діннің шығу және таралу тарихын білмеулері [71]. Себебі діни сауаты бар адам дәстүрлі ислам дінін жалған діннен тез ажыратқан болар еді деп пайымдаймыз.

Адамдардың психологиялық денсаулығындағы проблемалар: отандық денсаулық сақтау жүйесінің халықтың рухани (психиатриялық) денсаулығын қамтамасыз етуге ыңғайланбағандығы; денсаулығында психикалық ақаулары (әсіресе жастар арасында) бар халық санының өсіп келе жатқандығы; адамдардың психикалық ақауларын табу және емдеудің тиімділігі жоғары

әдістерінің жоқтығы. Астана қаласы әкімдігінің психикалық денсаулық орталығы директорының мәлімдеуі бойынша әлемдегі әрбір төртінші адамда өмірінің түрлі кезеңдерінде психикалық денсаулық проблемалары болуы мүмкін екен. Астананың психикалық және мінез-құлық бұзылулары 100 мың халыққа шаққандағы 72,9 жағдайды құрап, шизофрения, ақыл-ой кемтарлығы сияқты ауру түрлері тұрақтылыққа ие екен [72]

Облыс тұрғындары арасында жүргізілген сауалнама нәтижелері бойынша респонденттердің ешқайсысы психиатр дәрігердің көмегіне жүгініп көрмеген. Дегенмен, адамның физиологиялық болмысы тәннің ауырғаны сияқты жан ауруы жағдайында да арнайы дәрігерлік көмекті қажет ететіні анық. Сондықтан адамдардың түрлі күйзеліске түсу жағдайларын түрлі діни ағымдар өз пайдасына жарату жағдайларын жоққа шығармаймыз. Респонденттерден «Сіз өзіңізге психиатр дәрігердің көмегі қажет деп ойлайсыз ба?» деген сауалға 23% қажет ететіндіктерін білдірсе, 16% дәрігерлік көмектің бұл түрі біздің менталитетімізге келмейді деп жауап беріп, 35% бұл туралы мүлдем ойланып көрмегендіктерін және 26% дәрігерлік көмектің бұл түрін қажет етпейтіндіктерін жазған.

Жалпы «Діни экстремизмнің елімізде таралуына не себеп?» деген сауалға қала тұрғындарының 46% адамдардың материалдық жағдайларының төмендігін, 3% адамдардың діни сауаттылықтарының жоқтығын, 6% діни сауаттылықтарының төмендігін, 21% ұлттық идеологияның жоқтығын, 19% адамдардың психологиялық болмыстарының тұрақсыздығын және 16% қазақстандықтардың имандылықтарының төмендігін жазған (Ә қосымшасын қараңыз). Сөйтіп, сауалнама қорытындылары негізінде респонденттер әлеуметтік-экономикалық жағдайдың төмендігін көп мәселеде шешуші фактор ретінде көрсеткен деген қорытындыға келдік.

Қылмыскер жеке басын криминологиялық тұрғыдан зерттеу ең алдымен «тұлғаның қылмыстық мінез-құлқын тудырушы қасиеттерін, қылмыстылықтың алдын алу мақсатында табу және бағалау» [73, с.47] үшін жүзеге асырылады. Сондықтан осы зерттеу жұмысында біз діни экстремист жеке тұлғасын мұқият зерттеп, жан-жақты қарастыруға тырысамыз.

Криминологияда көптеген уақыт бойы қылмыскердің жеке тұлғасы мәселесіне қатысты түрлі пікірлер бар. Мұндай пікірталастардың қисындық нәтижесі авторлардың қылмыскер жеке тұлғасы ұғымына қатысты өз пікірлерін дәлелдеуі болып табылады.

Ғалымдардың біразы қылмыскер жеке тұлғасын күрделі, жағымсыз қасиет, жағдай кешені ретінде қарастырып, олардың құрылымы, әлеуметтік және психологиялық сипаттамасы нақты объективті жағдайлармен бірлесіп, қылмыстық мінез-құлықты құрайтынын көрсетеді [74, с.14], [75, с.17], [76, с.20]. Кейбір криминологтар «қылмыскер тұлғасы» терминін пайдаланудың ғылыми дұрыстығына күмән келтіреді. Қабылдауға ыңғайлы болмағанмен «қылмыс жасаушы (жасаған) адамның (индивидтің) жеке басы» [73, с.15] сөз тіркесін пайдалану дұрысырақ болар еді дегенді айтады. Жоғарыда айтылғандарды есепке ала отыра, өз жұмысымызда қалыптасқан, ыңғайлы ұғым «қылмыскер тұлғасы» деген тіркесті пайдаланамыз.

Зерттеу жұмысы барысында біз діни экстремистік бағытта қылмыс жасаушы тұлғаларды зерделеу нәтижесінде, ең алдымен «мұндай әрекет не үшін және қалай жасалды, мұндай қылмыскер қандай жауапқа тартылуы керек, мұндай тұлғаларға қолдану үшін ескерту шараларының қандай түрі тиімді» деген сияқты сұрақтардың жауабын табуға тырысамыз. Дегенмен, осы мәселені зерттеген Ресейлік ғалым А.В. Петряниннің: «...зерттеп отырған құбылыстың ғылыммен қатар нормативтік деңгейдегі мазмұнындағы, сонымен қатар экстремизмнің бір-бірінен қағидатты түрде ерекшеленетін түрлеріндегі белгісіздіктерді есепке ала отырып экстремист жеке тұлғасын сипаттаушы белгілердің нақты тізімін анықтау мүмкін емес» [58, с.349], – деген пікірімен ішінара қосыла отыра, экстремистік бағытта қылмыс жасаған тұлға деп – өз психологиялық ерекшеліктері, қоғамға қайшы көзқарастары бар және өмірлік құндылықтарға деген көзқарасы бұрмаланған, жеке қажеттіліктерін қанағаттандыру үшін қоғамдық қауіпті жол таңдаушы тұлғаны белгілейміз.

Криминологияда қылмыскер тұлғасының сипаттамасы оның құрылымы арқылы ашылады. Құрылым бұл элементтері арасында тұрақты өзара байланыс бірлігі ретінде шығатын жүйе құрылымы мен ішкі нысаны. Қылмыскер тұлғасы құрылымының элементтері – оны дербес бүтін жүйе ретінде сипаттайтын оның жеке қасиеттері, ерекшеліктері мен жағдайы [73, с.57]. Бұл жерде криминологияда қылмыскер тұлғасының құрылымдық компоненттерін белгілеуге қатысты бірдей көзқарастың жоқтығын айта кеткен жөн. Бір авторлар қылмыскер тұлғасы құрылымын ғылыми-практикалық мәні зор әлеуметтік-демографиялық және қылмыстық-құқықтық сипаттамаларын есепке алмастан тек психологиялық бағытпен қарастырады [77, с.74], [78, с.91]. Алайда өз еңбектерінде қылмыскер тұлғасы құрылымына әлеуметтік-демографиялық, қылмыстық-құқықтық және моральдық-психологиялық компоненттерді енгізген авторлар да біршама [79, с.88-89], [80, с.89-90], [81, с.27], [82, с.72]. Қылмыскер тұлғасы құрылымына қатысты айтылған соңғы пікірлерді діни экстремистік бағыттағы қылмыстар жасаушы тұлғалар құрылымын зерттеуде негізге алдық. Қылмыскер тұлғасының әлеуметтік-демографиялық аспектісін ашуда оның жынысы, жасы, білім деңгейі, отбасы жағдайы, әлеуметтік жағдайы мен кәсібі және т.б. туралы мәліметтер назарға алынады. Бұл мәліметтерге статистикалық деңгейде талдау жасау арқылы қылмыскер тұлғасының демографиялық көрсеткіштерін, әлеуметтік жағдайы мен мәртебесін, білім мен мәдени деңгейін анықтаймыз.

Ал қылмыскердің қылмыстық-құқықтық сипаттамасына қылмыстық қол сұғушылық мотиві, мінез-құлқының кәнігілік нысаны, қылмыс жасау кезіндегі психикалық жағдайы, рецидив туралы мәліметтер кешені енеді. Қылмыстық-құқықтық сипаттама негізінде қылмыстық қолсұғушылық генезисі, қылмыскердің қоғамға қайшы бағытының тұрақтылығы мен тереңдігі, қоғамдық қауіптілігі туралы қорытындылар жасаймыз.

Діни экстремист тұлғасын зерттеу оның моральдық-психологиялық мінез-құлық ерекшелігінсіз толық болмас еді. Оған тұлғаның мінез-құлық бағыты, эмоционалдық-ерік қасиеттері, моральдық бейнесі, физикалық-психикалық денсаулығы және т.б. көрсеткіштер жатады. Сөйтіп, қылмыскер тұлғасы

құрылымын жоғарыда көрсетілген бағыттар бойынша қарастыру қылмыскердің ерекше қасиеттерін анықтап, соның негізінде типологиясын жасауға, қылмыстық әрекетінің алдын алуға болады.

Қарағанды, Алматы және Ақтөбе облыстық соттарының мұрағатынан 5 жыл аралығындағы 210 қылмыстық істерді және осы облыстардың ҚАЖД жаза орындау мекемелерінде отырған сотталғандардың 300 жеке істері зерделеніп, 80 сотталған адамдар арасында сауалнама жүргізілді.

Қылмыскер тұлғасының әлеуметтік-демографиялық сипаттамасы оның көптеген қасиеттерін ашатыны анық және әлеуметтік-демографиялық сипаттаманың маңызды элементтерінің бірі – адамның жасы десек қылмыскерлердің жасына байланысты деректерді қарастыруда біз мұрағаттық қылмыстық істердегі көрсеткіштермен шектелуді жөн көрдік. Себебі жаза атқару мекемелерінде отырған сотталғандар арасында жүргізілген сауалнама нәтижелері кәмелетке толмағандардың ол мекемелерде ұсталмайтындығына байланысты діни экстремист тұлғасының жас ерекшелігіне байланысты мәліметтерді анықтауда бізге көмектесе алмайды деп есептедік. Мұрағаттық қылмыстық істер бойынша діни экстремистік бағыттағы қылмыстар жасаушы тұлғалардың басым бөлігі (96%) ер адамдар екендігіне көз жеткіздік. Қылмыскерлердің жасына байланысты мәліметтер төмендегідей: діни экстремистік бағытта қылмыс жасаған тұлғалардың 33,9% – 14-18 жас аралығындағылар, 45,3% – 19-25 жас аралығындағылар, 16,7% – 26-30 жас аралығындағы және қалған 4,1% – 30-дан асқан азаматтар еншісінде деп айтуға болады. Яғни діни экстремистік сипаттағы қылмыстарға кәмелетке толмағандар мен жастардың тартылуы өте жағымсыз үдеріс.

Ғалым-криминолог С.М. Иманбаевтың пайымдауы бойынша: «Көбіне кәмелетке толмағандар террористік актілерге, жаппай тәртіпсіздік, жарылыс ұйымдастыруға қатысады. Олар экстремистік топтарға да жиі тартылады. Олардың өздерін танытуға деген құштарлықтары көбіне оларды криминалды ортаға әкеледі» [83, с.8]. Осы негізде 14-18 жас аралығындағы экстремистік бағыттағы қылмыстардың 33,9% кәмелетке толмағандардың құрауы бір жағынан олардың рухани жан-дүниелерінің тұрақталмағандығын, ішкі дүниетаным әлеуетінің қалыптаспағандығын білдірсе, екінші жағынан отбасы тарапынан тиісті бақылау мен тәрбиенің жоқтығын көрсетеді деп ойлаймыз. Сондай-ақ, 2013 жылғы 10 қазанда Атырау облысының қылмыстық істер бойынша ауданаралық сотында радикалды ағым идеологиясын насихаттаушы террористік топтың 9 мүшесіне үкім шығарылды, олардың ішіндегі екі кәмелетке толмаған балалардың жас ерешеліктерін ескере отырып, оларды алты жылға бас бостандығынан айыруға соттады [84]. Тереңірек үңілер болсақ, мұндай жағдай біраз уақыттан соң Қазақстан Республикасын келешегінен үміт күттірер қоғамға пайдалы азаматтарынан айырып, діни фанаттардың көбеюіне ықпал етуі мүмкін. Бұл жерде отбасы рөлінің баланың тұлға ретінде қалыптасуына тигізер әсерінің айрықша екендігін баса айтқымыз келеді. Сонымен қатар, ақпараттық технология дамыған бұл заманда интернет желісі арқылы ақыл-ойы бекімеген кәмелетке толмағандар ойына түсетін оң және теріс бағыттағы ақпараттар легінің көптігі, олардың ақпараттарды

қабылдағанмен оның жақсысын жаманынан ажырату мүмкіндіктерінің аздығы жақсы үдеріс емес. Осы мақсатта түрлі теріс бағыттағы діни ағымдар мен одан туындайтын өзге қылмыстардың алдын алу бойынша оларды зорлықтан сақтандыратын, кез келген дінге, оның өкілдеріне құрметпен қарап, оның тарихын зерделеулеріне ықпал етуші бағыттар таңдалуы керек. Сондай-ақ, отбасымен қатар білім беру жүйелерінің де рөлі күшейтілуі қажет деп есептейміз.

Атап көрсеткендей, жалпы экстремистік бағыттағы қылмыстар өз табиғаты бойынша қылмыскердің мәдени және білім деңгейімен байланысты. Сондықтан қылмыскердің жеке басын зерделеуде оның білім деңгейінің маңызы айрықша. Экстремистік бағыттағы қылмысы үшін сотталғандардың істерін қарастыру барысында орта білімі толық емес сотталғандар – жоқ, орта білімі бар сотталғандар – 40%, арнайы орта білімі барлар – 32%, аяқталмаған жоғары білімі барлар – 20%, жоғары білімі барлар – 8% құрады. Осы эмпирикалық мәліметтер негізінде экстремистік бағыттағы қылмыскерлердің білім деңгейлерін қажетті деңгейде деп айта алаймыз. Сотталғандар арасында 30 жастан асқандар санатына енген қылмыскерлер қылмыстық топ ұйымдастырушылары мен жетекшілері болған тұлғалар, зерттеу материалдары бойынша олардың 88,2% жоғары білімдері және қалған 11,8% орта білімдері бар екендігі анықталды.

Қарастырылып отырған санаттағы қылмыскерлердің жоғары білім деңгейінің болуы экстремистік сипаттағы әрекеттер орындалуының күрделілігіне байланысты орындаушының даму деңгейінің жоғары болуын немесе оның психология, тарих, мәдениеттануды жақсы білуін және адамдарды айтқанына сендіре білу дағдысының болуын қажет ететіндігімен негізделетін болар деп топшылаймыз [47, с.215]. Діни экстремист тұлғаның жеке басын сипаттауда оның тұрақты күн көріс көзінің болу-болмауын зерделеудің маңызы зор. Сауалнама барысында діни экстремистік бағытта қылмыс жасаушы тұлғалардың 58,4% тұрақты кіріс көздерінің болмағандығына, 27,6% ұсақ кәсіпкерлікпен айналысып, 8,7% жұмыстан шығып қалған және тек 5,3% ғана сотталғанға дейін жұмыс істеп жатқан тұлғалар екендігі белгілі болды және олардың 93,6% біліктілігі төмен, ақшасы аз жұмыстарда істеген. «Діни экстремистік идеяны таратқаныңыз үшін жалақы алдыңыз ба?» деген сұраққа респонденттердің 37% қоғамдық жұмыс ретінде қарағандығын, дегенмен қажетті жағдайда белгілі бір адамдардың әлеуметтік сұрақтарын шешуге көмектескендігін айтса, 39% қаржылық көмек берілгендігін жасырмады, 9% сол ұйымға мүше боламын деп өз қаражаты мен мүлкінен айрылып қалғандығын және 15% бір жаратушының разылығын алайын деген ниетте ғана болғандығын айтты. Қылмыскер жасаған қылмыстың қоғамдық қауіптілігін, оның ұстанымдарының тереңдігі мен тұрақтылығын анықтау үшін қылмыстық қолсұғушылық генезисіне назар аудару қажет. Оған қоғамдық қауіпті мінез-құлқының негізгі нысандары, қылмыс жасауының кейбір жағдайлары, құқыққа қайшы әрекеттерінің қайталануы жатады. Бұл міндетті шешуге қылмыскер тұлғасы жасаған құқық бұзушылықтың қылмыстық құқықтық сипаттамасы көмектеседі. Кінәлілердің қоғамдық қауіптілік сипаттамасында олардың

қылмыстық әрекеттерінің уәжінің маңызы зор. Кез келген қылмысты жасау механизмі қылмыстық уәжді немесе индивидті қылмыстық мінез-құлық жасауға итермелеуші фактілерді анықтауды белгілейді. «Мінез-құлық уәжі – бұл адамның ішкі әрекет түрткісі, сыртқы орта мен нақты жағдайлар әсерімен пайда болатын әрекет, қажеттілік пен мүдделер, сезімдер мен адам қалауы» [85, с.61].

Зерделеген қылмыстық істерден мысал келтіретін болсақ, А.К. Машайықов есімді азамат 2012-2013 жж. Қарағанды қаласында жасырын жиындар өткізіп, онда «кәпірлермен» күресу үшін «қарулы жиһад» жасауды насихаттап, өз сөзінің дәлелі ретінде жиналғандарға интернеттен алынған террористік сипаттағы бейне роликтер таратқан. Осыны есепке ала отырып, А. Машайықовтың әрекеттерінде, сонымен қатар №4831 психологиялық-филологиялық сараптама қорытындысына сәйкес А. Машайықовтың Ж. Жахметовке 2013 жылғы сәуір айында берген дискісінде діни алауыздықты қоздыруға бағытталған қасақана әрекеттер белгісі байқалған [86]. А. Машайықов бейнероликтердегі материалдарды негізге ала отырып, таныстарын дін үшін күресуге, «елімізді «кәпірлерден» азат етуге» шақырған. Сөйтіп, ол адамдар арасында діни алауыздық туғызу түріндегі қажеттілігін қанағаттандыра отырып, адамның қандай да бір әрекет жасауына түрткі болу және әрекет етуге қандай да бір тұлғалық ой беру, ой туындату ниеттерін жүзеге асырған. А. Машайықовтың адамдар арасында насихат жұмыстарын жүргізу уақытын және оның әсеріне қаншама адамның түскендігін әрине, анықтау мүмкін емес, дегенмен, бұл қылмыс түрінің қоғам үшін қауіптілігі де оның осындай өзіне тән ерекшелігінде. Қылмыстық істерге талдау жасай отыра діни экстремистік бағытта қылмыс жасаушы тұлғалардың 30,3% бұрын сотталған тұлғалар екендігі анықталды. Бұрын сотталған тұлғалардың 46,7% жеке тұлғаға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар, 16,6% бұзақылық, 17,8% меншікке қарсы қылмыстық құқық бұзушылық және тек 18,9% экстремистік бағыттағы қылмыстары үшін бұрын сотталғандықтары белгілі болды. Әртүрлі қылмыс жасаушы тұлғалардың экстремистік қылмыстар жасағаны үшін қайтадан қылмыстық жауапқа тартылуын жаза атқару мекемелерінде экстремизм идеяларының еркін таратылатындығымен байланыстырамыз. Жаза атқару мекемелерінің діни экстремистік идеяларды кеңінен тарату үшін таптырмас орын екенігін айта отырып, респонденттердің 23% ислам дінін (оның ішінде христиандықтан ислам дініне өткен азаматтар да бар) жаза атқару мекемесінде отырған кезден бастап бой ұрғандығын айтады. Сотталғандар арасында жүргізілген сауалнама нәтижелері бойынша (қосымша В-ны қараңыз) діни экстремистік бағыттағы қылмыстары үшін жазаларын өтеп жатқан сотталғандардың 22% сотталғанға дейін «Хизб-ут-Тахрир» діни экстремистік партиясының мүшелері болған, 10% ИГИЛ мүшелері, 21% ваххабизм идеяларын ұстанған, 14% «Шығыс Түркістан исламдық партиясының» мүшелері, 9% «Исламдық Джихад» Одағын (Орта Азия моджахеттерінің жамағаты) жақтаушылар, 6% салафиттік бағыттағы террористік топ мүшелері, 4% заңсыз қаруланған жасақ қызметтеріне қатысқан, 5% «Джамаат такфир» діни-террористік топ мүшелері, 4% «Джамаат «Аль-Фараби» радикалды діни

топ мүшелері, 3% «Аль-Каеда» діни-экстремистік партия мүшелері, 2% «Накшбандия» діни ұйымының мүшелері болған.

Діни экстремистік бағытта қылмыс жасағандар арасында жүргізілген сауалнамадағы «Жасаған әрекеттеріңіздің құқыққа қайшы екендігін біліп, енді соған өкінесіз бе?» деген сұраққа респонденттердің басым бөлігі 62% жасаған әрекеттері үшін өкінбейтіндіктерін және сондай мүмкіндіктері болса, қайталап жасауға әзір екендіктерін көрсетеді. Сондай-ақ, олардың 78% өздерін экстремистік деп мойындамай, өз әрекеттерін ақтаушы дәлелдер келтіруі олардың діни экстремистік бағыттағы сенімдерінің тұрақты қалыптасқандығын көрсетеді. «Сіздің өзге дін өкілдеріне деген көзқарасыңыз қандай?» деген сұраққа респонденттердің 52% жағымсыз қарайтындықтарын білдірсе, 35% жауап беруден бас тартып, 13% толеранттылықпен қарайтындықтарын айтты. Респонденттердің өз діни наным-сенімдерін өзге діндерден жоғары қоюы (респонденттердің басым бөлігі ислам дінін ұстанушылар) республикамызда дін (діни ағымдар) мәселесі өзектілігінің жыл сайын өсіп жатқандығын көрсетеді.

Жалпы қылмыстық мінез-құлық туралы айтатын болсақ, құқықтық тыйымды бұзумен ұштасқан қоғамдық мүдделерге қолсұғушылық жасаумен байланысты кез келген қылмыстар – қылмыскердің қоғамды сыйламайтындығының көрсеткіші. Экстремистік мазмұндағы материалдарды қасақана тарату, ең алдымен, қылмыскердің өз қажеттіліктерін жүзеге асырудың осы түрін таңдауды дұрыс деп есептейтінін және оған сенімді екендігін көрсетеді [47].

Діни экстремист тұлғасының имандылық-психологиялық қасиеттерінің де өзіндік ерекшеліктері бар. Ю.М. Антонянның пікірі бойынша: «Имандылық қасиет ерекшеліктері өмірлік жағдайды, мінез-құлық жолын, өмірлік мәселелерді шешу тәсілдерін, өзге адамдармен және кіші әлеуметтік топтарда қарым-қатынас жасау стереотипін таңдауды анықтайды [87, с.10].

Діни экстремист тұлғасының имандылық-психологиялық қасиеттерін ашу үшін біз жаза атқару мекемелерінде олардың жеке істерін зерделеуге баса назар аудардық. Экстремистік бағыттағы сотталғандардың психологиялық көңіл-күйлерін анықтау үшін (психодиагностика) олардың жеке істерінде тігілген жаза атқару мекемесінің психолог мамандары жүргізген психологиялық тестілердің нәтижелерімен таныстық. Сотталғандар келген бетте жүргізілетін «Люшер» тестісінің көмегімен адамның психикалық денсаулығының эмоциялық компонентін зерттеуге болады. Бұл мақсатта Люшердің түрлі-түсті тестілерінің қысқартылған «Сегіз түсті қатары» сынағы жүргізілген екен. Кейіннен жаза өтеу барысында «ТиД» (беймазальлық пен депрессиялық) әдісінің көмегімен экстремист сотталғандардың беймазальдылығы мен депрессиялық көңіл-күйі зерттелген. Сондай-ақ, олардың невропатизация және психопатизация деңгейін анықтауға арналған УНП (невропатизация және психопатизация деңгейі) сауалнамасы қолданылған. Олардың жеке істеріндегі психологиялық мінездемелерін зерделеу барысында экстремистік бағытта қылмыс жасаушы сотталғандарды «пайдакүнемдік мақсаттарда діни экстремистік қылмыстық құқық бұзушылықтар жасаушы тұлғалар, діни идеологияны ұстанушы қылмыстық құқық бұзушылықтар жасаушы тұлғалар және өмірден өз жолын

таба алмай жүрген өзін танытуға құштар тұлғалар» деп шартты түрде үш топқа бөлуге болады деп ойлаймыз. Бірінші топқа жататын сотталғандарға тән қасиеттер: прагматизм, жеке әлеует төмендігіне байланысты басқа табыс табу жолын білмеушілік, өзін ақылдымын деп санау, қиналмай көп пайдаға кенелуді мақсат тұту, ойлаған мақсаттарының жүзеге аспауына байланысты айналасындағы адамдарға сенбей, күмәнмен қараушылық [88-91]. Екінші топ өкілдеріне діни идеологияларына берік сотталғандарды жатқызамыз. Олар: бірбеткей, идеялы, еліктегіш, қиялдаушылық қасиеттің тым дамып кеткендігі, қиялдар мен армандарға берілгіштік, сезімтал, ортаға бейімделу қабілеттері төмен адамдар. Аға нұсқаушы-психолог тарапынан жасақ бастықтарына ұсыныс ретінде осы топтағы адамдардың мінез-құлықтарына назар аудару қажеттігі жазылған [92-94]. Ал үшінші топ өкілдеріне тән басты қасиеттер: көбіне эгоцентризмге ауысатын өзімшілдік, өз пікірін әрдайым дұрыс деп есептеу, кекшілдік, лидер болуға ұмтылу, ашуланшақтық [95-97]. Сотталғандардың психологиялық мінездемелерін зерделеу барысында Алматы облысы бойынша ҚАЖ департаментінің жаза атқару мекемесі психологтарының бұл мәселеге формальды түрде қарамайтындықтары байқалады. Әрбір мінездемемен таныса отырып, адамның ішкі әлемінің қайталанбас ерекшеліктерінің барлығына көз жеткіздік.

Бірқатар ғалымдардың пікірлері бойынша тұлғаның нормадан ауытқуы жағдайында немесе қылмыстық мінез-құлық жағдайында бірінші кезекке мойындау, қауіпсіздік, беделін немесе мәртебесін сақтау, көтеру, лидерлік, басымдылық таныту және т.б. әлеуметтік қарым-қатынас жасау қажеттіліктері қойылады [87, с.101]. Осы қасиеттер біз қарастырған үшінші топ өкілдерін қылмыс жасауға итермелеуші факторлар деп пайымдаймыз. Экстремистік бағыттағы әрекеттерден қандай да бір қажеттіліктердің болуын анықтау қиын. Алайда, мұндай қиындықтар қажеттіліктің болмауынан емес, мұндай мінез-құлық психологиялық механизмінің күрделілігімен байланысты. Біз экстремизм генезисіндегі ең бастысы индивидтің өзін-өзі таныту қажеттілігі деп есептейміз. Әрине, бұл жерде «өзін-өзі таныту қажеттілігі неліктен өзге адамдар есебінен, зорлық көрсету немесе жағымсыз әлеуметтік зардаптарға ұшырату жолымен жүзеге асырылуы керек» деген заңды сұрақ туындайды. Көп жағдайда мұндай тектес белсенділік адамның ішкі дискомфорты, іште жиналып қалған психикалық күйзелісті сыртқа шығару, фрустрация қажеттілігімен түсіндіріледі. П.М. Якобсон: «Фрустрация бұл адамның өз жағдайына қанағаттанбауымен, жеке кемшіліктеріне байланысты тұрақты түрде күйзелуі» [98, с.84],—деп көрсетеді. Бұл жағдай субъектінің тұлға ретіндегі мәні мен құндылығының шынайы жетістіктер мен қоғамдық мойындалуы арасындағы алшақтықтың болуына негізделеді деп ойлаймыз.

Қызметте жетістікке қол жеткізбеуден туындаған психикалық күйзеліс жағдайы мазасыздық, қанағаттанбаушылық сезімдерімен сипатталады. Фрустрация кезінде осы жағдайға реакция ретінде агрессия, жауығу сезімдерінің күшейетіндігі байқалады. Жалпы мағынада агрессия күш көрсету, жеке адам немесе адамдар тобына қатысты күш қолдану қаупін білдіруі мүмкін. Агрессия жеке немесе ұжымдық сипатқа ие [99, с.11]. Әрине, мұндай жағдайда

адам өзін толық емес күйде сезініп, оның мотивтері терең, санасыз сипатқа ие болып, өз-өзіне сенімсіздік, қорқыныш, мазасыздық, өмірдегі өз орны үшін қорқыныш сезімдері баурайды.

Мазасыздық сезімінің жоғарылығы мен күйзелісінің тереңдігі сонша, ол адам өзін-өзі таныту үшін өзгелерді ысырып, тіптен бойындағы қауіп көзін жою, яғни өз психологиялық проблемаларын шешу үшін ең соңғы шараларға да барады [99, с.18]. Сөйтіп, оның белсенді әрекеттері ішкі психологиялық проблемаларын шешуге, өзіне деген қатынасын (өз-өзіне сенімсіздік, ішкі әлсіздік, өзіндік бағасының төмендігін) өзгертуге бағытталады. Өз әрекеттерінің мәнін жақсы түсінбегенмен оның нәтижесі субъектіні қанағаттандырып, психикалық күйзелістен шығарып, жоғалтқан ішкі рухани көңіл-күйінің қалпына келуіне ықпал етеді. Сотталғандармен, олардың жеке істерімен, психологиялық мінездемелерімен және олардың берген жауаптарын зерделей отырып, осы психологиялық сипаттамалардың бәрі діни экстремистік бағыттағы тұлғаларға тән құбылыс деп пайымдаймыз.

Жоғарыда мазмұндалғандар негізінде біз экстремистік бағыттағы тұлғаларға тән жалпы қасиеттерге шартты түрде сипаттама беруге тырыстық. Енді жалпыдан жалқыға көшу арқылы біз қылмыскерлер типологиясын жасауға ауыссақ дейміз.

Типология – объектілер жүйесін мүшелейтін, жалпылама, идеалдандырылған модель немесе тип көмегімен топтастыратын ғылыми таным әдістерінің бірі [73, с.26]. Қылмыскер типологиясын жасаудың ғылыми-практикалық мәні зор, ол арқылы қылмыстық әрекет себептерін түсіндіруге тырысып, криминологиялық болжамдар жасап, ескерту шараларын жүзеге асыру мүмкіндіктеріне ие боламыз. Р.М. Узденовтің пікірі бойынша экстремист тұлғасын зерттеудегі проблема доктриналды деңгейде экстремизм түрлері санының көптігі және соның салдарынан адамды құқыққа қайшы экстремистік жолға итермелеуші себептердің сан қилылығы болып табылады [100, с.118]. Сондықтан экстремист-қылмыскер тұлғасын ашу үшін тек қана қылмыс уәжінің болуы аздық етеді деген пікірдеміз. Өз еңбегінде М.Ф. Мусаелян экстремист-қылмыскер тұлғасының төмендегідей типологиясын ұсынады: «а) қатардағы экстремист-орындаушы; б) экстремистік ұйым (топ) немесе экстремистік қауымдастық лидері (басшысы), в) идеолог-көсемнің (экстремист-идеологтың) жақын идеялық серіктері (жақтастары), г) идеолог-өсем (идеолог-экстремист)» [101, с.22-23]. Пікірімізше, автор бұл типологияны ұсыну арқылы экстремист қылмыскер тұлғасының мазмұндық мәнін ұсынбай, олардың экстремистік әрекеттердегі ролін ғана белгілейді. Ал, А.Д. Дарменов уәжге байланысты қылмыстық мінез-құлықты төмендегідей типтерге бөледі:

– импульсивті әрекет. Бұл жағдай зорлықшылдық эмоционалдық ұстамсыздыққа байланысты жағдайға деген тікелей реакция;

– діни жағымсыздық, дұшпандық қылмыстық мінез-құлықтың орталық мотиві мен негізгі мақсаты. Бұл жағдайда зорлықшылдық жеке тұлғаның жағдайға байланыссыз базалық, ішкі агрессиялық ұстанымы;

– экстремистік бағыттағы әрекеттер жасау қоғамдық қауіптілік салдарын бірден көтеретін топтық (ұйымдасқан) мотивация нәтижесі [47, с.150-153]. Бұл

автордың экстремистік бағыттағы қылмыскердің мінез-құлқын жоғарыдағыдай типтерге бөлуі жалпылама сипатқа ие.

Ал А.В. Петрянин нақты тұлғаның қалыптасуына және басым бөлігінде экстремистің спецификалық ерекшеліктерін анықтауға әсер ететін қылмыстық мінез-құлық мотивіне негізделген экстремист жеке тұлғасының типологиясын анықтау үшін экстремисті толық көлемде зерттеу мотивті-рөлді типология арқылы жүзеге асырылу мүмкіндігін айтып, оларды төмендегідей топтастырады: а) экстремист-лидер (идеолог); б) экстремист-орындаушы; в) экстремист-кек алушы; г) экстремист-альтруист. Автор типтердің әрқайсына анықтама беріп, осы типтер негізінде қылмыстық мінез-құлық мотивіне байланысты оларды а) діни, б) идеологиялық, в) саяси, г) нәсілдік, д) ұлттық деп топтастырады. Әрі қарай автор діни, нәсілдік және ұлттық экстремистердің ерекшелігі ретінде өзге дін, нәсіл немесе ұлт өкілі болып табылатын опоненттерге деген оларды толық жоюға дейін баратын жаратпаушылық нақты бір дінге, нәсіл мен ұлтқа деген ұстанымының болуы деп қарастырып, мұндай тұлғаларды ритуалдық адам өлтіру мен суицидалды актілер негізінде көрініс табатын фанатизмнің нақты белгілерін сипаттайды деп көрсетеді [58, с.360-363]. Біз жоғарыда авторлар ұсынған экстремист-қылмыскер типологиясы өзгертуге және толықтыруға болатын шартты түсініктер екендігін ескере және экстремистік қылмыстардың түрлі бағыт пен мазмұнда болатынын есте сақтай отырып, А.В. Петрянин ұсынған экстремисті толық көлемде зерттеу мотивті-рөлді типология арқылы жүзеге асырылады деген пікірге қосыламыз.

Ойымызды тұжырымдай келе, осы бөлімді жазу мақсатында пайдаланылған қылмыстық істерді, сотталғандардың жеке істері және сотталғандар арасында жүргізілген сауалнама жауаптарын зерделеу нәтижесінде төмендегідей қорытындылар жасаймыз:

Кез келген әлеуметтік құбылыс ретінде жалпы қылмыстылықтың оның ішінде діни экстремизмге байланысты қылмыстардың дамуына ықпал етуші ішкі және сыртқы себептер бар: Сыртқы себептерге жаһандану, геосаяси факторлары мен заңсыз көші-қонды жатқызамыз. Ішкі себептер ретінде елдегі әлеуметтік-экономикалық жағдай, мемлекеттік немесе ұлттық идеологияның жоқтығы, қоғамдағы отбасы институты рөлінің төмендеуі, білім беру жүйесіндегі кемшіліктер, рухани негіздердің өзгеруі, азаматтардың билік беделіне, заңға және өз қауіпсіздіктеріне деген сенімдерінің аздығы, азаматтардың діни сауаттылықтарының төмендігі мен адамдардың психологиялық денсаулық жағдайларын қарастырамыз.

Діни экстремистік бағыттағы қылмыс субъектілері – 14-30 жасқа дейінгі аралықтағы орта білімі бар және мәдени деңгейі төмен, тұрақты табыс көзі жоқ азаматтар. Қоғамдық мәні бар мүдделерінің болмауы және бос уақытының, күші мен энергиясының жеткілікті болуы оларды криминалды ортаға жетелейді.

Діни экстремистік бағытта қылмыс жасаушы тұлғаларды пайдакүнемдік мақсаттарда діни экстремистік қылмыстық құқық бұзушылықтар жасаушы тұлғалар мен діни идеологияны ұстанушы қылмыстық құқық бұзушылықтар

жасаушы тұлғалар және өмірден өз жолын таба алмай жүрген өзін танытуға құштар тұлғалар деп шартты түрде үш топқа бөлдік.

Діни экстремистік қылмыстар жасағаны үшін сотталғандардың басым бөлігін материалдық қамтамасыз етілу деңгейлері төмен адамдар құрайды, ал экстремизмді ұйымдастырушы адамдар көп жағдайда қандай да бір мақсаттары мен мүдделері бар қылмыстық жауапкершіліктен түрлі себептерге байланысты құтылып кетіп жататын ауқатты адамдар. Сондай-ақ, діни экстремистік ұйымдардың өзге мемлекет азаматтары тарапынан қаржыландыру мәселесі де жоққа шығарылмайды.

3.1 Діни экстремизмге байланысты қылмыстарды жалпы ескерту

Діни экстремизммен күресу мемлекет деңгейінде, қоғамның әрбір мүшесінің қатысуымен, үлес қосуымен жүргізілетін кешенді шара. Күресу деген ұғымның ауқымы кең. Криминологияда қылмыстылықпен күрес деген баршаға түсінікті ұғым жиі кездеседі. А.И. Долгованың редакциялауымен шыққан криминология оқулығында: «Қылмыстылықпен күрес – заң мен ол қорғайтын мүдделердің, құндылықтар, мінез-құлық нормалары үстемдігін қамтамасыз ету мақсатындағы қоғам, қылмыстылықтың белсенді қақтығысы, қоғамның қылмыстылық, оның себептері мен жағдайларына деген мақсатты шабуылы» [206, с.338],– десе, Г.А. Аванесов: «Қылмыстылықпен күрес жүйесіне мыналар жатады: қылмыстылықты ашу, қылмыскерлерді іздеу, жаза тағайындау және орындау, осы қызметтерге прокурорлық қадағалау жасау, осы саладағы заңдылықты қамтамасыз ету, мұндай қылмыстылықтың алдын алу, болдырмау және ескерту» [56, с.335],– деп белгілейді.

Зерттеу жұмысында Г.А. Аванесовтың пікірін негізге ала отырып, қылмыстылықтың алдын алу, болдырмау, ескерту деген бір-біріне семантикалық жағынан ұқсас тіркестерді қылмыстылықпен күресу деген кең мағыналы тіркес аясында қарастырамыз. Қоғамымыздың әр мүшесі діни экстремизммен байланысты қылмыстармен күрес жүргізу үшін алдымен мұндай қылмыс түрін ескертуге жұмылулары қажет. Кез келген дертті емдегеннен де, оны асқындырмай алдын алып, ескерту шараларын жасаған абзал. Діни экстремизмге байланысты қылмыстар да жұққан дерттей болып, қоғам мүшелері арасында кеңінен таралып бара жатқан, шұғыл түрде алдын алу шараларын қажет ететін құбылыс.

А.А. Герцензон 1960 жылы «Қылмыстылықты ескерту» ұғымының мәнін «біріншіден, қылмыстылықты ескерту дегеніміз ең алдымен терең ойланып жасалған өзара байланысты шаралар жүйесінің жүзеге асырылуы; екіншіден, ол мемлекеттік, қоғамдық шаралардың өз ара үйлесімділікпен жүзеге асырылуы; үшіншіден, қылмыстылықты ескерту қажетті жағдайда мәжбүрлеу шараларымен үйлестіріліп, көмекші рөл атқаратын тәрбиелік, мәдени және экономикалық сипаттағы шаралардың жасалуы; төртіншіден, қылмыстылықты ескерту қылмыс жасауға ықпал ететін немесе ықпал етуі мүмкін себептер мен жағдайларға белсенді әсер етуі; бесіншіден, қылмыстылықты ескерту құқықтық тәртіпті бұзбаса да қоғамдағы мораль мен нормаға қарама-қайшы келетін, қоғамдық назарсыз қалтырған жағдайда

қылмыс жасауы мүмкін тұлғалардың мінез-құлқына уақытылы көңіл бөлу; қылмыстылықты ескерту еліміздегі қылмыстылықтың толықтай жойылуына бағытталуы керек» [207, с.78-88],– деп түсіндірген. Анықтамадан қылмыстылықты ескерту шарасының әлеуметтік деңгейде мемлекеттік органдармен қатар қоғамдық ұйымдардың қызметін қамтитынын көрсетеді. Сөйтіп, қылмыстылықты ескерту – түрлі қылмыстардың жасалуына ықпал етуші себептер мен жағдайлардың пайда болуына кедергі жасаушы үдеріс.

А.Б. Сахаровтың пікірі бойынша жасалатын іс-шаралардың бағыты қылмыстылықпен күрес, оны ескерту шаралары болмаған жағдайда, қылмыстылықты ескерту әлеуметтік деңгейде жүзеге асырылады; әлеуметтік-криминологиялық ескерту қылмыс жасауға ықпал етуші себептер мен жағдайларды жоюға бағытталады. Әлеуметтік деңгейдегі шаралардан өзінің бағыттылығымен, мақсаттылығымен ерекшеленіп, тек профилактикалық міндеттерден тұрады [208, с.82-86].

И. Айдаров, В. Попов топтастырудың түрін ұстанып, алдын алу шаралары жүйесін жалпы әлеуметтік, криминологиялық, жеке деңгейдегі деп бөледі. Олардың пікірінше «Жалпы әлеуметтік деңгейдегі шаралар қылмыстылықпен күресудің мақсаттарын алдына қоймай себептер, жағдайларға әсер етеді. Бұл шаралардың алуан түрлі, әмбебап сипаты болып, олар мемлекетіміздегі барлық мемлекеттік, мемлекеттік, қоғамдық, қоғамдық органдар қызметінің мазмұнын белгілейді. Әлеуметтік, криминологиялық деңгейдегі алдын алу шаралары қылмыстылықтың болуына ықпал етуші криминогенді әрекеттердің себептері мен жағдайларын шектеуге, бейтараптандыруға, жоюға тікелей бағытталған әлеуметтік шаралардың түрлері; олар мемлекеттік, мемлекеттік, қоғамдық, қоғамдық органдардың қылмыспен күресін жүзеге асырады» [209].

Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 18 ақпандағы «Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы» №31 Заңының 6-бабында [36] экстремизмнің алдын алу саласындағы мемлекеттік органдар мен олардың құзыреті белгіленген: 1) діни қызмет саласында мемлекеттік реттеуді жүзеге асыратын мемлекеттік орган Қазақстан Республикасы аумағында құрылған діни бірлестіктер, миссионерлердің қызметіне зерделеу, талдау жүргізеді, өз құзыретіне жататын мәселелер бойынша ақпараттық-насихаттық іс-шараларды жүзеге асырады, Қазақстан Республикасы діни қызмет, діни бірлестіктер туралы заңнамасының бұзылуына қатысты мәселелерді қарайды, Қазақстан Республикасы экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы заңнамасын бұзатын діни бірлестіктердің қызметіне тыйым салу туралы ұсыныстар енгізеді; 2) бұқаралық ақпарат құралдары істері жөніндегі уәкілетті орган бұқаралық ақпарат құралдары өнімдерінде экстремизмді насихаттауға және ақтауға жол бермеу, олардың Қазақстан Республикасының заңнамасын сақтауы тұрғысында оларға мониторинг жүргізеді, мемлекеттік тапсырысты орындайтын бұқаралық ақпарат құралдарында ұлтаралық және конфессияаралық келісімді нығайту мәселелерінің жариялануын қамтамасыз етеді; 3) білім саласындағы орталық атқарушы орган білім беру ұйымдарында оқушылардың экстремизм идеяларын қабылдамауын,

халықаралық құқық пен ізгіліктің көпшілік таныған принциптерін құрметтеуін қалыптастыруға бағытталған тәрбиелік бағдарламалардың бекітілуін және іске асырылуын қамтамасыз етеді, оқу орындарының студенттер алмасу мәселелері бойынша халықаралық шарттарының сақталуын бақылауды жүзеге асырады; [36],—деп белгіленіп, экстремизмнің алдын алуға бағытталған субъектілер қатарында жалпы мемлекеттік, жалпы әлеуметтік шараларды жүзеге асырушы мемлекеттік органдар санамаланған.

Әлеуметтік деңгейдегі криминологиялық алдын алу шаралары қоғам, оның институттарындағы антикриминалды әлеуетті жүзеге асырады. Қоғамның позитивті, прогрессивті дамуы нәтижесінде, экономикалық, әлеуметтік басқа да басты міндеттерді шешу барысында криминологиялық детерминанттарға бағытталмаған әсер ету жолымен жүзеге асырылып, нәтижесінде жолай қылмыстылықты қоректендіріп, болдырушы қарама-қайшылықтар жойылып, шектеліп, оқшауланып, антикриминалды мақсаттар шешіледі [210, с.26]. Бүкіл әлемдік кезек күттірмес мәселеге айналған экстремизм, терроризмнің алдын алу мақсатында қазір республикамызда көптеген мемлекеттік деңгейдегі іс-шаралар жүзеге асырылуда.

Қазақстан Республикасының Президенті Н.Ә. Назарбаев «Қазақстан-2050» стратегиясы қалыптасқан мемлекеттің жаңа саяси бағыты» атты Жолдауында діни экстремизм, терроризм мәселесіне қарсы әрекетте құрылымды шаралардың бірі заңнамаларды жетілдіру, яғни: «Біз діни радикализм, экстремизм көріністерін жою мақсатында заңдарымызды жетілдіруіміз қажет. Сонымен қатар, антитеррорлық заңнаманы жетілдіруіміз қажет. Мемлекет экстремизм, радикализмнің жолын бөгеуі тиіс» [1],— деп баса айтқан болатын. Елбасы Президент Әкімшілігі мен Қазақстан Республикасы Үкіметіне төмендегідей тапсырмалар берді: діни радикализм, экстремизмді бейтараптандыру мақсатында, терроризмге қарсы тұру заңнамасын да жетілдіру арқылы радикализм, экстремизмнің жолын кесу; әлеуметтік, этникалық, діни қысымдар, шиеленістерді болдырмау механизмдерінің жаңа сенімді формаларын қалыптастыру; қоғамда, әсіресе, жастар арасында діни экстремизмнің алдын алуды күшейту; әлемдік, дәстүрлі діндер көшбасшыларының съезі беретін артықшылықтарды пайдаланып, осы сұхбат шеңберінде діни бағыттағы дауларды шешудің жаңа платформасын жасау; діни, этностық дауларды шешу үшін аймақтағы ыстық нүктелерде, үлкен Таяу Шығыс аясында, тіпті онан да ауқымды деңгейде ара ағайындық жасауға әзір болу; мемлекетіміздің зайырлы келбеті Қазақстанның табысты дамуының маңызды шарты екенін естен шығармау [1].

2013 жылғы 24 қыркүйекте ҚР Президентінің Жарлығымен Қазақстан Республикасы 2013-2017 жылдарға арналған Діни экстремизм, терроризмге қарсы іс-қимыл жөніндегі мемлекеттік бағдарлама бекітілді [2]. Мемлекеттік бағдарлама діни экстремизм көріністерінің алдын алу, терроризм қатерлеріне жол бермеу арқылы адамның, қоғамның, мемлекеттің қауіпсіздігін қамтамасыз етуге бағыттанып, төмендегідей міндеттер қатарын қамтыды: қоғамда тағатты діни ойды, радикалдық идеологияға деген иммунитетті

калыптастыруға бағытталған діни экстремизм, терроризмнің алдын алу шараларын жетілдіру; діни экстремизм, терроризмнің көріністерін, мемлекеттік, құқық қорғау органдары қызметін қамтамасыз ету жүйесін жетілдіру жолымен анықтау мен жолын кесудің тиімділігін арттыру; экстремистік, террористік әрекеттердің салдарларын азайту, жою шараларының жүйесін жетілдіру. Бес жылдық мерзімге жасалған бағдарламаны әзірлеуде РК, Ұлыбритания, Түркия, Израиль, АҚШ, Сауд Арабиясы сияқты мемлекеттердің оң тәжірибесі талданып, ескерілген. Бағдарламаның діни экстремизм, терроризмге қарсы іс-қимыл саласындағы өзекті міндеттер, орын алған проблемаларды шешуде нормативтік-ұйымдастырушылық негіз болып табылатындығы баса айтылып, халықаралық терроризмге, діни экстремизмге, трансұлттық есірткі бизнесіне, заңсыз көші-қонға қарсы күрес саласындағы ынтымақтастыққа ерекше назар аударылған. Бағдарламада терроризммен қатар жалпы экстремизм деп емес, діни экстремизм деп бөліп қарастырылуының өзі біздің мемлекетіміз үшін экстремизмнің өзге түрлерімен салыстырғанда діни экстремизм қаупінің жоғары екендігін тағы да бір анықтап берді [2].

Қазір Қазақстандық қоғамның дінге байланысты тыныс-тіршілігі, қызметі 2011 жылғы 11 қазанда қабылданған Қазақстан Республикасы «Діни қызмет пен бірлестіктер туралы» Заңына сәйкес жүзеге асырылады. Заң – еліміздегі дін мәселесіне қатысты қарама-қайшылық туғызып жатқан мәселелерді ретке келтіріп, белгілі бір жүйеге бағындырған нормативтік құжат.

Діни ұйымның уәкілеттігі заңның 4-бабында көрсетілген: 1) діни бірлестіктермен өз ара іс-қимыл саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі бағыттарын қалыптастыруға, іске асыруға қатысады; 1-1) республикадағы діни ахуалды зерделеуді және талдауды жүргізеді; 2) Қазақстан Республикасы аумағында құрылған діни бірлестіктердің, миссионерлердің, діни білім беру ұйымдарының қызметін зерделеп, оған талдау жүргізеді; 3) өз құзыретіне жататын мәселелер бойынша түсіндіру жұмыстарын жүзеге асыруды қамтамасыз етеді; 4) діни қызмет саласында жергілікті атқарушы органдарға әдістемелік басшылық жасауды жүзеге асырады; 5) өз құзыретіне жататын мәселелер бойынша ақпараттық-насихаттық іс-шараларды жүзеге асырады; 6) дінтану сараптамаларын жүргізуді қамтамасыз етеді; 7) шет мемлекеттердің діни қызмет саласындағы уәкілетті органдарымен ынтымақтастықты ұйымдастырады, жүзеге асырады; 8) республика аумағындағы шетелдік діни бірлестіктердің қызметін, шетелдік діни орталықтардың Қазақстан Республикасы діни бірлестіктер басшыларын тағайындауды келіседі; 9) облыстардың, республикалық маңызы бар қалалардың және астананың жергілікті атқарушы органдарының діни қызмет және діни бірлестіктермен өзара іс-қимыл мәселелері бойынша қызметін үйлестіреді; 10) өз құзыреті шегінде діни қызмет және діни бірлестіктер саласындағы нормативтік құқықтық актілерді әзірлейді және бекітеді; 10-1) дінтану сараптамасын жүргізу қағидаларын бекітеді; 11) діни әдебиетті, діни мазмұндағы өзге де ақпараттық материалдарды, діни мақсаттағы заттарды

тарату үшін тұрақты үй-жайлардың, сондай-ақ ғибадат үйлерінен тыс жерлерде діни іс-шаралар өткізуге үй-жайлардың орналастырылуын айқындау жөніндегі нұсқаулықты бекітеді; 12) Қазақстан Республикасы діни қызмет, діни бірлестіктер туралы Заңнамасын бұзушылықтарға қатысты жеке және заңды тұлғалардың өтініштерін қарайды; 13) құқық қорғау органдарына Қазақстан Республикасы діни қызмет, діни бірлестіктер туралы Заңнамасын бұзатын жеке, заңды тұлғалардың қызметіне тыйым салу жөнінде ұсыныстар енгізеді; 14) Заңда Қазақстан Республикасы өзге де заңдарында, Қазақстан Республикасы Президентінің, Қазақстан Республикасы Үкіметінің актілерінде көзделген өзге де өкілеттіктерді [211] жүзеге асырады.

Қазақстан Республикасы діни қызмет саласында мемлекеттік реттеуді жүзеге асыратын мемлекеттік орган – Қазақстан Республикасы Президентінің 2016 жылғы 13 қыркүйектегі №322 Жарлығымен құрылған Дін істері және азаматтық қоғам министрлігі болып табылады. Елбасы Жарлығының мазмұнына сәйкес, Қазақстан Республикасының Мәдениет және спорт министрлігінен – діни бірлестіктермен өзара іс-қимыл, діни сенім бостандығына азаматтардың құқықтарын қамтамасыз ету, сондай-ақ мемлекет пен азаматтық сектордың өзара іс-қимылы салаларындағы және Қазақстан Республикасының Білім және ғылым министрлігінен – жастар саясаты саласындағы функциялары мен өкілеттіктері беріле отырып, құрылған мемлекеттік орган.

Ол республикамыздағы Ханафи бағытындағы исламның және православтық христиандық дін саласы қызметін ұйымдастырады, үйлестіреді және жалпы дін қызметіне республикалық деңгейде бақылау жасайды. Еліміздің әр облыс орталықтарында және Астана, Алматы қалаларында әкімдіктерге қарасты аймақтық дін істері басқармалары облыстардағы діни ахуалды зерттеп, талдау жасап, діни қызмет саласында мемлекеттік саясатты жүзеге асырады, тұрғындардың діни сауатын көтеріп, конфессияаралық келісім, тағаттылықты нығайту, діни экстремизм профилактикасы мәселелері бойынша жергілікті деңгейде түсіндіру жұмысын ұйымдастырады.

Қазақстан Республикасы 2011 жылғы 11 қазандағы «Діни қызмет және діни бірлестіктер туралы» №483-IV Заңының 5-бабында: «Облыстардың, республикалық маңызы бар қалалардың және астананың жергілікті атқарушы органдары діни қызмет және діни бірлестіктермен өзара іс-қимыл мәселелері бойынша: 1) өңірдегі діни ахуалды зерделеп, оған талдау жүргізеді; 1-1) өңірде жұмыс істеп тұрған діни бірлестіктердің, миссионерлердің, рухани (діни) білім беру ұйымдарының қызметін зерделеуді және талдауды жүргізеді; 2) уәкілетті органға Қазақстан Республикасы діни қызмет, діни бірлестіктер туралы Заңнамасын жетілдіру жөнінде ұсыныстар енгізеді; 3) діни қызмет саласындағы мемлекеттік саясатты іске асырады; 4) құқық қорғау органдарына Қазақстан Республикасы діни қызмет, діни бірлестіктер туралы Заңнамасын бұзатын жеке, заңды тұлғалардың қызметіне тыйым салу жөнінде ұсыныстар енгізеді; 5) Қазақстан Республикасы діни қызмет, діни бірлестіктер туралы Заңнамасын бұзушылықтарға қатысты жеке, заңды тұлғалардың өтініштерін қарайды; 6) өз құзыретіне жататын мәселелерін

жергілікті деңгейде түсіндіру жұмыстарын жүргізеді; 7) діни әдебиетті, діни мазмұндағы өзге де ақпараттық материалдарды, діни мақсаттағы заттарды тарату үшін тұрақты үй-жайлардың орналастырылуын бекітеді, ғибадат үйлерінен (ғимараттарынан) тыс жерлерде діни іс-шаралар өткізуге үй-жайлардың орналастырылуын келіседі; 8) ғибадат үйлерін (ғимараттарын) салу, олардың орналасатын жерін айқындау, сондай-ақ үйлерді (ғимараттарды) ғибадат үйлері (ғимараттары) етіп қайта бейіндеу туралы шешім қабылдайды; 9) діни бірлестіктерді құруға бастамашы азаматтардың тізімдеріне тексеру жүргізуді қамтамасыз етеді; 10) миссионерлік қызметті жүзеге асыратын адамдарды тіркеуді жүргізеді; 11) жергілікті мемлекеттік басқару мүддесінде Қазақстан Республикасы Заңнамасында жергілікті атқарушы органдарға жүктелетін өзге де өкілеттіктерді жүзеге асырады [212]. Ал, Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 18 ақпандағы «Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы» №31 Заңының 6-бабының 6-тармағында жоғарыда белгілеп өткендей «облыстардың (республикалық маңызы бар қалалардың, астананың), аудандардың жергілікті атқарушы органдары қоғамдық бірлестіктермен өз ара іс-қимылды жүзеге асырады, тиісті аумақтарда құрылған діни бірлестіктердің, миссионерлердің қызметін зерделеуді жүзеге асырады, олар туралы деректер банкін жасайды, өз құзыретіне жататын мәселелер бойынша өңірлік деңгейде ақпараттық-насихат іс-шараларын жүзеге асырады, өңірдегі діни ахуалға зерделеу мен талдау жүргізеді» [36], – деп көрсетілген. Алайда, Қазақстан Республикасы 2001 жылғы 23 қаңтардағы Қазақстан Республикасы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы №148 Заңында [212] екі заң нормаларының мүлдем көрініс таппауын діни экстремизмге байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтардың алдын алу тиімділігінің төмендеуіне ықпал етуші фактор деп санай отырып, заңдарды өзара үйлесімділікке келтіру мақсатында облыстардың, республикалық маңызы бар қалалардың жергілікті атқарушы органдары діни қызмет, діни бірлестіктермен өзара іс-қимыл мәселелері жеке бап түрінде Қазақстан Республикасы жергілікті мемлекеттік басқару, өзін-өзі басқару туралы Заңына енгізілуі қажет деп санаймыз.

Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2007 жылғы 30 қаңтардағы №72 қаулысы негізінде «Дін мәселелері жөніндегі ғылыми-зерттеу және талдау орталығы» (мұнан әрі Орталық) мемлекеттік мекемесі құрылды.

Бұл мекеме қызметінің негізгі мәні – Қазақстандағы діни ахуалдың даму үдерістерін зерттеу мен талдау, мемлекеттік органдардың, ұйымдардың, азаматтардың мемлекеттік-конфессиялық қатынастар саласындағы қызметін ақпараттық-талдамалық, ғылыми-әдіснамалық қамтамасыз ету, дінтану сараптамасын жүргізу [213].

Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2008 жылғы 28 тамыздағы №785 Қаулысы негізінде «Мәдениеттер мен діндердің халықаралық орталығы» құрылды. Мекеме қызметінің негізгі мәні – Қазақстан Республикасы конфессияаралық келісімді және Қазақстан халқының бірлігін халықаралық деңгейде нығайту жөніндегі бірегей тәжірибесін насихаттау, мәдениетаралық және конфессияаралық диалогтың халықаралық орталықтарының бірі ретінде

Қазақстанның рөлін жаңа деңгейге ілгерілетуге жәрдемдесу, халықтың рухани жақындасуына бағытталған халықаралық ауқымдағы іс-шараларды ұйымдастыру және өткізу, мәдени және діни келісімді нығайту, мәдениет және дін саласындағы қатынастарды үйлестірудің халықаралық тәжірибесін зерделеу және қолдану, халықаралық мәдени және діни орталықтардың мемлекеттік органдармен және Қазақстанның азаматтық қоғам институттарымен тиімді өзара іс-қимылын қамтамасыз ету болып белгіленген [214].

Қазақстан Республикасы Үкіметінің жанындағы Діни бірлестіктермен байланыс жөніндегі кеңес діни ахуалды зерттеп, талдау жүргізетін және ұсыныстар әзірлейтін консультативтік-кеңесші орган. Кеңестің мақсаты діни қызмет және діни бірлестіктермен өзара іс-қимыл жасау саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі бағыттарын қалыптастыру және іске асыру, қоғамдағы діни келісімді нығайту және конфессияаралық қатынастарды үйлестіру мәселелері жөніндегі ұсыныстар мен ұсынымдар әзірлеу, міндеттері: елдегі діни жағдайды, оның даму ағымдарын жан-жақты әділ зерттеу, жинақтап қорыту және талдау; діни қызмет, діни бірлестіктермен өзара іс-қимыл жасау саласындағы мемлекеттік саясаттың басым бағыттарын қалыптастыру жөніндегі ұсыныстар әзірлеу; Қазақстан Республикасы мемлекеттік органдарын республикадағы діни ахуалдың жай-күйі, Қазақстан Республикасы діни қызмет, діни бірлестіктер туралы заңнамасының сақталуы туралы хабардар ету; діни бірлестіктермен байланыстар жөніндегі аймақтық кеңестер жұмысын үйлестіру; діни бірлестіктер арасындағы өзара түсіністік пен төзімділікті нығайту, оларға Қазақстан Республикасы заңнамасына сәйкес консультативтік көмек көрсету.

Кеңес өзіне жүктелген міндеттерге сәйкес мынадай қызметтерді жүзеге асырады: діни қызмет және діни бірлестіктермен өзара іс-қимыл жасау саласындағы мемлекеттік саясаттың негізгі бағыттарын қалыптастыруға қатысады; Қазақстан Республикасы діни қызмет және діни бірлестіктермен өзара іс-қимыл жасау саласындағы заңнамасын жетілдіру жөніндегі ұсыныстар әзірлейді; діни қызмет және діни бірлестіктермен өзара іс-қимыл жасау саласындағы мемлекеттік саясат мәселелері бойынша консультативтік жұмыс жүргізеді; шет мемлекеттердің тиісті ұйымдарымен халықаралық байланыстар орнатады және оны жолға қояды [215]. Мұндай орган облыстық деңгейде қызмет атқарады.

Дін істері және азаматтық қоғам министрлігінің Дін істері Комитеті (мұнан әрі – Дін істері Комитеті) жанынан құрылған Қазақстандағы діни ахуал мәселелері жөніндегі консультациялық-сараптамалық кеңесі консультативтік-сараптамалық орган. Ол төмендегідей қызметтерді жүзеге асырады: діни қызметке байланысты мемлекеттік реттеу жұмысын жүзеге асыру мәселесі мен діни қызмет саласындағы заңнаманы жетілдіру бойынша ұсыныстар әзірлеу; діни ахуалды зерделеу саласында тәжірибе алмасу мақсатында шетел сарапшыларымен, халықаралық ұйымдармен өзара әрекет етеді. Кеңес құрамы дінтану, саясаттану, әлеуметтану, философия,

мәдениеттану, құқықтану саласындағы жетекші мамандар мен ғалымдардан, мемлекеттік органдар мен үкіметтік емес ұйымдар өкілдерінен тұрады [216].

Осы ұйым мен «Мәдениеттер мен діндердің халықаралық Орталығы» мемлекеттік мекемесі арасында қызметтік өкілеттіліктерінің өзара қосарлану үдерісінің бар екендігін көреміз.

Дін істері комитеті жанындағы Үкіметтік емес ұйымдармен өзара байланыстар кеңесі жұмыс істейді. Кеңестің мақсаты: дін және діни сенім бостандығы саласындағы, атап айтқанда, үйлесімді конфессияаралық қарым-қатынасты, толерантты ойды, қоғамдық бейбітшілік пен келісімді дамыту мәселелері бойынша мемлекеттік саясатты жүзеге асыру үшін мемлекеттік емес секторды және азаматтық қоғам институттарын тарту. Кеңес азаматтық секторды қамтитын 40-тан астам ҮЕҰ-ны біріктіреді, оның ішінде 28 ҮЕҰ діни қатынас саласы бойынша қызметтер көрсетумен тікелей айналысады. Бұл ұйым мен «Дін істері комитеті жанындағы үкіметтік емес ұйымдармен өзара байланыстар Кеңесінің» өте ұқсас қызметтік міндеттерді атқаруына байланысты олардың қызметтерін біріктіру жолымен оңтайландыру, бюджет қаражатын үнемдеуге көмектескен болар еді және қызметкерлерді формальды жұмыс істеу ыңғайынан арылтып, жұмыс сапасының артуына көмектесер еді.

Қазақстанның барлық облыстарында деструктивті діни ағымдардан зардап шеккендерге көмек көрсететін 22 орталық жұмыс атқарып жатыр. Республикалық жәрдем беру орталығы қауымдастығына 13 орталық кіреді. Олар сол жерде үнемі бас қосып, тәжірибе алмасып, мамандардың біліктіліктерін жетілдірумен айналысады [217, с.28-29].

Барлық облыстар мен қалалар бойынша республикалық көлемде қызмет етіп жатқан АНТ (ақпараттық-насихат топтарының) қызметіне тоқталуға болады. Оның құрамына дін саласының білікті мамандары, дінтанушы ғалымдар, теологтар, дін саласы мәселелерімен айналысатын мемлекеттік, құқық қорғау органдарының қызметкерлері, құрметті ақсақалдар, еңбек ардагерлері, үкіметтік емес ұйымдар, дәстүрлі діндер, бұқаралық ақпарат құралдарының, Қазақстан халқы Ассамблеясы, Этномәдени бірлестіктер өкілдері енгізілген.

Дін істері комитетінің төрағасы Ғ. Шойкиннің айтуы бойынша бүгін бүкіл ел көлемінде қызмет атқарып отырған 708 ақпараттық-насихат беретін топтарға 4167 адам тартылып отыр [218].

2013 жылдан бастап республикалық деңгейде адамдарға ақпараттық көмек көрсету бағытындағы ақпараттық-кеңесшілік орталықтың (мұнан әрі АКО) жұмыс жасап жатыр. 2014-2015 жж. бірінші тоқсанында АКО-ға 1000 адам жүгінген. Алматы, кейін Астана, ОҚО, ШҚО, Қостанай облыстары көш басында. Осы тұрғыдан Ю. Денисенко: «Батыс Қазақстан аймақтарына кеңес беру емес, оларды сауықтыру қажет», - дейді. Оның пікірінше, бұл Орталық посткеңестік кеңістіктегі ТМД мемлекеттерінің бірінде жоқ бірегей ұйым. АКО теологтары, заңгерлері мен психологтары тегін кеңестер береді. Олардың жүктемелері үлкен, көп жағдайда, орталық қызметкерлері көмек сұрап келгендермен қатар, олардың отбасылары мен араласатын адамдарына

да кеңестер береді. Спикердің айтуы бойынша, Қазақстанда деструктивті культтік әрекеттердің алдын алу мәселесімен айналысушы 20 аймақтық орталықтар бар, АКО жұмыс істеу аралығында жүзден астам адамдар құқық қорғау органдарына жіберіліп, олардың төртеуі бойынша қылмыстық істер қозғалған. АКО стационарлық телефон бойынша да кеңес алуға болады [219].

Экстремизм көріністерінің алдын алуда бұқаралық-ақпарат құралдарының алар орны ерекше. Олардың мазмұндылығы, сапалылығы ешкімнің көңілінде талас тудырмайды. Мемлекетімізде бұқаралық ақпарат құралдары саласындағы қоғамдық қатынастар Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 23 шілдедегі №451 «Бұқаралық ақпарат құралдары туралы» Заңымен реттеледі. Аталмыш заңның 2-бабының 3-тармағында: «Экстремизм, терроризмді насихаттауға және ақтауға жол берілмейді...» [220], –деп; 13-бабының 3-тармағында: «Әлеуметтік, нәсілдік, ұлттық, діни, тектік-топтық, рулық басымдықты насихаттау немесе үгіттеу заңда белгіленген тәртіппен бұқаралық ақпарат құралының шығарылуын не бұқаралық ақпарат құралы өнімінің таратылуын тоқтата тұруға негіз болып табылады» [220], – деп белгіленген. Бұл жалпы алғанда Қазақстан Республикасы «Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы» Заңының 6-бабының 2-тармағының мазмұнына толық жауап береді.

Қазақстан Республикасы «Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы» Заңының 6-бабына [36] сәйкес экстремизмнің алдын алу бойынша өкілетті органдардың тағы бірі–білім беру орындары. Білім беру орындарында оқитын контингенттер: оқушылар, студенттер. Кез келген білім беру ошағының басты міндеті – жастарға, жеткіншектерге сапалы білім беру және оның ажырамас компоненті: тәрбие беру мәселесі. Ресми деректер бойынша қазір республика көлемінде жоғары, арнайы оқу орындарында оқитын студенттердің жалпы саны 5 млн.

Жастар мемлекет болашағы болғандықтан еліміз әрбір жас азаматтың теріс жолға түсіп кетпей өз ұлтына ұлықты, қоғамға қажет, білікті маман, білімді азамат, отбасы институтының ұйытқысы болуына мүдделі. Қазіргі таңда 14-29 жас аралығындағы азаматтардың дәстүрлі емес бағыттағы діни ағымдарға жиі тартылу жағдайы жастар мәселесіне айрықша көңіл бөлуді қажет етеді. Сондықтан мемлекетіміздің жастарға қатысты саясаты қоғамдық өміріміздің маңызды бағыты.

Жастар саясаты саласындағы тұңғыш Заң республиканың Тәуелсіздігі қарсаңында 1991 жылғы 28 маусымында әзірленген. Бұл – «Қазақ КСР мемлекеттік жастар саясаты туралы» Заңы. 1999 жылғы 28 тамызда Қазақстан Республикасы Президентінің қаулысымен бекітілген Мемлекеттік жастар саясатының тұжырымдамасы қабылданды. 2004 жылғы 7 шілдеде «Қазақстан Республикасы мемлекеттік жастар саясаты туралы» Заң қабылданып, жастар саясатының мақсатын, міндеттерін, бағыттарын, жастардың әлеуметтік, саяси құқықтарын, жас азаматтарды мемлекеттік қолдаудың тетіктерін айқындады.

Елбасының тапсырмасымен 2008 жылғы Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Жастар саясаты жөніндегі кеңес құрылды.

Кеңестің негізгі міндеттері мыналар: жастарға қатысты кешенді мемлекеттік саясаттың басым бағыттарын анықтау, оны қалыптастыру, іске асыру жөнінде ұсынымдар тұжырымдау; мемлекет саясаттың жастарға байланысты өзге де маңызды мәселелерін талқылау, Қазақстан Республикасы Президентін жастар арасындағы ахуал туралы хабардар етіп отыру, мемлекеттік жастар саясатын іске асыру тиімділігіне талдау жасау, мемлекет саясатының жастарға байланысты маңызды сұрақтарын талқылау.

Қазақстан Республикасы Президентінің 2012 жылғы 27 сәуірде өткен Қазақстан халқы Ассамблеясының XIX сессиясында жүктелген тапсырмасына сәйкес 2013 жылғы 11 ақпанда Қазақстан Республикасы Үкіметінің Л.Н. Гумилев атындағы ЕҰУ жанынан «Жастар» ҒЗО құру туралы Қаулысы қабылданды.

2013 жылғы ақпанда елдегі жастар саясатын дамытудың басты бағыттарын анықтайтын жаңа «Қазақстан 2020: болашаққа жол» 2020 жылғы дейінгі Қазақстан Республикасы мемлекеттік жастар саясатының тұжырымдамасы қабылданды. Тұжырымдаманың негізгі бағыттарының бірі ретінде «Жастар арасындағы радикализм қаупіне» ерекше мән берілген: «Өмірлік тәжірибесі мен білімі жоқ жастар өзінің саяси мақсаттарын іске асыру үшін жастарды айналдыратын сыртқы және ішкі ыдыратушы күштердің ықпалында қалу қаупіне ұшырайды. Экстремистік көзқарастар мен идеялардың жастар арасына енуі, жастарды құқыққа қарсы әрекеттерге итермелеу қоғамдағы этносаралық, мәдениетаралық және конфессияаралық келісімдерді бұзу қаупін туғызады» [221].

2015 жылғы 9 ақпанда Қазақстан Республикасы Мемлекеттік жастар саясаты туралы № 285-V Заңы қабылданды [222]. Осы заңның 14-бабы діни қызмет саласындағы уәкілетті органның құзыретіне арналған. Бұл орган: 1) мемлекеттік жастар саясатын іске асырады; 2) жастар арасында конфессияаралық келісім мен діни тағаттылықты нығайту бойынша түсіндіру жұмысын жүзеге асырады; 3) жастар ұйымдарымен конфессияаралық келісім мен діни тағаттылықты нығайту бойынша өзара іс-қимылды және ынтымақтастықты жүзеге асырады; 4) жастар арасында конфессияаралық келісім мен діни тағаттылықты нығайту мәселелері бойынша мемлекеттік әлеуметтік тапсырысты қалыптастыруды және іске асыруды жүзеге асырады; 5) Заңда, Қазақстан Республикасының өзге де заңдарында, Қазақстан Республикасы Президентінің және Қазақстан Республикасы Үкіметінің актілерінде көзделген өзге де өкілеттіктерді жүзеге асырады [222]. Осы заңда мемлекеттік жастар саясатының іске асырылуын талдауды және оны жетілдіру жөніндегі ұсынымдарды қамтитын жыл сайынғы есебінен тұратын «Қазақстан жастары» ұлттық баяндамасын жыл сайын Елбасына енгізіп тұру жайлы белгіленген.

«Қазақстан жастары» ұлттық баяндамасы – республика деңгейінде барлық жастардың тыныс-тіршілігінен хабардар болуға мүмкіндік беретін, олардың өміріндегі маңызды сәттерді статистика түрінде көрсететін, қолданыста қолайлы, әрі тиімді, танымдық-ақпараттық маңызы бар құжат. 2014 жыл бойынша ұлттық баяндама есебінде жастар арасында жасалатын

қылмыстылық туралы төмендегідей мәліметтер келтірілген: «2014 жылғы бірінші жарты жылдығында 21-29 жас аралығындағы жастармен жасалған экстремистік және лаңкестік сипаттағы 33 қылмыс тіркелді. Еліміздің 150 астам азаматы Сириядағы әскери қақтығысқа қаруланған исламшыл құрылымдардың жағында қатысқаны Қазақстан Республикасы аумағында экстремистік құрылымдардың қызмет етуінің бір көрінісі болып табылады» [64].

Қазіргі таңда жастарды түрлі діни ағымдардың кері әсерінен сақтандыру мақсатында Қазақстан Республикасы білім және ғылым министрлігі мен Қазақстан мұсылмандары діни басқармасы арасында «Діни қызмет саласындағы әрекеттестік туралы» меморандумға қол қойылып, жастар арасында экстремизм мен терроризмді ескерту бағытында жұмыстар жалғасуда.

Жастар арасындағы дін, діни ағымар мәселесіне қатысты ой-пікірлері, жалпы олардың арасындағы дінге қатысты ахуалды білу мақсатында Павлодар қаласының Инновациялық Еуразия университеті студенттері арасында (заң, филология, психология факультеттерінің 143 студенті) сауалнама жүргіздік (В қосымшасын қараңыз). Олар 19-23 жас арасындағы жастар, 57% – қыздар, 43% – жігіттер. «Қандай дінді (діни ағымды) ұстанасыз?» деген сұраққа қатысушылардың 61% – «дәстүрлі дінді» деп жауап берсе, 20% – өздерін православ, 9% – салафитпіз, 3% – протестант, 7% – «исламның басқа бағыты» деп жауап берген. «Сіз өз дүниетанымыңызды қалыптастыру үшін қандай ақпарат көздерінен білім алдыңыз?» деген сауалға 11% – достарымнан, 7% – дінге сенуші ағайындарымнан, 8% – рухани ұстазымнан, 42% – интернет желісінен, 10% – баспалық БАҚ, 15% – діни әдебиеттен, 7% – ата-ана, туыстарымнан деген жауаптарынан ең көп ақпаратты жастар интернет желілерінен алатынын айқын аңғарамыз. «Жастардың дінге сенуінің негізгі себебі қандай деп ойлайсыз?» деген сауалға 21% – ертеңгі күнге деген сенімнің аздығы десе, 15% – рухани сүйенішті табуға ұмтылу, 35% – өмір жағдайының қиындығы, 7% – ерекшелікке талпыну, 10% – ресми билік органдарына сенімнің төмендеуі, 12% – заңның күші мен әділдігіне деген сенімнің жоғалуы деп көрсетеді. Демек, жастарды дінге тартушы басты мотивация өмір жағдайының қиындығы мен ертеңгі күнге деген сенімнің аздығы деп айтуға болады. «Сіздің пікіріңізше, діни экстремизм дегеніміз не?» деген сұраққа 19% – мақсатқа жету үшін күш қолдану, 30% – басқа көзқарастағыларға төзімсіздік көрсету, 23% – билікпен келіспейтіндердің саяси күресінің нысаны, 14% – діни мүдделерді қорғау тәсілі, 13% – теократиялық билік орнатуға ұмтылу деп көрсетеді. Яғни, олардың басым бөлігінің пікірлері бойынша діни экстремизм – басқа көзқарастағыларға төзімсіздік көрсету және билікпен келіспейтіндердің саяси күресінің нысаны. «Сіздің экстремистік бірлестіктер мен топтарға деген көзқарасыңыз қандай?» деген сауалдың жауаптары да бір мәнді еместігін байқауға болады. Респонденттердің 23% – олардың кейбір істерін қолдаймын десе, 8% – өзім солардың қатарына кіруші едім, 11% – ол туралы мүлдем ойланып көрмеппін, 58% – олардың қызметіне тыйым салу

кажет деп жауап берген. Мұндағы қуанарлық жайт студенттердің басым бөлігінің діни ағымдарға қатысты теріс пікірді ұстануы. «Облыстарыңыз бойынша сіздерге келіп, діни экстремизм, терроризм жайлы іс-шара өткізген қандай ұйымдарды білесіз?» деген сауалға 24% – дін істері басқармасын, 10% – кофессияаралық қатынастарға талдау жасау және дамыту орталығын айтса, 30% – «Адал» жастар қоғамдық бірлестігін, 10% – қалалық әкімдікті, 12% – университеттің өз күшімен десе, қалған 7% – қай ұйымның өткізгені есімде жоқ, әйтеуір өткізіліп тұрады дегенді нұсқайды, ал 7% – ондай шараларға мүлдем қатыспағандықтарын айтады. Бұдан студенттердің қажетті бағыт бойынша ақпараттандырылу деңгейлерінің әртүрлі екендігін байқауға болады, дегенмен «Адал» жастар қоғамдық бірлестігінің жұмыс белсенділігінің алда келе жатқандығын байқаймыз. «Сіз мемлекеттің дін саласында жүргізіп отырған саясатын қалай бағалар едіңіз?» деген сауалдың жауаптары да әрқилы. Респонденттердің 35% – жағымды бағаласа, 17 – оң бағалайтын сияқтымын деп жауап берген, 21% – теріс бағалап, оны респонденттердің басым бөлігі діни сенімге шектеу жасаушылықпен байланыстырса, қалған 27% – ол туралы ойланып көрмегендіктерін білдірген. Қорытындылай келе, студент жастардың қоғамымыздың ең қарқынды, жігерлі, талапты, жаңашыл әрі жан-жақты хабардар бөлігі екендігін ескере отырып, сондай-ақ сауалнамада берген жауаптары негізінде олардың басым бөлігін дінге жақын жастар деп қорытынды жасауға болады. Олардың 48% – мемлекеттің діни экстремизм көріністерімен күресуге қатысты саясаттарын дұрыс бағаламауы, өкінішке қарай олармен осы бағытта жүргізіліп жатқан ақпараттық жұмыс сапасының төмендігін және ұлттық идеология мәселесіне айрықша мән беру қажеттігін көрсетеді. Сондай-ақ, діни экстремизм, терроризмге қатысты алдын алу шараларын атқарып жатқан ұйым ретінде «Адал» жастар қоғамдық бірлестігін, дін істері басқармасын атаулары да аталмыш ұйымның қалыпты деңгейде жұмыс атқаратындығын көрсетеді. Ал олардың дәстүрлі ислам дінін қолдап, басқа діни ағымдар туралы жалпы хабардар болғандығы жағымды жайт. Сонымен, жалпылай алғанда олар тарапынан жалған мәліметтер берілмеген жағдайда өз мемлекетімізде білім алып жатқан студенттер арасындағы діни ахуал қанағаттандырарлық деңгейде екендігін, жалпы діни экстремизм туралы түсініктерінің барлығын анықтадық.

Шетелдерде оқып жатқан немесе оқып келген жастарымызға келер болсақ, бұрынғы Дін істері агенттігінің мәлімдеуі бойынша қазіргі таңда Египетте 200-ден астам Қазақстандық білім алуда, барлық араб елдерінде діни білім алушы Қазақстан азаматтарының саны – 392, олардың 59-ы Сауд Аравияларында, 60-тан астамы Пәкістанда. Олар діни білімді Қазақстанда экстремистік деп танылып, тыйым салынған «Таблиғи жамағат» діни ағымы бойынша алған. Құқық қорғау органдарының мәлімдеуі бойынша Жамбыл облысының Пәкістан, Малайзия мен Бангладеш ЖОО-да оқыған 52 тұрғынының 41-і осы ұйымның мүшелері болып шықты [223]. Қоғам ортасына оның мүшелерінің ойын улау үшін сынамалап кірген діни ағымдардармен қатар басқа елдерден діни сауатын ашып немесе жетілдіріп

келіп жатқан азаматтар да өз «үлестерін» қосуда. Бұл турасында кезінде Әбсаттар қажы Дербісәлі: «Соңғы кездері Пәкістан, Египет сынды көптеген мемлекеттерге барып діни сауат ашушылар көбейіп кетті. Бұл жақсы үрдіс емес. Қазіргі уақытта түрлі ағымдар, ұйымдар бар. Дінімізді солардың ықпалынан таза сақтау үшін ерекше білімді, елін сүйетін отандық дін мамандары қажет. Алайда біздегі көптеген жастар шетелдерде әдетте өзге масхабпен білім алып келіп жатады. Мен өз басым шетелде діни сауат ашуға сақтықпен қараймын. Сондықтан біздің елімізге осындай білім ордалары аса қажет» [224], – деген болатын. Қазір діни білім беретін оқу ордалары елімізде мүлдем жоқ деп айта алмаймыз, сөзімізге дін істері Комитеті төрағасының берген мәліметтері дәлел: «Дінтанудың даму тарихы өз бастауын 1992 жылы. Х.А. Яссауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінде «Дін және еркін ойлау» мамандығы ашылған кезден алады. Бүгінгі таңда Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университетінің дінтану кафедрасында, Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университетінің дінтану және философия ғылымдары факультетінде, Е.А. Букетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университетінің философия және мәдениет теориясы кафедрасында, Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университетінің дінтану кафедрасында, Х.А. Яссауи атындағы халықаралық қазақ-түрік университетінің дінтану және теология кафедрасында, Шет тілдер және Іскерлік карьера университетінің дінтану кафедрасында дінтану бакалаврларын дайындайды. Мұнан бөлек барлық басқа ЖОО «Дінтану» мамандығы бойынша магистратура және Әл-Фараби атындағы Қазақ Ұлттық университеті мен Нұр-Мұбарак Египет ислам мәдениеті университетінде «Дінтану» мамандығы бойынша PhD докторларын дайындайды. Жыл сайын Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі «Дінтану» мамандығы бойынша 65 мемлекеттік грант бөлсе, 2013-2014 оқу жылдарында білім гранттар саны 77-ге дейін өскен. Кейбір оқу орындары өз гранттарын беру арқылы дінтанушылардың біраз бөлігін тегін білім берумен қамтамасыз етеді» [224].

Сондықтан, дінтанушы маман жастарымыз шетелге тек жоғары білім алып, оң-солын таныған соң, өз мемлекетімізде сол бағыт бойынша терең білім алу мүмкіндігі болмаған жағдайда немесе тәжірибе алмасу мақсатында ғана барғандары дұрыс деп санайтын кейбір ғалымдардың пікірлерін дұрыс деп санаймыз.

Қазір еліміздің ЖОО мен орта мектептердің білім беру бағдарламалары жүйесіне «Дінтану негіздері», «Дінтану» пәндерінің қосылғанын айта кеткен жөн. 2009 жылдан бастап орта білім беру мекемелерінің 9-сынып оқушыларына таңдау бойынша «Дінтану негіздерінен» курс оқытылады. Аталған курстардың енгізілуі дін мәселелері бойынша жастармен жүйелі ағартушылық жұмыстарды жүргізуге, олардың бойында кереғар діни ағымдардың теріс идеологиясына қарсы тұра алатын иммунитет қалыптастыруға бағытталған. Осы курстарды оқыту жастардың өмір сүріп отырған діни сенімдер мен мемлекеттің зайырлы қағидаттары туралы ғылыми түсініктерін қалыптатыруға бағытталған [225, б.35]. Жақында

оқулық, оқу құралы мен хрестоматиядан құралған «Зайырлылық және дінтану негіздері» жаңа оқу-әдістемелік кешені әзірленді. Аталған кешенді алдағы 2015-2016 оқу жылында еліміздің 8 мектебінде апробациядан өткізу жоспарланған [225, б.383].

Бөлім бойынша төмендегідей тұжырымдар жасалады:

Қазақстан Республикасы «Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы» Заңы мен Қазақстан Республикасы «Діни қызмет, діни бірлестіктер туралы» Заңдарының жергілікті мемлекеттік басқару органдары өкілеттігіне қатысты нормаларының Қазақстан Республикасы «Жергілікті мемлекеттік басқару, өзін-өзі басқару» Заңында мүлдем көрініс таппауы түріндегі ақаулық діни экстремизм көріністерінің алдын алу тиімділігінің төмендеуіне ықпал етуші фактор деп санаймыз. Сондықтан, заңдарды өзара үйлесімділікке келтіру мақсатында облыстардың, республикалық маңызы бар қалалардың, астананың жергілікті атқарушы органдары діни қызмет, діни бірлестіктермен өзара іс-қимыл мәселелері жеке бап түрінде Қазақстан Республикасының «Жергілікті мемлекеттік басқару, өзін-өзі басқару» туралы Заңына енгізілуі қажет.

Мемлекетімізде діни экстремизммен жалпы мемлекеттік деңгейде күресуге бағытталған қомақты нормативтік-құқықтық Заңнама қалыптасқан. Мемлекеттік мекемелер қызметін зерделеу нәтижесінде осы бағытта жұмыс істеп жатқан мемлекеттік мекемелердің аз еместігі, олардың кейбірінің қызметтері қайталанатындығын байқадық. Сондықтан, «экстремизмді ескерту жүйесіндегі профилактикалық қызметтердің қосарлануын жою мақсатында зерттеліп отырған феномен мазмұны мен көрініс табу көлеміне байланысты экстремизммен күресуші субъектілердің негізгі қызметтерін топтастыру ұсынылады. Мұндай жүйелеу жалпы ескерту жүйесін жетілдіру бойынша әзірлемелер мен ұсыныстар жасау үшін, нақтылық пен пәндік бағыттылыққа ие болуына байланысты нәтижелі болмақ» [47, с.262].

Діни экстремистік ұйымдарға мүше азаматтардың денін 14-30 жас аралығындағы жастардың құрауына байланысты қазір мемлекет тарапынан жастар саясаты мәселесіне ерекше назар аударылып, мемлекеттік деңгейде түрлі нормативтік актілер қабылдануы жақсы бастама. Қабылданған құжаттар санына емес, оның іс жүзінде жүзеге асырылуы сияқты сапалық қасиетіне ерекше көңіл аудару қажет. Студенттер арасында жүргізілген сауалнама нәтижелері олардың 48% мемлекеттің діни экстремизм көріністерімен күресуге қатысты саясаттарын дұрыс бағаламауы – олармен осы бағытта жүргізіліп жатқан ақпараттық жұмыс сапасының төмендігін көрсетеді. Қазір жастар арасында ұлттық идеологияға аса қатты мән беру – діни экстремизмнің алдын алудың ең тиімді құралы.

Кезінде шет мемлекеттерден діни бағытта іргелі білім алуға кеткен қазақ жастарының түрлі діни ағымдар ықпалына түсіп кеткені ешкімге құпия емес. Статистикалық мәліметтер негізінде қазір республикамызда қазақ жастарының дін бойынша сапалы білім алуларына жақсы мүмкіндіктер жасалып жатыр, сондықтан жастарымыз шетелге тек жоғары білім алып, оң-солын таныған соң, өз мемлекетімізде сол бағыт бойынша терең білім алу

мүмкіндігі болмаған жағдайда немесе тәжірибе алмасу мақсатында ғана барғандары дұрыс деп санайтын бірқатар ғалымдардың пікірлеріне қосыламыз.

2-тарау. ПО-ның Діни бірлестіктермен діни экстремизмге қарсы іс-қимыл саласындағы өзара іс-қимылының ұйымдастыру-құқықтық негіздері

2.1. Ішкі істер органдары мен діни бірлестіктердің өзара іс-қимыл ұғымы мен мазмұны

Экстремизмге, оның ішінде діни экстремизм сияқты оның түріне тиімді қарсы іс-қимылдың маңызды шарты осы қызметке қатысатын тиісті субъектілердің өзара іс-қимылын алдын ала ұйымдастыру болып табылады. Экстремистік қызметтің әртүрлі көріністеріне қарсы тұру құқық қорғау органдарының да, қоғамдық бірлестіктердің де, соның ішінде діни бірлестіктердің де тең дәрежеде міндеті болып табылады.

Ерекше практикалық маңыздылығына қарамастан, діни экстремизмге қарсы іс-қимыл саласында ішкі істер органдарының діни бірлестіктермен өзара іс-қимылын ұйымдастыру мәселелері дербес монографиялық ғылыми зерттеулердің мәні болған жоқ, бірақ, әрине, осыны талап етеді. Біздің ойымызша, өзара іс-қимылдың мәнін қарастыру "ұйым" және "басқару" ұғымдарын түсінбестен мүмкін емес. Ең алдымен, зерттелетін мәселелердің мәнін нақты және анық түсіну үшін қажетті категориялық аппаратты нақтылауды және негіздеуді талап етеді.

"Ұйымдастыру" ұғымы көпөлшемді. Бұл термин қандай да бір объектіні және оның ішкі құрылысын белгілеу үшін қолданылуы мүмкін немесе белгілі бір процесті, іс-қимылдар кешенін немесе іс-шараларды білдіреді.

Бүгінгі күні әдебиетте "ұйымның" мәніне көптеген көзқарастар бар. Олардың кейбіреулерін қарастыру орынды. Энциклопедиялық басылымдарда ұйым деп "дұрыс құрылғыға ие, бөлшектер мен бүтіннің орынды арақатынасы" немесе ерекше жүйелік тәртіп", сондай-ақ "тұтас құрылымға сәйкес жүйенің жекелеген элементтері мен бөліктерінің өзара іс-қимылының келісілуі" түсініледі. Шетелдік сөздер сөздігі ұйымдардың екі мағынасын береді: біріншіден, ұйым-бұл құрылым, құрылғы; екіншіден - қандай да бір ортақ мақсатқа қол жеткізу үшін біріккен адамдардың, топтардың жиынтығы, еңбек бөлу, міндеттерді бөлу және иерархиялық құрылым негізінде ортақ міндеттерді шешу.

Философия ғылымында "ұйым" ұғымы тұтас бөліктердің арасындағы байланысты қалыптастыру мен жетілдіруге апаратын процестердің жиынтығы ретінде ашылады.

Әлеуметтік процестерге қатысты ұйым "белгілі бір мақсатқа жету үшін кейбір индивидтерді біріктіретін қатынастар жүйесі" ретінде, "жүйе элементтерінің тиісті функцияларын констатациялау арқылы объектіге мақсатты әсер етумен байланысты қызмет немесе процесс ретінде немесе"

элементтерді құрылымға қосу тәсілі ретінде "және оларды басқару дәрежесі, байланыс түрі ретінде анықталады.

Басқарма ұйымдық құрылым шеңберінде басқару процесіне қатысушылардың бірлескен күш-жігерін ұйымдастыратын және үйлестіретін мақсатты қызметті білдіреді. Сондықтан өзара іс-қимылды, ұйымдастыруды және басқаруды олардың өзара байланысы мен өзара шарттылығын ескере отырып, кешенде қарастыру қажет.

"Ұйым" ұғымына "басқару", "қызмет", "өзара байланыс" және "өзара іс-қимыл" категориялары енгізілген. Бұл көзқарас ең дұрыс болып табылады, оған сәйкес өзара іс-қимыл ор-ганизациялық процестердің өзіндік ерекшелігі немесе сипаты ретінде қарастырылады. Мысалы, К. И. Бурдин өзара іс-қимыл деп белсенді, екі жақты байланыс процесін түсінеді, соның нәтижесінде басқару шешімдерін бірлесіп жасау және орындау жүзеге асырылады.

Ұйымның мәні мен ұғымына бар көзқарастарды талдай отырып, біз келесі тұжырымдарға келеміз:

Біріншіден, ұйым билік-бөлу процестерін, осы қызмет субъектілері арасындағы тұрақты байланыстарды жолға қоюды, іс-әрекеттерді үйлестіруді және өзге де басқару функцияларын қамтитын, белгілі бір бүтін қызметті білдіреді, олардың арасында өзара іс-қимылдың маңызды мәні бар.

Екіншіден, өзара іс-қимылды ұйымдастырудың мәні бірлескен қызметтің белгіленген мақсаттары мен міндеттерін іске асыру бойынша нақты іс-шараларды әзірлеу және жүзеге асыру болып табылады.

Ю. М. Рашевскийдің қазіргі уақытта әдебиетте өзара іс-қимыл ұғымының біртұтас жалпы қабылданған түсіндірмесі жоқ деген пікірімен келіскен жөн.

Белгілі Ресейлік ғалым П. А. Сорокин: "өзара іс-қимыл әлеуметтік құбылыстың туыстық ұғымы бар: ол соңғылардың үлгісі бола алады. Бұл үлгінің құрылысын зерттей отырып, біз барлық қоғамдық құбылыстардың құрылысын да танимыз. Өзара іс-қимылды құрамдас бөліктерге таратып, біз сол арқылы құрамдас бөліктерге ең күрделі қоғамдық құбылыстарды орналастырамыз" деп нұсқаған болатын.

Өз кезегінде В. И. Пархоменко өзара іс-қимылдың мынадай анықтамасын береді: "өзара іс-қимыл байланыстың тікелей немесе жанама, сыртқы немесе ішкі қарым-қатынасының түрі болып табылады және объективті сипатта болады". Өзара іс-қимылды ол ақпарат алмасуда және келісілген әрекеттерде көрінетін бірлескен жұмыстың объективті сипаты ретінде анықтайды.

А. Н. Калюжный былай дейді: "өзара іс-қимылды қажетті шарт ретінде, жүйенің алдына қойылған міндеттерді шешу құралы ретінде, соңында іскерлік ынтымақтастық ретінде қарастыруға болады". Осыған ұқсас көзқарасты Е. Н. Арестов та ұстанады.

Жекелеген авторлар өзара іс-қимыл табиғаты туралы мәселеге абстрактылы қарайды.

Мысалы, В. И. Тюнина көзқарасқа қызығушылық танытады, оған сәйкес - өзара іс-қимыл объективті қолданыстағы өзара байланыс, тікелей және жанама сипатқа ие бір-біріне әсер етудің белгілі бір жүйесі ретінде қарастырылады. Өзара іс-қимыл өзара іс-қимыл жасайтын тараптардың түрлі функцияларының неғұрлым орынды үйлесімі ретінде де анықталады. Өзге жағдайларда өзара іс — қимыл туралы Басқарма функцияларының бірі - "үйлестіру" деп айтады.

Отандық ғалымдар өзара іс-қимыл деп бір-біріне бағынышты емес субъектілердің заңға негізделген ынтымақтастығын түсінеді; олар қолданатын құралдар мен тәсілдерді ұштастыра отырып, әрекеттегі келісімді және орынды деп түсінеді .

Осылайша, басқа да "өзара іс-қимылмен" аралас санаттарға назар аударған жөн.

С. И. Ожегов "ынтымақтасу" сөзі "жұмыс істеу, бірге әрекет ету; жалпы іске қатысу" деп анықтайды. Біздің пікірімізше, ынтымақтастықты өзара іс-қимылдың ядросы немесе негізі ретінде қарастыру әбден негізді. Бір-бірімен ынтымақтаса отырып, бірлескен іс-қимыл субъектілері өзара көмек көрсете отырып, өзара іс-қимылды жүзеге асырады.

Өзара іс-қимыл "жәрдемдесу", "келісілген қызмет" немесе "бірлескен қызмет" сияқты ұғымдармен, сондай-ақ "кооперациямен" байланыстырылады және сәйкес келеді. Мысалы, Ю. М: Рашевский-"еңбек кооперациясы" терминін қолданады, бұл-өзара іс-қимылдың ұйымдастыру аспектісіне қолдануға әбден болады. В. жалпы кооперацияны қандай да бір ортақ істе жеке орындаушылардың өзара іс-қимылы ретінде қарастыруға болады.

Өзара іс — қимыл табиғатын қарастыра отырып, Х. И. А. Мухаммад "өзара іс - қимыл-бұл өзара іс-қимылдың бір түрі-қызмет бірлігі, интеракция. Өзара іс-қимыл"оның қатысушыларының өзара іс-қимылы барысында бір-біріне қарама-қарсы бағытталған» дейді.

Философияда өзара қарым-қатынас "сезімдік әлемнің заттары мен процестерінің бірлігін туындататын" қатынас санаты болып табылады. "Өзара іс-қимыл әр түрлі материалдық жүйенің өмір сүруін және құрылымдық ұйымдастырылуын, оның қасиеттерін, оның басқа денелермен қатар, үлкен тәртіп жүйесіне бірігуін анықтайды".

Психологияда өзара іс — қимыл-бұл "объектілердің (субъектілердің) бір-біріне тікелей немесе жанама әсер ету үрдісі, олардың өзара шарттасуын және байланысын бос ететін"; "құрылымдардың пайда болуына ықпал ететін интегралдаушы фактор".

Әлеуметтік өзара іс-қимыл туралы айтқанда, ол индивидтердің және әлеуметтік қауымдастықтардың олардың мүдделерін іске асыру процесінде бір-біріне әсері ретінде айқындалатынын атап өту қажет. Бұл ретте әлеуметтік өзара іс-қимыл қоғам өмірінің барлық салаларын зерттеудің негізі, моделі ретінде көрінеді (экономикалық, саяси, құқықтық және т. б.).

Өз кезегінде, тұлғааралық өзара іс-қимылды екі немесе одан да көп адамның мінез-құлқына және орнатуына белгілі бір әсер ететін психикалық

байланыс ретінде немесе өзара келісілген жеке іс-әрекеттер жүйесі, белгілі бір жағдайларда бірлескен іс-әрекет тәсілі ретінде анықтауға болады.

Орыс тілінің түсіндірме сөздігі ортақ тапсырмаларды шешу кезінде бір-біріне қолдау ретінде өзара іс-қимылды анықтайды. Өз кезегінде, тірі ұлы орыс тілінің түсіндірме сөздігінде өзара әрекеттесу ұғымы "өзара іс-әрекеттерімен қарым-қатынасы" ретінде түсіндіріледі.

Р. Л. Хачатуров, мысалы, қылмысты тергеуге қатысушылардың өзара іс-қимылы деп, кешенді-жалпы міндеттерді шешуге бағытталған ұйымдастырушылық қатынастардағы дербес субъектілердің бірлескен келісілген қызметі түсініледі. А. В. Крылов: "өзара іс-қимыл-бұл бір-біріне бағынбайтын, ұйымдық дербес және оқшауланған субъектілердің бірыңғай мақсаттарға қол жеткізуге бағытталған келісілген қызметі" деп "өзара іс - қимыл" ұғымының мазмұнын ашады.

К. И. Бурдин өзара іс - қимылды "тікелей, белсенді, екі жақты байланыс процесі ретінде сипаттайды, оның нәтижесіндегі көзқарастарды жақындастыру, оларды есепке алу, басқару шешімін қабылдау мен оны орындаудың бірлескен позицияларын жасау және субъектілердің бірлескен іс-қимылының мақсаттары, міндеттері, уақыты, мазмұны, тәсілдері мен әдістері бойынша келісілген.. »

Бұл ретте, "бірлескен, келісілген қызмет тек сол кезде ғана тиімділігі жоғары болады, оның барлық қатысушылары кәсіби дайын болған кезде, осындай өкілеттіктерді жүзеге асырудың қажетті практикалық тәжірибесі болады, яғни олардың үйлестіру қызметі үшін қажетті біліктері мен дағдылары қалыптасатын болады».

Заң әдебиетінде ПО-ның қоғамдық бірлестіктермен өзара іс-қимылы құқық қорғау органдары жүйесін басқарудың ұйымдастырушылық функцияларына немесе принциптеріне жатады. Бұл қағида құқық тәртібін қорғау және қылмысқа қарсы күрес міндеттерін шешуге бағытталған ішкі істер органдары қызметінің функционалдық жағынан тікелей байланысты. Олардың шешімі басқа билік және басқару органдарымен, қоғамдық ұйымдармен және азаматтармен тиісті өзара іс-қимылсыз мүмкін емес. ПО-ның қоғамдық ұйымдармен өзара іс-қимылы әлеуметтік әріптестіктің, полицияға жәрдемдесудің ерекше нысаны ретінде де түсінеді.

Жалпы келтірілген түсіндірулер қарсылықтардың өзара іс-қимылының ұғымын тудырмайды.

Осылайша, әбден негізді болып көрінетін -басқару қызметінің функцияларының бірі бола отырып, өзара іс-қимыл, осылайша күш, құралдар мен уақытты үнемдеуге мүмкіндік бере отырып, еңбекті ұтымды бөлуді және бірлескен іс-қимылдарды келісуді қамтамасыз етеді деп тұжырымдау мүмкін береді. Өзара іс-қимыл бытыраңқы, бытыраңқы әрекеттермен шешу мүмкін емес немесе тиімділігі аз міндеттерді іске асыруға бағытталған.

Өзара іс-қимылдың мәні, біздің ойымызша, әлеуметтік мәртебелер мен функциялар бойынша, әртүрлі қызмет түрлерінің тұрақты тасымалдаушылары ретінде адамдар мен әлеуметтік топтар арасындағы өзара қарым-қатынастар бойынша ерекшеленетін сипат пен мазмұнда көрінеді.

Сонымен қатар, В. И. Пархоменконың айтуынша: "әрбір мақсаты бар қызметте өзара іс-қимыл ізделіп отырған нәтижеге қол жеткізуді қамтамасыз етуге арналған».

Әділдік үшін әр түрлі салалардағы өзара іс-қимылдың түсінігі мен мәніне тағы да бірнеше көзқарасты қарастырамыз.

В. К. Звирбуль мемлекеттік органдар мен қоғамдық ұйымдардың өзара іс-қимылы деп ортақ міндеттерді орындау бойынша келісілген қызметті түсінеді.

Ішкі істер органдарының құқық қолдану практикасында өзара іс-әрекет мемлекеттік органдармен, жергілікті өзін-өзі басқару органдарымен және қоғамдық ұйымдармен теріс әлеуметтік процестерге қарсы бағытталған бірлескен қызмет ретінде қарастырылады.

Криминалистикалық әдебиетте өзара іс-қимылды анықтаудың түрлі тәсілдері бар.

Мысалы, өзара іс-қимыл деп күштерді тиімді орналастыруды, әдістер мен құралдарды кешенді пайдалануды қамтамасыз ететін тергеушінің, сондай-ақ анықтау органдарының мақсаттары, орны мен уақыты бойынша келісілген қызметі түсінілуі мүмкін.»

Өзге де криминалистикалық көздерде өзара іс-қимыл қылмыстарды анықтау, тез және толық ашу, тергеу және алдын алу міндеттеріне қол жеткізу үшін ІО және басқа да құқық қорғау органдарының күштерін, құралдары мен әдістерін бір жолғы немесе ұзақ біріктіру ретінде анықталады.

Т. А. Паутова өзара іс-қимыл деп заңға және заңға тәуелді актілерге негізделген, анықтау органдарының жедел-іздігі және іс жүргізу функцияларын тергеушінің іс жүргізу әрекеттерімен, оның басшылық және ұйымдастырушылық рөлі мен өзара іс-қимыл жасайтын субъектілердің құзыретін нақты ажырату кезінде үйлестіретін ІО тергеушілері мен анықтау органдарының орны мен уақыты бойынша жоспарланған мақсаттар бойынша ұйымдастырылған және келісілген бірлескен қызметін түсінеді . Бұл іс-әрекет, автордың пікірі бойынша, аталған субъектілерге тән құралдар мен әдістердің неғұрлым орынды үйлесімінен көрінеді және қылмыстың алдын алуға, жолын кесуге, ашуға және жан-жақты, толық және объективті тергеуге бағытталған.

Г. В. Андреев тергеушінің, анықтау органының және басқа да құқық қорғау органдарының өзара іс-қимылы мақсаты, міндеттері, бағыттары, орны мен уақыты бойынша келісілген қылмыстық субъектілердің бірлескен қызметі ретінде анықтайды және олардың күштерін, құралдары мен әдістерін оңтайлы біріктіру жолымен жүзеге асырылады.

Өз кезегінде, А. В. Шмонин алдын ала тергеу барысында өзара іс-қимыл жасау деп қылмыстарды ашу, тергеу және алдын алу мақсатында жүргізілетін тергеу органы мен тергеуге басқа да қатысушылардың өзара келісілген жеке іс-қимыл жүйесін түсінуді ұсынады.

Осылайша, заң әдебиетінде әр түрлі субъектілердің құқық қорғау қызметіндегі өзара іс-қимылды ұйымдастыру мәселелеріне елеулі көңіл бөлінеді.

Сонымен қатар, ПО-ның қоғамдық, соның ішінде діни бірлестіктермен өзара іс-қимыл мәселелері толық көлемде қаралмағанын атап өту қажет.

Мысалы, А.Н.Литвинов қылмысқа қарсы күрес саласындағы өзара іс-қимыл субъектілеріне мемлекеттік және мемлекеттік емес органдар мен мекемелерді, еңбек ұжымдарын, жекелеген азаматтарды жатқызады. Бұл ретте, біздің пікірімізше, негізсіз, түрлі қоғамдық бірлестіктермен, атап айтқанда діни бірлестіктермен өзара іс-қимыл жасау қажеттігін жоққа шығарады.

Н. В. Воронкованың әділ пікірі бойынша, өзара іс-қимыл бір жағынан мемлекеттің ішкі істер органдары арқылы жұмыс істеу тиімділігін, ал екінші жағынан, азаматтық қоғамның тиімділігін және халықтың саяси-құқықтық белсенділігінің көрінуін сипаттайды. ПО-мен өзара іс-қимыл арқылы жұртшылық өз құқықтары мен бостандықтарын дербес қорғау үшін, сондай-ақ қолданыстағы заңнамаға сәйкес және шектерде қоғамдық құқық қорғау қызметін жүзеге асыруға мүмкіндік алады. Бұл ереже сынға жатпайды, алайда егжей-тегжейлі қарауды талап етеді:

Көптеген жылдар ішінде біздің елімізде ішкі істер органдарына көмек көрсету үшін халықты ұйымдастырудың түрлі нысандары пайдаланылды, олар іс жүзінде өзінің тиімділігін дәлелдеді. Алайда, діни бірлестіктердің (олардың ішінде идеологиялық және саяси факторлар) көмегімен әбден түсінікті себептер бойынша елемеді.

Ұйымдасқан қылмыстың өсуінің, жаңа қоғамдық қауіпті әрекеттердің пайда болуының қазіргі заманғы жағдайында, конфессияаралық қайшылықтардың өсуіне байланысты Ішкі істер органдарының жұртшылықпен өзара іс-қимылының қалыптасқан практикасын қайта пайымдаудың қажеттілігі туындап отыр. XX ғасырдың соңында қоғам мен мемлекет өмірінің көптеген салаларында болған өзгерістердің арқасында ішкі істер органдары мен діни бірлестіктер арасында жаңа, перспективалы негіздерде өзара іс-қимылды ұйымдастыруды жолға қою мүмкіндігі пайда болды.

Жоғарыда айтылғандарды ескере отырып, өзара іс - қимыл-себеп-салдарлық қатынастардың тізбегі деп үлкен сенімділікпен айтуға болады. Қаралып отырған мәселеге қатысты, ішкі істер органдарына жетекші рөл берілуі тиіс қатынастар.

Біздің ойымызша, мұндай өзара іс-қимылдың құқықтық негізін құрауы тиіс:

- Қазақстан Республикасының Конституциясы;
- Қазақстан Республикасының заңнамасы (атап айтқанда «Қазақстан Республикасының Заңы 2014 жылғы 23 сәуірдегі № 199-V», «Жедел-іздістіру қызметі туралы Қазақстан Республикасының 1994 жылғы 15 қыркүйектегі № 154-ХІІІ Заңы», «Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы» Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 18 ақпандағы N 31 " және т. б. заңдар);

- Қазақстан Республикасы Президентінің жарлықтары;
- Қазақстан Республикасы ПМ, Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының, Ұлттық қауіпсіздік қызметінің және мемлекеттің өзге де құқық қорғау органдарының ведомстволық және ведомствоаралық нормативтік актілері;

- құқықтық мәселелер бойынша өзара іс-қимыл және көмек көрсету туралы діни бірлестіктер мен құқық қорғау органдары арасындағы бірлескен келісімдер мен шарттар.

Соңғы уақытта Қазақстан Республикасы ПМ реформалау нәтижесінде айтарлықтай көп көңіл мәдени, рухани-адамгершілік және конфессиональным "мәселелері контексіндегі бойынша іс-шараларды бекіту, ұлттық, соның ішінде діни қауіпсіздік, отанымыз". Бұл мән-жайлар құқық қорғау органдары мен конфессиялық бірлестіктердің бірлескен қызметін ұйымдастыру қағидаттарын айқындау және одан әрі ғылыми тұрғыдан әзірлеу қажеттігін туындатады. ПО мен діни бірлестіктердің өзара іс-қимыл принциптерін қарастыру кезінде, ең алдымен, қылмыстық процесс және криминалистика, қылмыстық құқық және жедел-ізвестіру қызметінің теориясы сияқты заң ғылымдарында, сондай-ақ т. б. тұжырымдалған құқық қорғау органдары қызметінің жалпы қағидаттарын негізге алу қажет.

Егер өзара іс-қимылды кез келген құқық қорғау органының қызметтік жұмысын ұйымдастырудың құрамдас бөлігі ретінде қарайтын болсақ, Ішкі істер органдарына жүктелген міндеттер халықтың жәрдемдесуінсіз, Қоғамдық, оның ішінде діни бірлестіктермен ынтымақтастықсыз орындалмайтыны айқын болады.

Жоғарыда айтылғандардың барлығы өзара іс-қимылдың маңызды белгілері жүйесін қалыптастыру қажеттілігін алдын ала айқындайды.

Сонымен қатар, өзара іс-қимыл белгілері туралы айта келе, бұл мәселе бойынша ғалымдар мен практиктер арасындағы пікірлердің бірлігі жоқ екенін атап өткен жөн. Ғылыми әдебиетті зерделеу өзара іс-қимылдың жекелеген сипаттаушы белгілерін авторлардың міндетті көпшілігімен танылатынын көрсетеді, ал бірқатар белгілерге қатысты пікірлердің бірлігі жоқ екенін көрсетеді.

Осы мәселе бойынша кейбір пікірлерді қарастырайық.

Мысалы, өзара әрекеттесудің міндетті белгілері арасында:

- көпсубъектілік, яғни өзара әрекеттесуге бірнеше қатысушылардың болуы;

- бірлескен күш-жігерді біріктіру;

- ортақ міндеттерді шешу мүддесінде өзара іс-қимыл субъектілерінің іскерлік ынтымақтастығы мен өзара көмегі.

Басқа авторлар өзара іс-қимыл жасау үшін өзара іс-қимыл жасайтын субъектілердің күштерін, құралдары мен мүмкіндіктерін біріктіру, күш-жігерді біріктіру, өзара іс-әрекеттерден белгілі бір синергетикалық әсерді алу тән екенін атап өтті.

И. Ф. Герасимов өзара іс-қимылдың аталған компоненттерімен қатар "өзара іс-қимылға қатысушылардың әрқайсысына тән өкілеттіктер мен

әдістерді ақылға қонымды үйлестіру және тиімді пайдалану, қатысушылардың әрқайсысының ортақ іске қосқан үлесін"толығымен негізді бөліп көрсетеді. С. В. Мурашов өзара іс-қимыл тараптарына тән түрлі әдістер мен құралдардың үйлесімі туралы айтты.

Өз кезегінде Н. И. Кулагин өзара іс-қимыл процесін қарастыра отырып, оның негізгі мазмұны келісілген қызметті құрайтынын атап өтті, оның өзіндік ерекшеліктері күш пен құралдарды тиімді орналастыру, сондай-ақ еңбек мамандануы болып табылады.

Кейбір ғалымдар өзара іс-қимыл субъектілерінің дербестігі мен тәуелсіздігі сияқты өзара іс-қимылдың белгісін көрсетеді. Мысалы, А. Ю. Шумилов өзара іс-қимыл-бұл ұйымдық жағынан дербес субъектілердің мақсаттары, орны мен уақыты бойынша келісілген бірлескен қызмет деп болжайды.

Осыған ұқсас көзқарас ретінде К. А. Пирцхалавтың "бір-бірінен әкімшілік тәуелсіз органдардың, бірлескен қызмет заңына негізделген үдерістегі өз күш-жігерінің, құралдары мен әдістерінің оңтайлы үйлесімі"деп түсінуі ұсынылады.

Сондай-ақ ұжымдық қызмет бола отырып, өзара іс-қимыл жеке іс-қимылдарды бірыңғай жиынтыққа қосу сияқты белгінің болуын, мақсатқа жету үшін неғұрлым жарамды деген көзқарас негізделген болып табылады, бұл кешенге барлық қажетті элементтерді қосуды, оларды сақтауды, оңтайлы үйлестіру мен келісуді талап етеді.

Өзара әрекеттесудің кейбір белгілері бойынша елеусіз әртүрлі оқулар бар. Мұндай белгілерге, мысалы:

- өзара іс-қимылдың орны мен уақыты бойынша келісілуі;
- нормативтік-құқықтық актілерде өзара іс-қимылдың негізділігі;
- өзара іс-қимыл субъектілерінің бір-бірінен субординациялық қатынаста тәуелсіздігі және басқа да белгілер. Мысалы, А. Н. Калюжный уақыт пен орын бойынша өзара іс-қимылдың келісілу белгісі емес деген пікірді ұстанады. міндетті түрде, өйткені ПО-ның қоғамдық бірлестіктермен өзара іс-қимылының барлық жағдайларын қамтымайды.

Біз өзара іс-қимылдың келісілуі оның субъектілеріне өкілеттіктің, әдістер мен құралдардың дұрыс үйлесуін қамтамасыз ететіндігі туралы көзқарасты ұстаймыз. Ол сондай-ақ, Тараптардың бірлескен күш-жігері мен іс-қимылының біртұтастығына қол жеткізіледі.

Дегенмен, біздің пікірімізше, өзара іс-қимылды жүзеге асыру кезінде екі түрлі субъектілерге тән әдістер мен құралдарды үйлестіру ғана емес, сонымен қатар бірлескен іс-шаралардың уақыты мен орны туралы мәселелерді нақтылау да орынды.

Бірлескен қызметке қатысушылардың әрқайсысы белгілі шамада жеке, яғни дербес әрекет ететініне қарамастан, "адамдар бір-бірімен ортақ процестерде ынтымақтаса отырып, өзінің мінез-құлқын реттеп, оның ортақ мақсаттарына бағынуы тиіс екені анық".

Сондықтан да, біздің ойымызша, өзара іс-қимылдың келісімділігі тек орын, уақыт немесе мақсат бірлігінде ғана емес. Келісу талабы тиісті ұйымды

камтамасыз етуді, тараптардың өзара іс-қимылын қолдауды және олардың күш-жігерін үйлестіруді білдіреді.

Кез келген жүйе элементтерінің келіспеуі оның қызметіне іріткі сала алады. Ал өзара іс-қимыл субъектілері арасындағы келіспеушіліктер өзара іс-қимылды ұйымдастыруға кедергі келтіретін неғұрлым ауыр факторлар болып табылады.

Өзара іс-қимыл субъектілерінің бір-бірінен субординациялық тұрғыдан тәуелділігіне келетін болсақ, бұл белгі біздің пікірімізше, жалпы, сондай-ақ ПО мен діни бірлестіктердің өзара іс-қимылына қатысты өзара іс-қимылдың міндетті белгісі ретінде қойылуы мүмкін емес. Өзара іс-қимылды бір-біріне "тәуелді" (немесе "тәуелсіз") субъектілер жүзеге асыратынына байланысты ол өзара іс-қимыл жасауды тоқтатпайды. Яғни бірлескен және келісілген қызмет. Осылайша, бұл белгі өзара іс-қимылдың мәнін анықтамайды.

Осы мәселелер бойынша дауларға қарамастан, нормативтік-құқықтық актілердегі өзара іс-қимылдың негізділігі ПО мен діни бірлестіктердің өзара іс-қимыл процесінде туындайтын, өзгертілетін немесе тоқтатылатын қоғамдық қатынастарды құқықтық реттеусіз Діни экстремизмнің түрлі көріністеріне қарсы әрекет ету міндетін шешу мүмкін еместігіне байланысты міндетті белгі болып табылады. Әрине, нормативтік бекітусіз өзара іс-қимыл тиімсіз немесе мүлде мүмкін болмайды.

Біз өзара іс-қимылды жүзеге асырудың мәні мен аясына сүйене отырып, негізгі белгілердің мынадай жүйесін анықтау қажет болып табылады:

Біріншіден, өзара іс-қимыл әрдайым белсенді сипатқа ие, яғни өзара іс-қимыл жасайтын Тараптардың белгілі бір іс-әрекеттерінде көрініс табады. Мысалы, бірлескен операцияға қатысу, маңызды ақпаратпен алмасу немесе қалыптасқан жағдайды талдау және т. б. осыған байланысты В. Е. Қарахановтың көзқарасын келтіру орынды. Өзара іс-қимыл туралы пайымдай отырып, ол дәл "тұтас жүйенің іс-әрекетімен көрініс табуды" болжайтынын атап өтті.

Екіншіден, өзара іс-қимыл тек өздеріне тән күштермен және құралдармен және өзара функциялары мен құзыреттіліктерімен ерекшеленетін кем дегенде екі субъектінің болуын көздейді. Құқықтық, тактикалық және техникалық жағынан тең екі субъект арасында тиімді нәтиже әкелетін өзара іс-қимылды елестету қиын. А. В. Крылов атап өткендей, өзара іс-қимыл сипатталады:

- а) өзара іс-қимыл тараптарының бірі екінші тарапта жоқ білімге ие;
- б) екінші тарапта жоқ мүмкіндікке ие.

Осылайша, өзара іс-қимыл оның тараптарының барлық әлеуетін пайдалануды көздейді.

Үшіншіден, өзара іс-қимыл жасайтын субъектілердің бірлескен іс-әрекеттері міндетті келісілген сипатта болады. Бұл ретте бірлескен іс-әрекеттердің келісілуі оларға белгілі бір тәртіпке, жүйелілік беретінін ерекше атап өткім келеді.

Төртіншіден, кемінде екі өзара іс-қимыл жасайтын тараптың бірлескен келісілген қызметі бірыңғай мақсатқа қол жеткізуге және жалпы міндеттерді іске асыруға бағытталған.

Көрсетілген белгілер болған жағдайда ғана сол немесе өзге де субъектілердің өзара іс-қимылы туралы сөз болуы мүмкін.

В. В. Путин өз сөздерінің бірінде мемлекеттік және, ең алдымен, құқық қорғау құрылымдарының қылмыстылықты анықтау және алдын алу мақсатында халықпен тығыз ынтымақтастықты жолға қою қажеттігін көрсетті.

Бұл ретте, "экстремистік қызметке қарсы әрекет халықтың қалың жіктеріне және азаматтық қоғам институттарына сүйенбей тиімді бола алмайды" деген тұжырым мүлдем ақталды.

ПО мен қоғамдық құрылымдардың қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету бойынша өзара іс-қимылы "аса маңызды қоғамдық қажеттіліктерді қанағаттандыруды қамтамасыз ететін олардың бірлескен келісілген қызметінің жүйесі ретінде" анықтайды.

И. Ф. Амельчаковтың пікірінше, ішкі істер органдары мен жұртшылықтың өзара іс-қимылы қоғамдық тәртіпті сақтауға және қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге, алдын алу іс-шараларын өткізуге және құқық бұзушылықтың жолын кесуге байланысты бірлескен қызмет болып табылады.

А. М. Гавриловпен келісе отырып, қылмысқа қарсы күресте Халықпен ынтымақтастықтың бастамашысы құқық қорғау органдары, атап айтқанда, осы қызметті басқару, жедел-іздістіру және қылмыстық іс жүргізу қызметі арқылы іске асыратын ішкі істер органдары болуы тиіс. "Азаматтарды қылмысқа - ынтымақтастыққа немесе қылмысты ашуға, тергеуге және алдын алуға қатысуға итермелеу қажет".

Е. Ю. Дербичеваның ПО кадрларын даярлаудың негізгі принципі-"ішкі істер органдарының қоғамның әр түрлі субъектілерімен өзара іс-қимылы-қимылы немесе серіктестігі полиция кадрларын барлық кәсіби даярлаудың мәні мен мазмұнын құрайды" деген пікірін де дұрыс деп санайды.

Ішкі істер органдарының қазіргі заманғы практикасы діни экстремизмге қарсы іс-қимылда, түрлі конфессиялық бірлестіктердің өкілдері арасында туындайтын қайшылықтарды шешуде ұйымдастырушылық ғана емес, белгілі бір құқықтық проблемалардың бар екендігін куәландырады.

Қазіргі заманғы әлеуметтік үдерістерді талдау құқық қорғау органдарының өзінің маңызды міндеттерінің бірін — адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қорғауды өз бетінше орындай алмайтындығын куәландырады. Қылмысқа қарсы күрес-бұл тек мемлекет пен оның жекелеген буындарының ғана емес, сонымен қатар жалпы қоғамның міндеті екені анық.

Біздің еліміздегі қылмыстың одан да күшейіп келе жатқан өсуі құқық қорғау органдарынан құқық қорғау қызметінің тиімділігін барынша арттыруға мүмкіндік беретін өзара іс-қимылдың неғұрлым терең және негізделген нысандарына көшуді талап етеді.

Құқық қорғау органдарының алдында тұрған міндеттерді шешу тек өз күштері мен құралдарын ғана емес, сондай-ақ мемлекеттік және муниципалдық органдардың, қоғамдық ұйымдардың, оның ішінде діни бірлестіктердің мүмкіндіктерін да пайдалануға себепші болады.

Алайда, ақпарат алмасу және діни экстремизмнің көріністеріне жеделден қою мәселелерінде құқық қорғау органдары мен қоғамдық бірлестіктердің іс-қимылдарының жеткіліксіз үйлестірілуі соңғысына тиімсіз қарсы тұру себептерінің бірі болып табылады. Біздің ойымызша, діни бірлестіктердің қатысуы өзара іс-қимылды дұрыс ұйымдастыру кезінде ішкі істер органдарының мүмкіндіктерін бірнеше рет арттыра алар еді.

Ішкі істер органдарын реформалау бағыттарының бірі жұртшылықпен өзара іс - қимыл моделін әзірлеу болып табылады. Қазақстан Республикасында діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимыл жөніндегі 2018 – 2022 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасында, азаматтар мен олардың бірлестіктерінің қауіпсіздігін қамтамасыз етуге, әртүрлі террористік көріністердің алдын алу мен жолын кесуге қатысуына ықпал ететін жағдайлар жасау ұйғарылды.

Дегенмен, құқық қорғау органдары (оның ішінде ішкі істер органдары) мен діни ұйымдар арасында әлі күнге дейін кең қашықтық және олардың арасындағы өзара іс-қимыл қағидаттары айқындалмағанын мойындау керек.

Р. М. Ахмедов "конфессиялар мен Ресей мемлекеті арасындағы қарым-қатынастар әртүрлі тарихи кезеңдерде әртүрлі принциптерде құрылғанын атап өтті: одақтастық және әріптестік; бағыну; шіркеу билігі; зайырлы билік және шіркеудің өзін толық мемлекеттендіру; және ақырында, шіркеудің мемлекеттен бөлінуі, оның қайырымдылық, мәдени-ағартушылық, тәрбие қызметімен айналысу мүмкіндігінен айыру және т. б.» атап өтеді.

Сонымен қатар, Т. А. Бажан «ұзақ кеңестік кезеңде жоғалған күштік ведомстволардың діни ұйымдармен өзара іс-қимыл жасау тәжірибесі, мұндай жұмыс жүзеге асырылып жатқан жаңа тарихи жағдай мәні, құқықтық қамтамасыз ету, осындай өзара іс-қимылдың рұқсат етілген шектері мен нақты нысандары туралы көптеген мәселелерді туындатады» деп көрсетеді.

Әуесқойларға М. М. Василенконың құқық қорғау құрылымдары жүйесінде болуы қажет деген пікірі ұсынылады:

- діни ұйымдардың құқыққа қарсы қызметі туралы ақпаратты жинақтауға және талдауға жауапты лауазымды тұлғалар;
- діни қауіпсіздікті қамтамасыз ету және діни қылмысқа қарсы іс-қимыл мәселелерінде маманданған криминолог-мамандар тобы;
- қызметі діни қылмыстарға қарсы күреске бағытталған, қызметкерлері арнайы дайындықтан өтуі тиіс мамандандырылған бөлімшелер.

Автор аталған адамдар қызметінің бағыттарының бірі діни бағыттағы қылмыстарды анықтау, алдын алу, жолын кесу, ашу және тергеу әдістемелерін әзірлеу, ал ішкі істер органдарының қызметкерлері халықтың өміріндегі дін орнының өзгеруін ескеруі тиіс деп пайымдайды.

Бұл пікірдің дұрыстығы анық. Алайда, біздің пікірімізше, мұндай көріністерге тиімді қарсы тұру қандай да бір діни сенім мен діни

терминология негіздерін білуді ғана емес, сонымен қатар құқық қорғау органдарының діни бірлестіктермен өзара іс-қимылын ұйымдастыруды талап етеді.

Ынтымақтастықтың тетігі мен үйлестіруінің болмауы субъектілердің құқық бұзушылықтарға қарсы күреске, олардың уақтылы алдын алуға және жолын кесуге бағытталған бірлескен күш-жігерін шектейді. Діни экстремизм мен қылмыстылыққа қарсы іс-қимыл саласында құқық қорғау құрылымдары мен діни білім берудің өзара іс-қимылына, олардың өзара қарым-қатынасының сипаты көп жағдайда осы субъектілердің бір-біріне қатынасы да байланысты. Сондықтан да кідіріссіз шешуді қажет ететін мәселелердің бірі-бұл діни экстремизмге қарсы іс-қимыл, конфессияаралық қақтығыстарды болдырмау процесінде ішкі істер органдары мен діни бірлестіктердің өзара іс-қимыл қағидаларын анықтау.

Құқық қорғау органдарының әр түрлі субъектілермен өзара іс-қимылының практикалық мәселелерін бұрын ғалымдар бірнеше рет зерттеген. Соңғы жылдары құқық қорғау органдары мен басқа да субъектілердің қызметіндегі өзара іс-қимыл мәселелеріне ғылыми қызығушылықтың жаңартылуы байқалады.

Айтылғандарды қорытындылай келе, "өзара іс-қимыл" ұғымының анықтамасын тұжырымдаймыз. Біздің ойымызша, өзара іс-қимыл деп өзара іс-қимыл жасайтын тараптардың қызметінде өзара іс-қимыл жасауға қатысушылардың әрқайсысына тән өкілеттіктер, әдістер мен құралдардың дұрыс үйлесуін қамтамасыз ететін өзара іс-қимыл жасайтын өзара іс-қимылды жалпы түсінген жөн. Бұл тұрғыда өзара іс-қимыл экстремизмге тиімді қарсы іс-қимылдың қажетті шарты болып табылады.

Бұл ретте қарсы іс-қимылды діни экстремизмнің әр түрлі көріністерінің профилактикалық, алдын алу, жолын кесу және анықтау, діни негіздегі қылмыстарды ашу және тергеу бойынша іс-шаралар кешені, сондай-ақ конфессиялық қақтығыстарды шешу жөніндегі қызмет ретінде анықтауға болады. Бұл жерде төзімділік пен өзара түсіністікке бағытталған жалпыға танылған құндылықтар негізінде діндарлардың толерантты санасын қалыптастыру маңызды рөл атқарады.

"Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы

Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 18 ақпандағы N 31 " Заңның 4-бабына сәйкес қарсы іс-қимыл мынадай негізгі бағыттар бойынша жүзеге асырылады:

- алдын алуға бағытталған, оның ішінде экстремистік қызметті жүзеге асыруға ықпал ететін себептер мен жағдайларды анықтауға және жоюға негізделген профилактикалық шараларды қабылдау;

- қоғамдық және діни бірлестіктердің, өзге де ұйымдардың, жеке тұлғалардың экстремистік қызметін анықтау, алдын алу және жолын кесу.

Заң ішкі істер органдарына экстремизмге қарсы іс-қимыл саласындағы нақты міндеттерді бекітпейді. Аталған заңның 5-бабы экстремистік қызметке қарсы іс-қимыл субъектілерінің, сондай-ақ олардың қызмет салаларының кең түсінігін береді.

"Терроризмге, сепаратизмге және экстремизмге қарсы күрес туралы" Шанхай конвенциясының орындалуына жауапты орталық құзыретті органдар жарлықтарына сәйкес ІІМ кез келген экстремистік көріністерге қарсы іс-қимылды жүзеге асыратын органдардың біріне жатқызады. Алайда Жарлық ІІО-ның экстремизм көріністеріне қарсы іс-қимыл саласындағы міндеттерін нақтыламайды.

Біздің ойымызша, заң шығарушы экстремизмге қарсы іс-қимылдың негізгі бағыттарын ғана қасақана көрсетіп, сол арқылы қарсы іс-қимыл субъектілеріне оларды өз бетінше нақтылауға мүмкіндік береді.

С. Н. Поминовтың пікірінше,- "діни экстремизм көріністеріне қарсы тұру саласындағы ішкі істер органдарының қызметі — бұл ішкі істер органдары бөлімшелері мен қызметтерінің діни экстремизм көріністерінің профилактикасы, алдын алу, болдырмау, жолын кесу, сондай-ақ діни негізде жасалған қылмыстарды ашу және тергеу бойынша кешенді іс-шаралар өткізуге бағытталған мақсатты қызметі".

Өз кезегінде ол ІІО-ның көрсетілген қызметінің негізгі бағыттарына төмендегілерді жатқызады:

- Қазақстан Республикасы аумағында діни экстремизмнің пайда болуына ықпал ететін факторлар мен жағдайларды талдау және олардың даму үрдістерін болжау;

- діни экстремизм көріністерінің профилактикасы,оның алдын алуы, жолын кесу;

- экстремистік сипаттағы қылмыстарды анықтау, ашу және тергеу;

- діни экстремистік қызметті қаржыландыруға қарсы іс-қимыл;

- қоғамдық ұйымдармен және бұқаралық ақпарат құралдарымен өзара іс-қимыл жасау;

- халықаралық қоғамдастықтың антиэкстремистік қызметіне қатысу.

Б. В. Федотов діни экстремизмге қарсы іс-қимылдың мынадай бағыттарын көрсетеді: келіссөз процесі, билік органдарының діни бірлестіктермен ынтымақтастығы және бірлескен идеялық-насихаттау қызметі.

Аталған саладағы ІІО мен діни бірлестіктердің өзара іс-қимыл бағыттарының арасында келесілерді атап өтуге болады:

- экстремистік бағыттағы құқық бұзушылықтар мен қылмыстарды анықтау, жолын кесу, алдын алу және алдын алу;

- экстремистік әрекетті ашу және тергеу;

- қоғамдық тәртіпті қамтамасыз ету;

- экстремизм идеяларын таратуға қарсы әрекет;

- конфессиялық қақтығыстарды шешу.

ІІО-ның діни бірлестіктермен өзара іс-қимылын ұйымдастыруға қатысты ережелерді діни экстремизм көріністеріне қарсы іс-қимыл бойынша көрсетілген қызмет бағыттарында Нормативтік бекіту қажет. Біздің

ойымызша, ішкі істер органдарына тиісті құқықтар мен міндеттер берілуі тиіс.

Осы мақсатта біз «Қазақстан Республикасының ішкі істер органдары туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2014 жылғы 23 сәуірдегі № 199-V Заңының " Ішкі істер органдарының өкілеттіктері " 6-бабының 1-тармағына мынадай құқықтарды қосуды ұсынамыз:

— "қызмет көрсетілетін аумақта тұратын халықтың діни сипаттамаларын зерделеуде білікті көмек алу»;

— "діни бірлестіктермен өзара іс-қимылды қолдау".

Аталмыш заңның 6-бабының 2-тармағына

— "өз өкілеттілігі шегінде діни экстремизм көріністеріне қарсы іс-қимыл саласында діни бірлестіктермен өзара іс-қимылды ұйымдастыру".

Біздің ойымызша, діни экстремизм мен конфессиялық қақтығыстардың алдын алу мақсатында өзара іс-қимыл келесі міндеттерді шешуге тиіс:

- конфессияаралық төзбеушілікке жол бермеу үшін моральдық және адамгершілік ұстанымдарды қалыптастыру;

- діни салада жасалатын құқық бұзушылықтар мен қылмыстарды анықтауға, жолын кесуге және алдын алуға бағытталған шараларды қабылдау;

- жасалған құқық бұзушылықтар мен қылмыстарға жедел ден қою;

- осындай әрекеттерді анықтау, жолын кесу және алдын алу бойынша бірлескен қызмет бағыттарын анықтау мақсатында жасалған құқық бұзушылықтар мен қылмыстардың ерекшеліктерін анықтау.

Діни бірлестіктердің діни экстремизмнің алдын алу мен профилактикаға қатысуы қандай да бір діни сенім ұстанушылардың өсіп келе жатқан санын ескере отырып, өте ақталды.

Алдын алу мақсатындағы өзара іс-қимыл сондай-ақ құқық бұзушылықтарды тергеу барысында, мысалы, оқиға болған жерді қарау, тінту, діни бірлестіктердің өкілдерін тарта отырып тергеу эксперименті кезінде жүзеге асырылуы мүмкін.

Жоғарыда баяндалғанның негізінде діни экстремизм көріністеріне қарсы тұру саласында ішкі істер органдары мен діни бірлестіктердің өзара іс-қимылы түсінігін қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Ішкі істер органдары мен діни бірлестіктердің діни экстремизм көріністеріне қарсы саласындағы өзара іс-қимылы деп: діни экстремизмнің әртүрлі нысандарын анықтау, жолын кесу және алдын алу мақсатында, діни себептер бойынша жасалған қылмыстарды ашу және тергеу жөніндегі іс-шаралар кешенін, сондай-ақ аталған субъектілердің конфессиялық қақтығыстарды шешу және қоғамда төзімділікті қалыптастыру жөніндегі іс-әрекеттерін жүзеге асыруға бағытталған бірлескен келісілген қызмет деп түсіну керек.

2.2. ПО-ның Діни бірлестіктермен діни экстремизмге қарсы іс-қимыл саласындағы өзара іс-қимылының ұйымдастыру-құқықтық қағидаттары

ПО-ның діни экстремизмге қарсы іс-қимыл саласындағы діни бірлестіктермен өзара іс-қимылының мәні мен белгілерін ашып, оның ықтимал бағыттарын көрсете отырып, оның негізгі қағидаттарын тұжырымдау қажет деп есептейміз. Ең алдымен, "принциптер өзара іс-қимылдың мәнін, мақсатын және заңдылықтарын нақтылайды, оның сапалық негізін құрайтынын" атап өту қажет.

Заң әдебиетінде өзара іс-қимыл принциптеріне қатысты көзқарастар бірлігі жоқ. Әр түрлі авторлар келтіретін өзара іс-қимыл принциптерінің тізбелері қағидаттар саны бойынша және олардың тұжырымдалуы бойынша да айтарлықтай ерекшеленеді. Дегенмен, олардың көбісінің ортақтығы көп.

Осы зерттеу шеңберінде осы мәселе бойынша пікірталасқа түспестен әңгіме пәніне қатысты бірнеше түрлі көзқарастарды келтіргім келеді.

Осылайша, В. И. Пархоменко өзара іс-қимыл қағидаларын екі топқа бөледі: кез келген қызмет үшін ортақ және ерекше. Бірінші топқа ол мынадай қағидаттарды жатқызады: заңдылықты қатаң сақтау, мақсатқа талпынушылық, жоспарлылық және т. б. екінші топ мынадай қағидаттарды қамтиды: тергеушінің ұйымдастырушылық және - басшылық рөлі; өзара іс-қимыл субъектілерінің құзыретін шектеу; кешенді-өзара іс-қимылдың әрбір тарапына тән күштерді, құралдар мен әдістерді пайдалану; өзара іс-қимыл барысында алынған мәліметтерді жария етпеу, өзара іс-қимыл барысын бірлесіп бақылау және т. б.

А. В. Крыловтың пікірінше, прокуратура органдарының БАҚ-пен өзара іс-қимылының қағидаттары: заңдылықты сақтау; тергеушінің басшылық және ұйымдастырушылық рөлі; өзара іс-қимылдың мақсаттылығы; өзара іс-қимылдың келісімділігі болып табылады.

А. Н. Калюжный ПО мен БАҚ өзара іс-қимылының келесі қағидаттарының жүйесін ұсынады: заңдылық; адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын құрметтеу; гуманизм; жариялылық; үздіксіздік; өзара іс-қимыл тараптарының тең құқықтылығы; мақсаттардың, міндеттер мен мүдделердің ортақтығы; дара басшылық пен алқалылықтың үйлесімі.

Өз кезегінде В. Н. Хропанюк өзара іс-қимылдың міндетті қағидаттарына мыналарды жатқызады: ынтымақтастық; ымыраға жету және іздеу; бір-біріне күш-жігер және көмек көрсету; қызметті үйлестіру.

В. М. Плишкин аумақтық және көліктік ӘҚҚ-ның өзара іс-қимылын қарастыра отырып, заңдылық, ғылымилық, жоспарлылық, "басты буын", "резерв", маневрлік, өзара іс-қимыл жасайтын элементтердің мүмкіндіктерін оңтайлы пайдалану және т. б. сияқты өзара іс-қимыл принциптерін айқындайды.

Біздің пікірімізше, кез келген құқық бұзушылықтарға қарсы іс-қимыл мәселелеріндегі қандай да бір субъектілердің өзара іс-қимыл қағидаттары құқық қорғау органдары қызметінің жалпы қағидаттарын негізге алуға тиіс.

Алайда, құқық қорғау органдары қызметі қағидаттарының тізбесі мен мазмұндық бағыты органдардың жекелеген түрлеріне қатысты сапалық және сандық жағынан өзгеруі мүмкін.

Талдау тұрғысынан ғалымдар бізге келесі тұжырымға келуге болады: Біріншіден, Қазақстан Республикасының барлық құқық қорғау органдарының қызметі адам құқықтарын қамтамасыз ету бойынша әр түрлі елдердің құқық қорғау органдары (соның ішінде полиция) жұмысының қалыптасқан жалпы қағидаттары мен тәсілдері негізінде жүзеге асырылады. Бұл халықаралық құжаттарда бекітілген және адам құқықтарының табиғи, қалыптасқан сипатынан туындайтын қағидаттар. Полиция қызметіне қатысты мынадай қағидаттар болып табылады: жеке, экономикалық, әлеуметтік немесе басқа да себептер бойынша шұғыл көмекті қажет ететін қоғам мүшелеріне көмек көрсету; адамның қадір-қасиетін құрметтеу; аса қажет болған жағдайда ғана күш қолдану; құпия ақпаратты таратуға жол бермеу; азаптауларға жол бермеу және т. б.

Екіншіден, халықаралық нормативтік актілерде бекітілген қағидаттардан басқа, біздің еліміздің барлық құқық қорғау органдарының қызметі елдің ағымдағы нормативтік актілерінде (Қазақстан Республикасы Конституциясы, ұлттық заңнама және ведомстволық нормативтік құжаттар және т.б.) бекітілген қағидаттарға негізделеді.

Үшіншіден, құқық қорғау органдарының қызметін құқықтық регламенттеудің және олардың арасындағы құзыреттер мен функциялардың айырмашылықтарына байланысты олардың қызметінің қандай да бір бағыттарын реттейтін қағидаттар мынадай түрде ұсынылуы мүмкін:

- еліміздің барлық құқық қорғау органдары қызметінің қағидаттары;
- нақты құқық қорғау органы қызметінің қағидаттары.

Демек, ПО және өзге де құқық қорғау органдары қызметінің қағидаттарын ажырату қажет.

Мәселен, ПО қызметкерлері мемлекеттік қызметшілер бола отырып, өз қызметінде Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметі туралы

Қазақстан Республикасының Заңы 2015 жылғы 23 қарашадағы № 416-V заңында бекітілген қағидаттарды басшылыққа алады. Мемлекеттік қызметтің барлық жүйесінің жұмыс істеуін құрудың негізгі принциптеріне мыналар жатады: адамның және азаматтың заңдылық, құқықтары мен бостандықтарының басымдығы, олардың тікелей әрекеті, оларды мойындау, сақтау және қорғау міндеттілігі, Мемлекеттік қызметтің ашықтығы және оның қоғамдық бақылауға қолжетімділігі, мемлекеттік қызметшілердің қызметі туралы қоғамды объективті хабардар ету; мемлекеттік қызметшілердің кәсібилігі мен құзыреттілігі және басқалар.

Қазақстан Республикасының мемлекеттік қызметінің қағидаттары құқық нормаларында бекітілген және жеке адамның, мемлекеттің және жалпы қоғамның заңды мүдделерін жүзеге асыруға ықпал ететін мемлекеттік-қызметтік қатынастардың мазмұнын айқындайтын негізгі, басшылық ережелер ретінде әрекет етеді.

Қазақстан Республикасының «Құқық қорғау қызметі туралы» 2011 жылғы 6 қаңтардағы № 380-IV Заңы құқық қорғау қызметкерлері басшылық ететін принциптерді белгілейтін нормативтік акт болып табылады. Заңның 4-бабында «Құқық қорғау органдарындағы қызмет Қазақстан Республикасындағы мемлекеттік қызметтің принциптеріне және құқық қорғау қызметінің арнаулы принциптеріне сәйкес жүзеге асырылады. Құқық қорғау қызметкерлері адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын, қоғам мен мемлекеттің мүдделерін қылмыстық және өзге де құқыққа қарсы қол сұғушылықтан қорғауға міндетті делінген.

Ішкі істер органдарының негізгі құрылымдық бөлімшелерінің бірі Қазақстан Республикасында қоғамдық тәртіпті сақтауды және қылмысқа қарсы күресті жүзеге асыратын полиция болып табылады. Полиция оның алдында тұрған міндеттерді басқа мемлекеттік органдармен, жергілікті өзін-өзі басқару органдарымен, қоғамдық бірлестіктермен, еңбек ұжымдарымен және азаматтармен, сондай-ақ қоғамдық тәртіпті қорғаудың муниципалдық органдарымен өзара іс-қимыл жасай отырып шешеді.

Аталған заңға сәйкес қағидаттары: адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын құрметтеу, заңдылық, гуманизм, жариялылық болып табылады.

Айта кету керек, өзара іс-қимыл субъектісі ПО болып табылатын жедел-іздістіру қызметі шеңберінде де жүзеге асырылуы мүмкін. Жедел-іздістіру қызметі өз кезегінде заңдылықтың, адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын құрметтеу мен сақтаудың Конституциялық қағидаттарына, сондай-ақ жария және жасырын әдістер мен құралдарды астыртын үйлестіру қағидаттарына негізделеді.

Осылайша, ПО қызметінің түрлі аспектілерін реттейтін нормативтік құқықтық актілерде қағидаттардың бірыңғай жүйесін анықтауда алшақтық бар екенін атап өтуге болады: дегенмен, нормативтік актілерде көрсетілген қағидаттар ПО-ның діни бірлестіктермен өзара іс-қимылын ұйымдастыру кезінде негізге алынуы тиіс.

Қазақстан Республикасының антиэкстремистік заңнамасын талдау онда ПО қызметкерлері өз функцияларын жүзеге асыру кезінде басшылыққа алуға міндетті көптеген қағидаттар бекітілгенін көрсетеді.

Мысалы, экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы Қазақстан Республикасының 2005 жылғы 18 ақпандағы N 31 Заңның 4-бабы экстремизмге қарсы іс-қимылдың негізгі принциптеріне мынаны жатқызады:

- адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын, ұйымдардың заңды мүдделерін тану, сақтау және қорғау;
- заңдылық;
- жариялылық;
- ел қауіпсіздігін қамтамасыз етудің басымдығы;
- экстремизмнің алдын алуға бағытталған шаралардың басымдығы;
- мемлекеттердегі қоғамдық және діни бірлестіктермен, өзге де ұйымдармен, азаматтармен экстремистік қызметке қарсы іс-қимылда ынтымақтастық;

- экстремистік қызметті жүзеге асырғаны үшін жазадан құтылмау.

Өз кезегінде "терроризмге қарсы іс-қимыл туралы" Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 13 шілдедегі N 416-І заңының 3-бабында "Қазақстан Республикасында терроризмге қарсы іс-қимыл мынадай негізгі қағидаттарға негізделеді:

- адамның және азаматтың негізгі құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз ету және қорғау;

- заңдылық;

- террористік қауіп-қатерге ұшыраған адамдардың құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау басымдығы;

- террористік іс-әрекетті жүзеге асырғаны үшін жазаның бұлтартпастығы;

- терроризмге қарсы іс-қимылдың саяси, ақпараттық-насихаттық, әлеуметтік-экономикалық, құқықтық, арнайы және өзге де шараларын жүйелілік және кешенді пайдалану;

- терроризмге қарсы іс-қимылда мемлекеттің қоғамдық және діни бірлестіктермен, халықаралық және өзге де ұйымдармен, азаматтармен ынтымақтастығы;

- лаңкестіктің алдын алу шараларының басымдығы;

- терроризмге қарсы операцияларды жүргізу кезінде тартылатын күштер мен құралдарды басқаруда дара басшылық;

- терроризмге қарсы іс-қимылдың Жария және жасырын әдістерін үйлестіру;

- терроризмге қарсы күрес жөніндегі іс-шараларды жүзеге асырудың арнайы құралдары, техникалық тәсілдері, тактикасы туралы, сондай-ақ оларға қатысушылардың құрамы туралы мәліметтердің құпиялылығы;

- террористерге саяси жол бермеу.

- терроризм көріністерінің салдарын барынша азайту және (немесе) жою;

- терроризмге қарсы іс-қимыл шараларының террористік қауіптілік дәрежесіне сәйкестігі.

Заң әдебиетінде ПО-ға қарсы іс-қимылдың негізгі принциптеріне діни экстремизм көріністеріне жатады:

- заңдылық;

- кешенділік;

- оптималдылық;

- жеделдігі.

Осылайша, жоғарыда айтылғандар бізге ПО қызметінің қағидаттары бізді қызықтыратын саладағы діни бірлестіктермен өзара іс-қимыл қағидаларын құқық қорғау органдары қызметінің жалпы принциптерімен және экстремизмнің әртүрлі көріністеріне қарсы іс-қимыл саласындағы қызметпен байланыстырады деген қорытындыға келуге мүмкіндік береді.

Шартты түрде діни бірлестіктердің ПО-ның Діни экстремизм көріністеріне қарсы іс-қимыл саласындағы өзара іс-қимыл қағидаларын екі топқа бөлуге болады. Бірінші топты біз "құқықтық қағидаттар", ал екінші

топты — "өзара іс-қимылдың тиімділігін қамтамасыз ететін қағидаттар" деп атауды ұсынамыз.

Өзара іс-қимылдың құқықтық принциптері нормативтік құқықтық актілерде бекітілген бірлескен қызметтің кез келген түрінің бастапқы бастауларын білдіреді. Бұл қағидаттар болып табылады. өзара іс-қимылдың тиімділігін қамтамасыз ететін принциптер Заңдарды орындаумен тікелей байланысты болғандықтан, өзара іс-қимылдың мақсаттарынан, міндеттерінен және қажеттігінен туындайды.

Көрсетілген қағидаттарға толығырақ тоқталайық.

Азаматтың құқықтары мен бостандықтарын құрметтеу және сақтау принципі Қазақстан Республикасының БҰҰ тұрақты мүшесі ретінде қабылдануы 2016 ж. адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын сақтаудың нақты қосымша кепілдіктерін жасады. Қазақстан Республикасы адамның және азаматтың құқықтарын құрметтеу және қамтамасыз ету мәселелері бойынша халықаралық келісімдерге қол қоюған болатын.

Аталған қағида халықаралық деңгейде де, ұлттық заңнамада де нормативтік бекітуді тапты. Мәселен, 1950 жылғы 4 қарашада Рим қаласында жасалған "адам құқықтары мен негізгі бостандықтарын қорғау туралы" Конвенция 1-бапта осы құжатқа қол қойған елдерге адам құқықтарын сақтау міндеттемесін бекітеді.

Азаматтық саяси құқықтар туралы халықаралық пактінің 2 (3) - б.. 2 Құқық тәртібін сақтау бойынша лауазымды тұлғалардың мінез-құлық кодексінің талаптары бекітілген, оған сәйкес құқық тәртібін қолдауға қатысатын барлық лауазымды тұлғалар адамның қадір-қасиеті мен құқықтарын құрметтеуге тиіс.

ПО қызметіне қатысты (оның ішінде діни бірлестіктермен өзара іс-қимыл бойынша) адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын құрметтеу қағидаты қоғамдық тәртіп пен қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету жүйесінің жұмыс істеуі мен дамуын көрсететін негізгі ереже болып табылады. "Полицияның рөлін асыра бағалау қиын, дәл осы полиция тез өзгертін қоғамда теңдік, Интеграция және бірлік қағидаттарын сақтауды қорғауда тұр".

Жалпы қабылданған халықаралық нормаларды негізге ала отырып, өзінің құқықтары мен бостандықтарын жүзеге асыру кезінде адам заңмен белгіленген шектеулерге ғана ұшырауы мүмкін. Құқықтар мен бостандықтарды жүзеге асыруға шектеулер басқа азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын тиісті мойындауды және құрметтеуді қамтамасыз ету және демократиялық қоғамдағы моральдың, қоғамдық тәртіптің және жалпы әл-ауқаттың әділ талаптарын қанағаттандыру мақсатында ғана қажет. Сонымен қатар, конфессияаралық және ұлтаралық шиеленіс елдегі өсу жағдайында қоғам ПО қызметін ұйымдастыруға ерекше талаптар қояды.

Азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын тану және қорғау мемлекеттің, оның барлық органдарының, мекемелері мен ұйымдарының конституциялық міндеті болып табылады. 1996 жылы Роттердамда

(Нидерланды) еуропалық мемлекеттердің полиция өкілдері билік және жергілікті өзін-өзі басқару органдарының өкілдерімен бірге; Еуропаның ұлттық мәдениет ұйымдарының өкілдерімен "полиэтникалық қоғамдағы полиция күштерімен құқық тәртібін қорғау" хартиясын қабылдады. Аталған Роттердам хартиясының көптеген ережелері Қазақстан шындығына да жауап береді. Мысалы, полицияның вфядтарын этникалық және діни азшылықтар өкілдерін тарту, күмәнсіз, әр түрлі мәдени дәстүрлер мен әдет-ғұрыптарды тасымалдаушылармен қарым-қатынас жасау дағдыларын қалыптастыруға, соның салдарынан еліміздің этностық алуан түрлілігінің қадір-қасиетін тануға ықпал ететін болады.

Полиция қызметкерлерінің адам құқықтарын құрметтеу, әрине, құқық қорғау қызметінің тиімділігіне ықпал етеді. Сонымен қатар, ПО-ның Діни бірлестіктермен өзара іс-қимылын жүзеге асыру кезінде осы қағидатты мүлтіксіз сақтау конфессиялық қақтығыстарды бейбіт жолмен шешуге нақты мүмкіндік береді.

Заңдылық принципі. Заңдылық принципі ПО-ның Діни бірлестіктермен өзара іс-қимыл принципі ретінде адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын құрметтеу қағидаттарымен тығыз шектеседі.

Заңдылық өмірді қамтамасыз ету режимі ретінде анықталады, ол онда заңның үстемдігі және оның талаптарын азаматтар мен лауазымды адамдардың сөзсіз орындауымен, жеке адамның қауіпсіздігі мен еркіндіктен қорғалуына, азаматтық құқықтар мен бостандықтардың кедергісіз жүзеге асырылуына кепілдік беретін әлеуметтік тетіктердің болуымен сипатталады.

ПО қызметіндегі заңдылық қағидаты құқық нормаларын мүлтіксіз сақтау мен дәл іске асыруды білдіреді.

Осылайша, Қазақстан Республикасы Конституциясының 4-бабының 2-тармағына сәйкес органдар, мемлекеттік билік, жергілікті өзін-өзі басқару органдары, лауазымды тұлғалар, азаматтар және олардың бірлестіктері Қазақстан Республикасының Конституциясы мен заңдарын сақтауға міндетті.

Алайда, тәжірибе көрсеткендей, полиция қызметінде бұл қағида әрдайым сақталмайды. Сондықтан құқық қорғау органдары мен діни бірлестіктер бірлескен қызметті жүзеге асыру кезінде өзара іс-қимыл мәселелерін қозғайтын тиісті заңнамалық және басқа да нормативтік актілерді ескере отырып және заңмен белгіленген өз құзыреті шеңберінде өздерінің өзара қарым-қатынасын құруы тиіс.

Бірлескен қызметтегі заңдылық діни экстремизм көріністеріне қарсы іс-қимыл саласында әлеуетті серіктестерді таңдауда сараланған тәсіл туралы талапты да қамтиды. Сонымен, Т. А. Бажан өзекті мәселелерді шешуде құқық қорғау органдарының діни ұйымдармен өзара іс-қимылы туралы әңгіме болғанда "әріптестік сайлау болуы тиіс" деп атап өтті. "Құқық қорғау органдарының "Аум Синреке" сияқты діни ұйыммен ынтымақтастығын ұсыну гипотетикалық қиын" деген тұжырым әділ.

Гуманизм принципі. Гуманизм адам құндылығын тұлға ретінде тануды, оның еркін дамуға және өзінің қабілетті-дарындарын көрсетуге құқығын, сондай-ақ жеке мүдделерді қамтамасыз етуді, әртүрлі формаларды қатаң,

батылдықты еңсеруді білдіреді. Бұл қағида адамға, оның материалдық және рухани әл-ауқатына, денсаулығы мен өміріне үнемі көңіл бөлуді көздейді.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 2-тарауына сәйкес:

«1. Жеке адамның қадір-қасиетін мемлекет қорғайды. Ешнәрсе оны өлтіру үшін негіз бола алмайды.

2. Ешкім де азаптауға, зорлық-зомбылыққа, басқа да қатыгез немесе адамның қадір-қасиетіне қатер төндіретін қарым-қатынасқа ұшырамауы тиіс...».

ПО қызметіндегі бұл қағида адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын қамтамасыз етуге және қорғауға, адамның қадір-қасиетіне қол сұғатын түрлі құқыққа қарсы әрекеттерге тыйым салуға бағытталған. "Гуманизм идеясы демократиялық қоғамның барлық құқықтық жүйесін, сондай-ақ заңнаманы, құқық қолдану және құқық қорғау қызметін қамтиды". Бұл ереже ПО - ның Діни бірлестіктермен өзара іс-қимыл саласына да қатысты.

Жариялылық принципі. Бұл принцип ПО-ның құқық қорғау қызметі қоғамдық бақылау және талқылау үшін ашық. Бұл қағидатты іске асыру өзара іс-қимыл жасайтын субъектілердің бір-біріне ашық болуын да көздейді.

Жариялылық халықпен және қоғамдық бірлестіктермен, әртүрлі меншік нысанындағы ұйымдармен байланысты жүзеге асыру жолымен қамтамасыз етіледі. Мысалы, учаскелік уәкілетті полицияның халық алдындағы есептері, қызмет көрсетілетін учаскелер полиция қызметінің "ашықтығына", оның беделін арттыруға ықпал етеді.

Адам құқықтарын құрметтеу, заңдылық, гуманизм және жариялылық қағидаттарын сақтау — экстремизмге қарсы іс-қимыл саласындағы ПО қызметі тиімділігінің қажетті шарты.

ПО мен діни ұйымдар арасындағы өзара іс-қимыл полиция қызметінің негізгі (құқықтық) қағидаттарын сақтай отырып ғана емес, сондай-ақ оның тиімділігін қамтамасыз етуге арналған осындай өзара іс-қимылдың мақсаттары мен міндеттерін ескере отырып жүзеге асырылуы мүмкін.

Жоғарыда айтылғандай, бұл қағидаттарды "өзара іс-қимылдың тиімділігін қамтамасыз ететін қағидаттар" деп атау ұсынылады.

Біздің ойымызша, мұндай қағидаттар:

- сенім;
- шындық;
- сабақтастық;
- рационализация;
- шешім қабылдау үшін өзара жауапкершілік;
- негізділігі;
- төзімділік.

Көрсетілген қағидаттарды толығырақ қарастырайық.

Сенімділік қағидаты. Біреуге деген сенім адалдыққа, парасаттылыққа, адалдыққа және адалдыққа негізделген. Өзара іс-қимыл субъектілерінің өзара қарым-қатынасында сенім ерекше мәнге ие болады.

Осы контексте сенім тәрбиелік функцияны орындайды және өзара іс-қимыл жасайтын тараптарға белгілі бір сезім немесе сенім ретінде әрекет етеді, олардың іс-әрекеттеріне олардың әр түрлі жағдайларда бір-біріне көмек көрсететініне сенім білдіруге болады.

Осыған байланысты "полиция қызметкерлерінің қызметіндегі адам құқығы" полиция қызметкерлеріне арналған анықтамалық авторларының көзқарасы қызықты. "Құқықтық координаттарда сенім санаты құқықтық мемлекет қағидатының сипатына ие болады, Конституцияның 1 бабына сәйкес Қазақстан болып табылады»

Өзара сенім қандай да бір жалпы міндетті шешу кезінде ПО қызметкерлері мен діни бірлестіктер өкілдерінің іс-әрекеттерін үйлестіруге мүмкіндік береді. Сенім әсіресе діни экстремизм көріністеріне қарсы тұру және діни қақтығыстарды шешу сияқты "нәзік" міндеттерді шешу кезінде қажет.

Осылайша сенім ПО мен діни бірлестіктердің бірлескен қызметін құру үшін бастапқы нүкте болуы тиіс.

Шынайылық, өзара әрекеттесу принципі. Осы қағидаттың мәні субъектілердің діни экстремизм көріністеріне қарсы іс-қимыл саласында қойылған мақсаттар мен міндеттерге қол жеткізу үшін нақты қалыптасқан әлеуметтік және өзге де жағдайлар мен мүмкіндіктерді есепке алу және пайдалану арқылы көрінеді. Тек осы қағидатты сақтаған жағдайда ғана ПО-ның діни ұйымдармен және экстремизмге қарсы іс-қимылдағы бірлестіктермен ынтымақтастығы жемісті сипатта болады.

Бұл қағидаттың құрамдас бөлігі оның мақсатты, уақтылығы, келісімділігі және үздіксіздігі сияқты элементтері болып табылады.

Іс-қимылдың мақсаттылығы ПО-ның конфессиялық бірлестіктермен өзара іс-қимылын жүзеге асыру кезінде мақсаттар мен міндеттердің ортақтығын болжайды. Уақытылығы бірлескен күш-жігерді қажетті сәтте және қалыптасқан жағдайдың талаптарына сәйкес пайдалануды болжайды.

Келісу өзара іс-қимылға қатысушылардың (Тараптардың) жалпы күш-жігерін үйлестіруден көрінеді, ол арқылы бірлескен қызметтің күштерін, құралдары мен әдістерін ұтымды және кешенді пайдаланудың басқарушы жүйесін құру, өзара іс-қимыл субъектілеріне тән шараларды үйлестіру мақсатына қол жеткізіледі. ИМ барлық конфессиялармен арнайы келісімдердің жасалуы мүмкіндігін қарастыруы керек.

Ішкі істер органдарының және діни конфессиялардың экстремизмге қарсы іс-қимыл саласындағы келісілген қызметі қаралып отырған қызмет саласындағы өзара іс-қимыл Стратегиясына негізделген белгіленген шараларды бірлесіп жоспарлауға, талдауға және іске асырылуын бақылауға негізделеді.

Егер ол белгілі бір уақытша шектермен шектелсе, ПО-ның діни ұйымдармен өзара іс-қимылы тиімді болмайды. Сондықтан, біздің ойымызша, ПО мен діни бірлестіктердің бірлескен қызметі үздіксіз (тұрақты) сипатта болуы тиіс.

Біздің ойымызша, өзара іс-қимылдың сабақтастық қағидаты маңызды болып табылады, ол бірлескен қызметтің түрлі субъектілерінің ынтымақтастық пен әріптестігінің алдыңғы тәжірибесін жинақтап, пайдалануды көздейді.

Бұл қағидат өткен және қазіргі заманғы негізгі идеяларды, тұжырымдамалар мен теорияларды терең және жан-жақты зерделеуден тұрады. Сабақтастық адамның кез келген саналы іс-әрекетінде болады, ол білімнің жинақталуына ғана емес, сонымен қатар тіршілік әрекетінің қандай да бір саласында игерілген дағдыларды тиімді жетілдіруге ықпал етеді.

Белгілі ғалым С. Я. Лебедев халық пен полиция (полиция) өзара іс-қимылының жаңа формаларын іздеу ғана емес, сонымен қатар өткен жылы жинақталған оң тәжірибені үнемі қайта ойлау маңызды екенін атап өтті.

Өзара іс-қимыл кезіндегі сабақтастық осындай өзара іс-қимыл субъектілерінің өз функцияларын іске асыру барысында туындайтын міндеттерді әзірлеу және практикалық шешу үшін қажет.

Өзара әрекеттесуді рационалдау принципі. Рационализация жетілдіру ретінде немесе бірдеңені неғұрлым тиімді ұйымдастыру ретінде түсіндіріледі. Ол өзара іс-қимыл субъектілері арасындағы байланыстардың тұрақты дамуын қамтамасыз етеді. Өзара іс-қимылды ұтымды ету, біздің пікірімізше, өзара іс-қимыл жасайтын Тараптардың барлық күштері мен құралдарының даму және пайдалану дәйектілігінің қатаң белгіленген стратегиясын білдіреді.

Біздің пікірімізше, өзара іс-қимылды ұтымды ету элементтері плановость пен серпінділік болып табылады, өйткені кез келген қызмет, әсіресе бірлескен жоспарлауға негізделуі тиіс. Өзара іс-қимылды жоспарлау бірлескен қызметтің барлық субъектілерінің алдын ала белгіленген іс-қимылдарды, қандай да бір бағдарламаны, алгоритмді, яғни алдын ала қойылған міндеттерді шешу үшін қатаң белгіленген ережелер бойынша қолданылатын операциялар жиынтығын жүзеге асыру жүйелігінен тұрады, ол еңбек тиімділігін арттыруға мүмкіндік береді және қойылған мәселелерді уақтылы және толық іске асыруды қамтамасыз етеді. Бірлескен-Ішкі істер органдарының және діни конфессиялардың қызметі құқық бұзушылықтар мен қылмыстарға қарсы күрес стратегиясына, криминалдық жағдайды талдауға негізделген жоспарлауға негізделуі тиіс, тек сонда ғана табысқа жетуге болады.

Бұдан басқа, өзара іс-қимылды жүзеге асыру барысында бұрын жоспарланған бірлескен іс-шараларды өзгерту немесе толықтыру қажеттілігі туындауы мүмкін. Мақсаттар мен міндеттердің, мүдделердің (жалпы және жеке), өзара іс-қимыл уақыты мен негіздерінің өзгерістерін, өзара іс-қимыл жасайтын кіші жүйелердің оған қатынасын, иерархиялық құрылымдағы олардың орын алатын жағдайын, қалыптасқан қатынастарды, байланысты, шарттарды, мүмкіндіктерді және оларды түзету мақсатында басқа да факторларды үнемі ескеру қажет.

Шешім қабылдау үшін өзара жауапкершілік принципі. Өзара іс-қимыл субъектілерінің өзара жауапкершілігі қағидаты мемлекеттік институттар мен

қоғамның ынтымақтастық мәселелеріне арналған бірқатар ғылыми зерттеулерде көрініс тапты. Мысалы, Н. В. Воронкова қазіргі Қазақстанда қылмысқа қарсы күресте және қоғамдық тәртіпті қамтамасыз етуде қоғамдық және мемлекеттік органдардың өзара тиімді өзара іс-қимылының тең құқылы, өзара жауап беру (М.Я. бөлген) және тең саяси жағдайлар мен алғышарттар сапалы жаңа әлеуметтік-саяси жағдайлар мен алғышарттар құрылғанын атап өтті.

Жауапкершілік өзінің іс-әрекеттері мен әрекеттеріне жауап беру, оларға есеп беру қажеттігін білдіреді. Өзара іс-қимылды жүзеге асыру кезінде адамның және азаматтың құқықтары мен бостандықтарын сақтамау оның субъектілері үшін тек заңды (мысалы, қылмыстық, әкімшілік және т.б.) ғана емес, сонымен қатар жалпы қоғам алдындағы өзге де жауапкершілікке әкеп соғады. Ішкі істер органдары мен діни бірлестіктер өздерінің бірлескен іс-қимылдарының ықтимал теріс салдарлары үшін өзінің жауапкершілігін барынша нақты түсінуі тиіс.

Қарастырылатын принцип элементтерінің бірі өзара іс-қимыл субъектілерінің тең құқықтылығы болып табылады. ПО мен діни бірлестіктер арасындағы өзара іс-қимыл өзара іс-қимыл жасайтын тараптардың теңдігі, олардың бір-біріне бағынбаушылық РТ заңдық және нақты тәуелсіздігі негізінде құрылуы тиіс.

Тең құқылық ПО мен діни бірлестіктердің өзара іс-қимылы барысында тең серіктес болып табылатынын және бір-біріне бағынышты еместігін білдіреді. Алайда, діни бірлестіктермен діни экстремизмге қарсы іс-қимыл саласындағы өзара іс-қимылды жүзеге асыру процесінде ішкі істер органдарының рөлін ұйымдастыру туралы бөлек айту қажет.

Ішкі істер органдары Қазақстан Республикасының мемлекеттік органдары жүйесінде ерекше орын ала отырып, құқық бұзушылықтарға, соның ішінде діни экстремизмнің көріністеріне қарсы күрес саласында мемлекеттік-билік өкілеттіктері (дене күшін, арнайы құралдар мен қаруды қолдануға дейін) берілген.

Сондықтан бірлескен қызметтегі бастама, әдетте, осы ведомствоның қызметкерлерінен шығуы тиіс, өйткені олар қоғамдық тәртіпті сақтау, қоғамдық қауіпсіздікті қамтамасыз ету бойынша қажетті өкілеттіктерге ие. Ішкі істер органдары қалыптасқан жедел жағдайды, тергеу жағдайын және істің нақты жағдайларын ескере отырып, қандай конфессия, діни ұйым өкілдерін және бірлескен қызметке қашан тарту керек екендігін анықтайды. Дегенмен, егер діни қызметшілер істің мән-жайларына сүйене отырып, мысалы, құқық бұзушылық пен конфессияаралық қақтығыстардың алдын алу кезеңінде олардың қатысуы осындай өзара іс-қимылдың бастамашысы бола алады деп есептесе, ПО-ға өз көмегін ұсынуы мүмкін.

Біздің ойымызша, ПО-ның Діни бірлестіктермен өзара іс-қимылының осы қағидатының элементтерімен өзара іс-қимылының негізділік принципі ғылымилық және үйлесімдік болып табылады.

Өзара іс-қимыл қазіргі ғылымның жетістіктеріне негізделуі тиіс, бұл бірлескен қызмет субъектілерінің мүмкіндіктерін ұтымды және оңтайлы пайдалануға қол жеткізуге мүмкіндік береді.

Осылайша, ғылымилық нәтижелерді алдын ала болжау және өзара іс-қимылдың оңтайлы шарттарын анықтау мүмкіндігін қамтамасыз етеді.

Оның барлық аспектілерінде, әсіресе ұйымдық аспектілерде өзара іс-қимылдың негізділігі істің нақты жай-күйіне негізделген осындай ынтымақтастықты құруды білдіреді. Практикалық тұрғыдан өзара іс-қимылдың негізділігі оның орындылығын білдіреді.

Өзара іс-қимыл үшін негіз ретінде, мысалы, діни себептер, наным-сенімдері бойынша немесе діни қызметкерлерге қатысты түрлі табынушылықтар және т. б. бойынша жасалған қылмысты тергеудің конфессияаралық қақтығысын шешу қажеттігі болуы мүмкін.

Ішкі істер органдарының діни бірлестіктермен ғылыми-ұйымдастыру негізінде бірлескен қызметін құруға өзара ынтымақтастық мәселелері бойынша тиісті даярлықтан өткен адамдардың оларды жүзеге асыруы арқылы өзара іс-қимыл тәжірибесін талдау және қорыту және осы негізде тиісті ұсынымдар әзірлеу жолымен қол жеткізіледі, сондай-ақ өзара іс-қимыл құқық қорғау органдарының қызметкерлерінен қарым-қатынас мәдениетін, коммуникабельдікті, тиісті тәжірибе мен ұйымдастырушылық сапаның дағдыларын ғана емес, сонымен қатар діни терминология мен жалпы діни ахуалдың негізгі наным-сенімдері туралы ең аз білімдерді талап етеді, яғни тиісті кәсіби даярлықты талап етеді.

Төзімділік принципі. Төзімділік шекарасы Қазақстан Республикасының Конституциясы мен заңдарын анықтайды, соның ішінде адам мен азамат бостандықтарының ережелерін жүзеге асыру басқа адамдардың бостандығын бұзбауға тиіс сияқты құқықтық категориялық императив іске асырылған.

Төзімділік-басқа көзқарастар мен нанымдарды, пікір мен нанымдарды төзімділік пен құрметтеу, мәдениеттің бай алуан түрлілігін дұрыс түсіну.

Толеранттылық бір— бірін тыңдай білу, ымыраға келу және консенсус табу, және нәтижесінде келісімге келу-құқық қорғау органдары мен діни бірлестіктердің бірлескен қызметінің аса маңызды белгісі (шарты) ғана емес, діни экстремизм көріністеріне қарсы әрекет ету, сондай-ақ конфессияаралық қақтығыстарды болдырмау құралы болып табылады. Бұл жағдай өзара іс-қимылға қатысушылар үшін толеранттылықтың өзектілігі мен маңыздылығын күшейтеді.

Ішкі істер органдарының қызметкерлері мен конфессия өкілдері діни экстремизммен күреске бағытталған бірлескен іс-қимылдардың барынша тиімділігі мақсатында өзге көзқарастар мен құндылықтарға құрметпен қарауға, басқа адамдардың ұстанымдарына төзуге, өздерін басқаша ұстанатын адамдардың құқықтарын құрметтеуге тиіс. Тек осы жағдайда ғана өзара іс-қимыл қалаған нәтиже береді.

Дегенмен, ІО қызметкерлерінің қызметі әрдайым конфессиялық бірлестіктердің өкілдеріне сыпайы, шыдамды қарым-қатынаста көрсетілген.

Өзара іс-қимыл қағидаттарының ұсынылған тізбесі, әрине, толық сипатқа ие емес және айтарлықтай кеңейтілуі мүмкін.

Өзара іс-қимылды жүзеге асыру барысында екінші тараптың мүдделерін құрметтеу, табандылық, бастамашылық көрсету және орындауда шара мен нақтылықты қатаң сақтау қажет: Ішкі істер органдарының діни бірлестіктермен өзара іс-қимылы* құқық қорғау қызметінде үлкен маңызы бар бірқатар нақты міндеттерді шешуге мүмкіндік береді, ал бірлескен қызметтің көрсетілген қағидаттарын сақтау, сөзсіз, өзара іс-қимылдың тиімділігін арттырады, қылмысқа қарсы күрестің жай-күйіне оң әсер етеді және ол ғана емес!

Сонымен қатар, ПО-ның Діни бірлестіктермен дұрыс ұйымдастырылған өзара іс-қимылы, олардың мүмкіндіктерінің оңтайлы үйлесімі қазіргі уақытта кеңінен тараған азаматтардың құқықтық нигилизміне қарсы тұруға, жалпы қабылданған құндылықтарды: идеалдарды, құқықтық және моральдық нормаларды, қоғамдық өмірдің мәдениеті мен формаларын жоққа шығаруға көмектеседі. Жоғарыда айтылғандар заңда ПО-ның Діни бірлестіктермен өзара іс-қимыл қағидаларын бекіту қажеттілігі туралы айтуға мүмкіндік береді.

Кез келген ұжымдық еңбек тек қана ұйымдық емес, сонымен қатар құқықтық басқаруды қажет ететіні күмән туғызбайды. Тиімді өзара іс-қимыл жасау үшін бірлескен қызметті жүзеге асыру мүмкіндігін тікелей көздейтін, оны жүзеге асыру тәртібін регламенттейтін құқықтық акт қажет.

Қолданыстағы антиэкстремистік заңнамада, сондай-ақ құқық қорғау органдары мен діни бірлестіктер арасындағы келісімде діни экстремизмге қарсы іс-қимылға қатысты проблемалар іс жүзінде реттелмеген. Атап айтқанда, оларда ішкі істер органдары мен діни бірлестіктердің осы бағыт бойынша өзара іс-қимылы туралы мәселе шешілмеген.

Қазақстан Республикасы ІІМ Қоғамдық кеңес құрылады Бұл кеңес Қазақстан Республикасы ІІМ Ішкі істер саласында мемлекеттік саясатты қалыптастыру және заңдылықты нығайту, ПО қызметкерлері арасында құқықтық мәдениетті арттыру мәселелерінде көмек көрсету үшін құрылды. Қоғамдық кеңестің міндеттерінің бірі Қазақстан Республикасы ІІМ, оның ішінде діни ұйымдармен және бірлестіктермен өзара іс-қимылды ұйымдастыруға жәрдемдесу болып табылады және бұл қағидалар Қазақстан Республикасы ішкі істер министрі бұйрығымен бекітіледі. Дегенмен, діни экстремизмге қарсы іс-қимыл саласындағы бірлескен қызмет мәселелері Нормативтік бекіту таппады.

Біздің ойымызша, соңғы жылдары экстремистік идеологияның таралуына қарсы іс-қимылда мемлекет пен діншіліктің бірлескен жұмысының белгілі бір оң ілгерілеулері байқалса да, мұндай жұмыс формальды, кәсіби емес, тіпті қылмыстық салғырттықпен жүргізілуде.

Осы параграфта баяндалғанның негізінде мынадай қорытындыларды тұжырымдаймыз:

1. Ұйым, біздің түсінуімізде, билікті бөлу процестерін, осы қызмет субъектілері арасындағы тұрақты байланыстарды жолға қоюды, іс-

әрекеттерді үйлестіруді және өзге де басқару функцияларын қамтитын мақсатты бағытталған қызметті білдіреді, олардың арасында өзара іс-қимылдың маңызды мәні бар.

2. Өзара іс-қимылды ұйымдастырудың мәні бірлескен қызметтің белгіленген мақсаттары мен міндеттерін іске асыру бойынша нақты іс-шараларды әзірлеу және жүзеге асыру болып табылады.

3. Өзара іс-қимылды ІО қызметін ұйымдастырудың құрамдас бөлігі ретінде қарастыру қажет.

4. Басқару қызметінің функцияларының бірі бола отырып, өзара іс-қимыл, осылайша күш, құралдар мен уақытты үнемдеуге мүмкіндік бере отырып, еңбекті ұтымды бөлуді және бірлескен іс-қимылдарды келісуді қамтамасыз етеді деп пайымдауға әбден негізделген мүмкіндік беріледі. Өзара іс-қимыл бытыраңқы, бытыраңқы іс-қимылдарды шешу мүмкін емес міндеттерді іске асыруға бағытталған. Өзара іс-қимылдың мәні, біздің ойымызша, әлеуметтік мәртебелер мен функциялар, өзара қарым-қатынастар бойынша, әртүрлі қызмет түрлерінің тұрақты тасымалдаушылары ретінде адамдар мен әлеуметтік топтар арасында ерекшеленетін сипат пен мазмұннан көрінеді.

5. Өзара іс-қимылды жүзеге асырудың мәні мен аясына сүйене отырып, белгілердің мынадай жүйесін анықтау қажет болып табылады:

- өзара іс-қимыл әрдайым іс-әрекет сипатында болады, яғни өзара іс-қимыл жасайтын Тараптардың белгілі бір іс-әрекеттерінде көрініс табады.

- өзара іс-қимыл тек өздеріне тән күштермен және құралдармен және өзара функциялары мен құзыреттіліктерімен ерекшеленетін кем дегенде екі субъектінің болуын көздейді.

- өзара іс-қимыл жасайтын субъектілердің бірлескен әрекеттері міндетті түрде келісілген сипатқа ие.

- кемінде екі өзара іс-қимыл жасайтын тараптың бірлескен келісілген қызметі бірыңғай мақсатқа қол жеткізуге және жалпы міндеттерді іске асыруға бағытталған.

Көрсетілген белгілер болған жағдайда ғана белгілі бір субъектілердің өзара іс-қимылы туралы сөз болуы мүмкін.

6. Ішкі істер органдары мен діни бірлестіктердің діни экстремизм көріністеріне қарсы іс-қимыл саласындағы өзара іс-қимылы – бұл жүзеге асыруға бағытталған бірлескен келісілген қызмет Діни экстремизмнің әртүрлі нысандарын анықтау, жолын кесу, алдын алу және алдын алу жөніндегі іс-шаралар кешенін әзірлеу, діни себептер бойынша жасалған қылмыстарды ашу және тергеу, сондай-ақ аталған субъектілердің конфессиялық жанжалдарды шешу және қоғамда толеранттылықты қалыптастыру жөніндегі іс-әрекеттері.

7. Аталған саладағы ІО мен діни бірлестіктердің өзара іс-қимылының негізгі бағыттары:

- экстремистік бағыттағы құқық бұзушылықтар мен қылмыстарды анықтау, жолын кесу, алдын алу және алдын алу;

- экстремистік әрекетті ашу және тергеу;

- қоғамдық тәртіпті қамтамасыз ету;
- экстремизм идеяларын таратуға қарсы әрекет;
- конфессиялық қақтығыстарды шешу.

8. ПО мен діни бірлестіктердің діни экстремизм көріністеріне қарсы тұру саласындағы өзара іс-қимыл қағидаларын екі топқа бөлуге болады: өзара іс-қимылдың тиімділігін қамтамасыз ететін құқықтық қағидаттар мен қағидаттар.

Өзара іс-қимылдың құқықтық принциптері нормативтік құқықтық актілерде бекітілген бірлескен қызметтің кез келген түрінің бастапқы бастауларын білдіреді. Бұл қағидаттар өте маңызды, өйткені тікелей-заңды орындаумен байланысты. Негізгі қағидаттар, өзара іс-қимыл: адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын құрметтеу және сақтау қағидаты; заңдылық қағидаты; гуманизм қағидаты; жариялылық қағидаты болып табылады.

Өзара іс-қимылдың тиімділігін қамтамасыз ететін принциптер өзара іс-қимылдың мақсаттарынан, міндеттерінен және қажеттілігінен туындайды.

Өзара іс-қимылдың тиімділігін қамтамасыз ететін қағидаттар: сенім; өзара іс-қимылдың нақтылығы; өзара іс-қимылдың сабақтастығы; ұтымды ету; шешімдер қабылдау үшін өзара жауапкершілік; өзара іс-қимылдың негізділігі; төзімділік болып табылады.

2.3. Діни экстремизмге қарсы іс-қимыл саласында ПО-ның Діни бірлестіктермен өзара іс-қимылының түрлері мен нысандары

Ішкі істер органдары мен діни бірлестіктердің діни экстремизм көріністеріне қарсы іс-қимыл саласындағы бірлескен қызметінің тиімділігі көбінесе осындай өзара іс-қимылдың түрі мен нысанын таңдауға байланысты.

Мемлекеттік органдар мен діни бірлестіктер арасындағы өзара қарым-қатынастарды талдау қазіргі заманғы заңнамада осындай өзара іс-қимылды ұйымдастырудың құқықтық модельдері жеткілікті пысықталмағанын, кейде жай ғана жоқ екенін көрсетеді.

Әділдік үшін, бұл бағытта ПО-ның алғашқы қадамдарын қолға алуда екендігін айтып кету қажет.

Түрлері мен нысандары бойынша өзара іс-қимылдың жалпы қабылданған жіктемесі жоқ. Әр түрлі органдардың тәжірибесінде өзара іс-қимыл жасайтын Тараптардың бірлескен қызметінің түрлері мен нысандары әртүрлі және әртүрлі жағдайларға байланысты: бірлескен қызметтің бағыттары; өзара іс-қимыл субъектілерінің құзыреттерінің ерекшеліктері; олардың нақты мүмкіндіктері және т. б.

Әлеуметтік басқаруда өзара іс - қимыл түрлерін жіктеудің әртүрлі негіздері қолданылады:

- шешілетін міндеттердің ерекшеліктеріне байланысты өзара іс-қимыл жоспарлы және күтпеген, тұрақты және уақытша болуы мүмкін;
- міндеттердің мазмұнына байланысты өзара іс-қимыл әлеуметтік, экономикалық, мәдени немесе өзге де сипатта болуы мүмкін;

- қызмет саласына байланысты өзара іс-қимыл салааралық, өңіраралық және халықаралық болуы мүмкін.;

- сипатына байланысты өзара іс-қимыл ақпараттық, ұйымдастырушылық және үйлестіру болып бөлінуі мүмкін.

Жіктеу үшін басқа да негіздер болуы мүмкін. Мысалы, ұзақтығы бойынша өзара іс-қимыл қысқа мерзімді, сондай-ақ ұзақ немесе ағымдағы болуы мүмкін. Қысқа мерзімді өзара іс-қимыл қандай да бір бірлі-жарым міндетті орындау кезінде (мысалы, экстремистік бағыттағы конкреттік қылмысты тергеу кезінде) жүзеге асырылуы мүмкін. Ұзақ мерзімді өзара іс-қимыл тұрақты жоспарлы негізде жүзеге асырылады, жүйелі сипатқа ие.

Бастамашыға байланысты ПО-ның Діни бірлестіктермен өзара іс-қимылын келесі түрлерге бөлуге болады:

- діни бірлестіктер өкілдерінің бастамасы бойынша жүзеге асырылатын өзара іс-қимыл;

- ішкі істер органдарының бастамасы бойынша жүзеге асырылатын өзара іс-қимыл;

- мемлекеттік билік органдары, жергілікті өзін-өзі басқару органдары, БАҚ, қоғамдық ұйымдар өкілдерінің бастамасымен жүзеге асырылатын өзара іс-қимыл.

Сонымен қатар, діни бірлестіктер өз бастамасы бойынша ішкі істер органдарына нақты, ең бастысы, пәрменді көмек көрсете алады. Мысалы, экстремистік бағыттағы қылмыстар мен құқық бұзушылықтарды анықтау, жолын кесу және алдын алу бойынша оларды жасаған адамдарды ұстау және т.с. С. сонымен қатар, конфессия өкілдері қылмыстық оқиғаны куәгер-куәгерлерді анықтау, сондай-ақ қылмыс жасауға ықпал еткен жағдайларды анықтау кезінде де баға жетпес көмек көрсете алады.

ПО-ның Діни бірлестіктермен діни экстремизмге қарсы іс-қимыл саласындағы өзара іс-қимылы екі негізгі нысанда жүзеге асырылуы мүмкін: тікелей бірлескен қызмет және ақпарат алмасу.

Өз кезегінде, өзара іс-қимылдың осы нысандары төмендегідей болуы мүмкін:

1. Діни бірлестіктер өкілдерінің ішкі істер органдарына дайындалып жатқан немесе жасалған құқық бұзушылықтар туралы ақпаратты тек діни ғана емес, сонымен қатар: жалпы қылмыстық сипаттағы ақпарат хабарлауы;

2. Діни бірлестіктер өкілдерінің сөз сөйлеуі!құқық бұзушылық белгілері бар фактілерді бұқаралық ақпарат құралдарында жариялау.

3. ПО қызметкерлерінің діни бірлестіктер өкілдерінің көмегімен қылмыстық істер бойынша да, әкімшілік құқық бұзушылықтар бойынша да жәбірленушілердің куәгерлерін анықтау.

4. Тергеу әрекеттерін жүргізуге қатысу үшін мамандар ретінде конфессия өкілдерін тарту.

5. Ақпарат алмасу (атап айтқанда, деструктивті және тоталитарлық секталар мен табынушылықтардың қызметі).

6. Құқықтық және діни мәселелер бойынша кеңес беру. Өкінішке орай, құқық қорғау органдары қызметкерлерінің өздері діни сенім өкілдерімен

ғибадат ерекшелігі мәселелері бойынша сирек кеңес берілетінін, ал кейде өзара іс-қимылдың осындай формаларынан саналы түрде қашатынын мойындау керек. Өз кезегінде діни қызметкерлердің құқықтық білімі де жақсылықты қажет етеді.

7. ПО қызметкерлерін алған білімдерін практикада пайдалану мақсатында Діни наным негіздеріне үйрету.

Көбінесе ПО қызметкерлері мемлекетпен тұрақты және конструктивті құқықтық қатынастар қалыптасқан дәстүрлі діни конфессиялар туралы, сондай-ақ дінаралық емес ұйымдар туралы дұрыс емес мәліметтер бар. Бұл адепттер мен деструктивті секталарды ұстанушыларды, экстремистік жөнге салынған діни қайраткерлерді және т. б. тануды айтарлықтай қиындатуы мүмкін. А. Нұруллаевтың қазіргі заманғы діни ахуал конфессияаралық және дінішілік қайшылықтарды күшейту, терең көрініс беру, діни экстремистік іс-әрекет күш құрылымдары мен қоғамдық бірлестіктерден тек құқықтық ғана емес, сонымен қатар дінтану және этнологиялық білімді талап ететіні туралы пікірімен толық келісуге болады. "Мұндайлардың болмауы діни төзбеушіліктің күшеюіне, азаматтардың діни сезімдерін қорлауға, ұлтаралық қатынастардың шиеленісуіне әкеп соғады, ал жиі дінаралық диалогты ұйымдастыру жолында кедергі болады". Осыған байланысты К. Н. Демидовпен келісу керек, ол "терроризмге басқа көріністерге, экстремизмнің тиімді қарсы тұру дайындығы Қазақстан Республикасы ІІМ қызметінің басым бағыты болып табылатын білікті, кадрларсыз мүмкін емес" деп әділ пайымдайды.

2019 жылдың мамыр-шілде айларында өткізілген сауалнаманың нәтижелерін талдау көрсеткендей, респонденттердің 13,5% - ы ғана қандай да бір діни сенім туралы, өз өңірлерінде "дәстүрлі емес", соның ішінде "деструктивті" және "тоталитарлық" секталар мен діндердің бар-жоғы туралы жалпы түсініктері бар, сұралған қызметкерлердің 89% - ын біледі; 11% - ы қойылған сұраққа теріс жауап берді. Салафиттер, Белое братство, ваххабиттер, сатанистер және кришнаиттер секталар арасынан аталып өтті.

Бұл ретте 7,3% - ы елімізде таралған нақты "деструктивті" табынушылықтардың қызметімен танысудың жеке тәжірибесіне ие.

Жоғарыда көрсетілген өзара іс-қимыл түрлері мен нысандары, ішкі істер органдары мен діни бірлестіктер нақты жағдайға, нақты мақсаттар мен міндеттерге, алдағы жұмыстың көлеміне байланысты қолданылуы тиіс.

Алайда, М. М. Василенконың айтуынша: "бүгінгі күні құқық қорғау органдарында діни қозғалыстарды жүйелі түрде бақылауға және олардың қоғамдық қауіптілігі тұрғысынан объективті бағалауға, пәрменді құқық қорғау шараларын қабылдауға қабілетті құрылымдар жоқ екенін және жеткілікті дінтану білімі бар қызметкерлер жоқ екенін айтуға тура келеді. Бұдан басқа, өкінішке орай, құқық қорғау құрылымдары дін мүмкіндіктерін, оның дәстүрлі ағымдарын құқық бұзушылықтардың алдын алуда белсенді түрде пайдаланбайды. Тоталитарлық діни ұйымдардың мүшелері жасаған қылмыстарды анықтау және ашу процесінде сектор-мамандармен өзара іс-қимыл іс жүзінде жоқ".

Біздің ойымызша, өзара іс-қимылдың қандай да бір түрін немесе оның түрін таңдау ПО-ның Діни бірлестіктермен өзара іс-қимылының таңдалған бағытына байланысты. Осыған байланысты осы бағыттарды егжей-тегжейлі қарастыру қажет.

Діни экстремизмнің көріністеріне барабар әрекет ету қажеттілігі ПО жұмысын ұйымдастыруға ерекше талаптар қояды.

Заңдылық пен құқықтық тәртіпті сақтау жөніндегі міндеттерді орындай отырып, ішкі істер органдары қоғамдық құрылыстың тұрақтылығын күзетуде тұр, барлық мемлекеттік институттардың арасында олар айрықша реттеуші рөл атқарады.

Қазіргі уақытта экстремизмге қарсы іс-қимыл Ішкі істер органдарының жедел-қызметтік іс-әрекетінің дербес бағыты болды деп сеніммен айтуға болады.

Алайда, өкінішке орай, ішкі істер органдарының жұмысы, әсіресе, экстремизмге қарсы тұру сияқты бағытта қалаулы стандарттарға сәйкес келмейді, бұл конфессия өкілдері тарапынан ПО қызметкерлеріне деген сенімнің жоғалуына алып келеді. Біз сияқты ішкі істер органдарына мұндай қарым-қатынасты еңсеру қажет.

Діни экстремизм алфавиттік қақтығыстар көпэтникалық және поликонфессиялық Қазақстан Республикасықоғамының дамуына елеулі қауіп төндіреді. Сондықтан ПО мен діни бірлестіктердің ынтымақтастығы зерттеу кезінде ғана емес, сондай-ақ осы қауіпке қарсы іс-қимылдың тиімді құралдары мен әдістерін әзірлеу кезінде де ерекше маңызға ие.

Біздің ойымызша, ПО мен діни бірлестіктердің өзара іс-қимылы ішкі істер органдарының қызметін ұйымдастыруда көрініс табуы тиіс. Бұл ретте ПО көрсетілген қызметін ұйымдастырудың мынадай стратегиялық тәсілдерін атап өту қажет:

1. ПО кадрларын қабылдау және сақтау.
2. Ішкі істер органдарының қызметкерлерін даярлау.
3. Экстремизм көріністеріне қарсы әрекет ету бойынша заңнаманы тиімді қолдану.
4. Діни бірлестіктер мен ПО бөлімшелері арасында байланыс орнату.
5. ПО мен діни бірлестіктердің бұқаралық ақпарат құралдарының өкілдерімен өзара іс-қимылы.

Көрсетілген саладағы ПО қызметін ұйымдастырудың көрсетілген бағыттарын жан-жақты қарастырайық.

1. ПО кадрларын қабылдау және сақтау. Бүгінгі күні Қазақстанның ірі қалаларының көпшілігінде халықтың конфессиялық құрамы тез және айтарлықтай өзгереді. Қоғамда ПО-ның беделін қолдау мақсатында олардың кадрлық құрамы қоғамның конфессиялық әртүрлілігін көрсетуге кәсіби түрде қызығушылық танытады, оған жеке құрамның тиісті жиынтығымен қол жеткізіледі.

ПО қызметінде түрлі конфессиялардың өкілдері тұрады. Мысалы, жоғарыда көрсетілген сауалнама ПО-ның 312 қызметкерінен шыққан кезде өздерін қандай да бір діни наным ұстанушы деп санайды (өздерін қандай да

бір діни-мәдени дәстүрге жатқызады) респонденттердің 10% - ы өздерін "сенбейтіндер" қатарына жатқызады және тек 8,1% - ы діни өзін-өзі сәйкестендіруге қиналды. Дегенмен, сұралған ішкі істер қызметкерлерінің жалпы санының 72% - ы әдет-ғұрыптарды (храм, шіркеулер, мешіттер және т.б.) орындау орындарына барады және тек 28% - ы оларда болмайды. "Діндарлардың" ішінен ислам дінің ұстанушылар мыналар жатады: 84,9% (тиісінше 81, 7% және 3,2%), 15,1% христиан дінің ұстанушылар деп санайды. ПО қатарына әр түрлі конфессия өкілдерін тарту дағдыны қалыптастыруға, басқа дін мен мәдениеттерді тасымалдаушылармен қарым-қатынас жасауға ықпал ететінін және ПО-ның нақты бөлімшесіне ғана емес, жалпы қоғамға да пайда әкелетінін мойындау керек. Конфессиялық әртүрлілік бүкіл ұйымның игілігі болады, нәтижесінде оның қызметкерлерінің кәсібилігін арттыруға жәрдемдесетін болады.

ПО қатарына конфессиялық бірлестіктердің өкілдерін тарту үшін діни бірлестіктермен жақсы қарым-қатынас орнату және ПО беделін нығайту қажет. Барлық діни бірлестіктер өкілдерінің ПО-ға қызметке орналасу қызығушылығын ынталандыру қажет. Қазіргі уақытта Қазақстан Республикасында конфессиялық тиістілік ПО-да жұмыс істеу үшін кедергі болып табылмайды. Алайда полиция қызметкерлерінің арасында, мысалы, буддизмнің, иудаизмнің жолын ұстаушысы аз діни топтардың өкілдері туралы айтпағанда, жиі кездестірмейсің.

ПО-ға көптеген конфессиялық бірлестіктердің өкілдерін тартуға орнату жеке құрамды жинақтау саясаты үшін де белгілі бір салдарларға әкеп соғады. ПО-ның әрбір қызметкеріне қойылатын негізгі талаптардың тізбесіне мәдени-конфессиялық әралуандылыққа оң көзқарас енгізілуі тиіс. Діни әралуандықтың қадір-қасиетін тану сондай-ақ ПО қызметкерлерінің жалған пікірлерден, сондай-ақ кез келген жүріс-тұрыс нысандарынан, дінге қарсы көңіл-күймен уәждеделген, кәсіби қолайсыз ретінде бас тартуын білдіреді.

Түрлі конфессиялық бірлестіктердің ұстанушылары болып табылатын тұлғаларды қызметке қабылдау кезінде кәсіби стандарттар деңгейінің төмендеуіне жол бермеу аса маңызды. Стандарттардың төмендеуі ПО жұмысының тиімділігін айтарлықтай төмендетеді. Екінші жағынан, кейбір стандарттар түзетуді қажет етуі мүмкін. Қызметке қабылдау кезінде берілетін құжаттардың нысандары және тестілер (тілдік, психологиялық, тарихи) барлығына тең мүмкіндіктерді қамтамасыз ету үшін діни белгі бойынша кемсітушілікке жол бермеу үшін тексерілуге тиіс. Жалпы, қазіргі заманғы жағдайларға сәйкес келетін ПО қызметкерінің кәсіби және жеке қасиеттерінің жана моделін жасау қажет.

Діни бірлестіктердің өкілдері қызметке басқа да негіздерде тағайындалуға тиіс. Қарапайым тәжірибеде оларды тек жеке конфессиялар тұратын аудандарды патрульдеуге бағыттамау керек, ал оларға барлық халыққа көмек көрсету бойынша тапсырмалар беру ұсынылады. Бұдан басқа, оларға тапсырманы жалғыз орындауды тапсырмау ұсынылады. Кадрларды жинаудың дұрыс процедурасы барлық діни мәдениеттер өкілдері өздеріне мейірбан қарым-қатынасты сезген ашық, күтпеген атмосфера құруды талап

етеді. Қызметкерлерді қабылдауды қамтамасыз ету ғана емес, сонымен қатар кадр құрамын сақтау қажет, яғни ұйым ішінде қызметтік өсу үшін тең мүмкіндіктерге кепілдік беру қажет. Бұл жағдайда ПО өңірдегі конфессиялық бірлестіктердің өкілдері арасынан талантты жастарды қызметке тарта алады.

2. Ішкі істер органдарының қызметкерлерін даярлау. Кәсіби оқыту халыққа көмек көрсетуге қабілетті ПО кәсіби көп кәсіптік қызметін құруға мүмкіндік беретін басқарудың аса маңызды құралдарының бірі болып табылады.

Кәсіби білім берудің өзі мақсат емес, көпконфессиялы қоғамдағы полиция жұмысының құрамдас бөлігі болуы маңызды. Дайындық бағдарламасы басшылыққа осы бағыттағы ПО жұмысының мақсаттары мен міндеттерін тұжырымдауға көмектесе алады. Басшылықтың бірінші міндеті қажетті өзгерістерді жүргізу үшін қолайлы жағдай жасау болып табылады.

ПО қызметкерлері ПО-ның мономәдени құрамынан-ұйымның барлық деңгейлеріндегі көпмәдениетті құрамға көшу қажеттілігін түсінуі тиіс. Оқыту курсы мұндай қарым-қатынасты ынталандырудың тиімді құралы бола алады, егер оның мазмұнында қоғамның бірлігін қолдаудағы ішкі істер органдарының рөлі атап өтілетін болса. ПО қызметкерлерінің осындай өзгерістерге қатынасы және олардың қажеттілігін түсіну қайта құрулар жетістігінің маңызды факторлары болып табылады.

ПО-ның мәдени құрамына көшуді қамтамасыз ету тек ішкі істер органдарының міндеті ғана емес. Қазақстан Республикасы ІІМ жүйесінің кәсіптік оқу орындары көпконфессиялы қоғамдастықтағы жұмыс жағдайларына оқыту бағдарламаларын бейімдеу мақсатында полиция қызметкерлерінің нақты жұмыс тәжірибесін ескеруі тиіс.

ПО қызметкерлерінің базалық даярлығы мінез-құлқындағы ауытқуларды тану; дәлелді діни араздықты тану; осындай ауытқуларға кәсіби ден қоюдың маңыздылығын ұғыну сияқты дағдыларды қалыптастыруды қамтуы тиіс. Қажетті дағдылардың тізбесі қандай да бір діни бірлестіктердің өкілдеріне төзбеушілік көріністеріне байланысты инциденттер туралы ақпаратпен жұмыс істей білуді қамтиды.

Полиция қызметкерлері дінаралық қарым-қатынас мәселелерінде өз ұстанымын қалыптастыруға үйренуі тиіс. Оқыту бағдарламасы қызметкердің діни бірлестіктердің өкілдеріне жеке қатынасын кәсіби этика нормаларына сәйкес келтіруге көмектесуі тиіс, қызметкерлер, полиция тарапынан діни төзбеушілік жағдайларына қатысты ішкі тергеу жүргізудің ресми рәсімдері әзірленуі тиіс. Мұндай кәсіби тәсіл қоғамдағы полиция сенімін нығайтуға көмектеседі.

Көпконфессиялы қоғам ПО-дан оның қажеттіліктеріне сәйкес бейімделуді талап ететіндіктен, барлық полиция ұйымы діни-мәдени әртүрлілікке байланысты кез келген мәселелерді шешуге қабілетті болуы қажет. Полиция ұйымының ішінде де, оның қоғаммен қарым-қатынасы саласында да мәдениетаралық коммуникацияға кедергі келтіретін кедергілерді жою қажет. Мұндай жағдайларда жұмыстың тиімділігін арттыру үшін бағдарламалар, оқыту тиісті дағдыларды қалыптастыруға

бағытталуы қажет; әртүрлі мәдениет кездесетін немесе тап болатын жағдайларда жұмыс істеу әдістері мен әдістерін.

Көбінесе ПО қызметкерлерінің тұрақты байланыстары жанжалды ортада тұратын немесе жанжалды жағдайда әрекет ететін адамдармен шектеледі. Мұндай жағдайларда ПО қызметі аз діни топтарға дұшпандық және жалған қарым-қатынасты жасау үшін алғышарттар жасай алады, бұл өз кезегінде қолайсыз салдарлар болуы мүмкін. Сондықтан діни бірлестіктерге оң қарым-қатынас жасауды ынталандыратын жобаларды іске асыру қажет.

Ішкі істер органдары конфессия өкілдерін қызметкерлерді даярлау бағдарламаларын жүргізуге тартуы тиіс, өйткені олар полиция көрсететін қызмет алушылар болып табылады. Сонымен қатар, мұндай өкілдер ПО қызметкерлерін көпконфессиялы ортада жұмысқа кәсіби даярлау жөніндегі нұсқаушыларды оқытуға қатысуы тиіс.

3. Заңнаманы тиімді қолдану. Антикстремистік заңнама қоғамдағы діни бірлестіктердің тең құқықты жағдайын қамтамасыз етудің маңызды құралы болып табылады.

Халықтың ПО-ға деген сенім шарасы олардың құқық қолдану қызметінің тиімділігіне айтарлықтай дәрежеде байланысты екені сөзсіз. Заң нормаларын тиімді қолдану үшін ПО қызметкерлері діни кемсітушілік фактілері бойынша дәлелді ақпаратты жинаудың маңыздылығын түсінуі тиіс.

Заңдылықты нығайту және кәсібилікті арттыру мақсатында ПО қызметкерлерінің діни экстремизмнің кез келген көріністеріне назарын белсендендіру, олармен күресу әдістерін жетілдіру қажет. Жеке құрамда түрлі конфессиялар өкілдеріне төзімді қарым-қатынасты тәрбиелеу бойынша біліктілікті арттыру курстары үшін де бастапқы деңгейдегі арнайы бағдарламалар әзірлеу қажет.

Діни экстремизм көріністерінің жолын кесу бойынша жұмысты үйлестіруге дербес жауапты қызметкерлерді тағайындау осы саладағы ПО іс-қимылының тиімділігін арттыруға ықпал етуі мүмкін. Алайда мұндай мамандардың болуы ешбір жағдайда да діни экстремизм көрінген жағдайда тиісті шараларды қабылдаудан бас тарту үшін басқа қызметкерлер үшін сылтаумен қызмет ете алмайды.

ПО-ның Діни экстремизм көріністеріне байланысты құқық бұзушылықтарды тергеу кезінде осы саладағы мамандарға кеңес алу үшін және басқа ведомстволармен және ұйымдармен бірлесіп жұмыс істеу керек.

Діни бірлестіктермен консультациялар өткізбей-ақ ПО, жергілікті билік органдары да экстремизмге қарсы іс-қимыл саласындағы өз функцияларын тиімді орындай алмайды.

Діни экстремизмнің көріністері, көріністері туралы мәліметтер алу және олар туралы ақпарат алмасу мақсатында ПО жергілікті билік органдарымен конфессиялық бірлестіктердің тұрғындарына ынтымақтастықты жолға қоюы тиіс.

Діни құқық бұзушылық фактілері мұқият тексерілуге тиіс. Тергеу рәсімі, әсіресе зардап шеккендер үшін, ашық және айқын болуы тиіс.

Діни экстремизмнің көріністеріне байланысты құқық бұзушылықтарды тіркеу және статистика жүргізу аса маңызды міндеттер болып табылады. ПО-ға осындай құқық бұзушылықтарды тіркеу және олар туралы ақпарат жинау міндеті жүктелуі тиіс.

ПО халықтың діни құқық бұзушылық фактілері туралы өтініш беруін ынталандыру бойынша арнайы шаралар әзірлеуі қажет. Осы мақсатта мынадай тәсілдер қолданылуы мүмкін:

- халықтың діни төзбеушілік фактілері туралы хабардар болу деңгейін арттыру жөніндегі бағдарламалар;

- ПО халқының сенім деңгейін арттыруға бағытталған шаралар;

- діни төзбеушілікке байланысты құқық бұзушылықтар туралы мәлімдемелермен жұмыстың тиісті ішкі рәсімдерін енгізу.

ПО діни экстремизм фактілері туралы деректерді жинау және есепке алу тәсілдерін жетілдіру қажет. Бұл тәсілдер белгіленген үрдістерді талдауға ықпал етуге және проблемаларды шешуге жан-жақты стратегиялық тәсілдерді әзірлеу үшін, сондай-ақ жетіспейтін ақпаратты анықтау үшін негіз болуға тиіс.

Діни экстремизм фактілері бойынша деректерге жүйелі түрде кешенді талдау жүргізу қажет. Осыған байланысты ПО құрылымында арнайы үйлестіру бөлімшесін құру ұсынылады. Жиналған деректер қажет. ақпарат Алмасу және елдің түрлі қалалары мен өңірлерінде салыстырмалы зерттеулер жүргізу мақсатында оларды салыстыру мүмкіндігін қамтамасыз ететін стандартты нысанда ұсынылған.

Арнайы әдістерді әзірлеуді, ақпарат жинауды, сондай-ақ ПО мен конфессиялық бірлестіктер арасындағы діни экстремизм туралы ақпарат алмасуды дамытуды ынталандыру қажет.

Қылмысқа қарсы күресті жүзеге асыратын барлық құқық қорғау органдарынан ішкі істер органдарына ерекше орын беріледі. Олар қылмыстарды ашып, тергейді, меншіктің сақталуын қамтамасыз ету жөнінде шаралар қабылдайды, өз қызметінде басқа мемлекеттік органдар мен қоғамның көмегіне сүйенеді.

Іс жүзінде кез келген мемлекеттік ведомствоның тиімді жұмысы үшін қоғамның барлық қабаттары мен топтарымен тілектестік және ашық білім алу атмосферасын құру қажет. ПО үшін бұл жағдайлар ерекше маңызға ие, өйткені олар азаматтардың қылмыстың алдын алуға және анықтауға қатысуына ықпал етеді.

Сенім атмосферасын құру мақсатында ПО қызметкерлері өткізілетін іс-шаралар мен іске асырылатын бағдарламалардың сапасы мен тиімділігін қамтамасыз ету үшін конфессиялық бірлестіктер өкілдерімен кері байланыс тетіктерін белсенді дамытуы тиіс. Мұндай механизмдердің болуы екі жағынан да дұшпандық стереотиптерді еңсеруді және олардың арасындағы құрылымдық жұмыс қатынастарын орнатуды ұсынады. Мұндай бейресми ынтымақтастық барлық қатысушылардың пайдасына жұмсалады. Аталған шараларды қабылдау әсіресе ПО мен діни бірлестіктер арасындағы қарым-қатынастарда айқын шиеленіс болған жағдайда қажет. Тәжірибе

көрсеткендей, мұндай жағдайларда спо проблемалары бойынша пікірталастар мен дөңгелек үстелдер ұйымдастыру антагонистік топтардың жақындауына алып келеді.

Біздің ойымызша, ішкі істер органдары қоғамның діни экстремизмге қарсы іс-қимыл жөніндегі қызметіне сенім деңгейін арттыруға белсенді түрде қол жеткізуі керек. Ең алдымен, бұл ПО-ның діни төзбеушілік фактілерін мойындауын білдіреді, екіншіден, ПО басқа ұйымдар өткізетін антиэкстремистік іс-шараларға белсенді қатысуы тиіс. Ақыр соңында Діни экстремизмнің көріністеріне қарсы күрес мәселелерінде қоғамдық және діни ұйымдармен ынтымақтастық туралы келісім жасасу жөніндегі бастамалармен сөз сөйлеу.

4. ПО-ның діни бірлестіктерде бұқаралық ақпарат құралдарының өкілдерімен өзара іс-қимылы.

ПО бұқаралық ақпарат құралдарының дәл емес мәліметтер мен стереотиптерді таратуы халықтың діни бірлестіктерге қатысты ең жағымсыз түрде әсер ететінін мойындауы тиіс. Осыған байланысты ПО қандай да бір конфессиялардың өкілдері туралы жарияланымдарда стереотиптердің таралуын болдырмау үшін БАҚ-пен өзара іс-қимылға ерекше назар аударған жөн.

Діни қылмыстылық деңгейі туралы мәліметтерге себептерді түсіндірусіз назар аудару қаупін ескеру қажет. Мұндай ақпаратты қаншалықты қажет және қандай мақсаттарды көздейтін сұрақ қою керек. Жеке діни бірлестіктерге қылмыстық жапсырманы ілу қаупі бар. Статистика деректері өздері үшін ешқашан айтпайды және еркін түсіндірілуі мүмкін. Статистика жақсы жағдайда фактілер туралы хабарлайды, бірақ олардың себептері туралы сұраққа жауап бермейді. Бұл сұраққа жауап алу үшін қосымша сапалы зерттеулер қажет.

ПО міндеттеріне қоғамның жекелеген топтарындағы қылмыс деңгейінің себептерін анықтау кіреді. Негізгі анықталған проблемаларға назар аудару мүмкін болатын алдын алу қадамдарын қабылдауға мүмкіндік береді. ПО сондай-ақ басқа ұйымдардың конфессиялық қатынастардың шиеленісуіне алып келетін жағдайларды болдырмау жөніндегі және осы жағдайларға уақтылы араласу жөніндегі қызметін көтермелеуі тиіс.

Статистикалық деректерді пайдалана отырып және қоғамның барлық топтарына тең қарым-қатынасты көрсете отырып, ПО-ның ресми бірлестіктер тарапынан құрмет пен сенімге ие болады.

ПО қызметкерлерінің мінез-құлық кодексін қабылдау қажет, онда қандай жағдайларда қандай да бір тұлғалардың Діни қатыстылығын көрсету орынды екендігіне қатысты нұсқаулар болуы тиіс. Полиция қызметкерлері әртүрлі жағдайларда, мысалы, қызметтік радиобайланыс арналарын пайдалану кезінде осындай нұсқаулардың ықтимал салдарларын ескеруі қажет.

ПО басшылығына Баспасөз хабарламаларында субъективті мәліметтердің таралуына жол бермеу мақсатында Діни бірлестіктермен байланыс жөніндегі қызметкерлер үшін кәсіби этикалық кодекс әзірлеу

ұсынылады. Кейбір елдерде журналистер осындай этикалық кодекстердің қағидаларын ұстанады.

Конфессияаралық қатынастарға қатысты статистикалық материалдарды құрастыру мен таратуды оңтайландыру мақсатында ПО діни бірлестіктермен консультациялар өткізіп, ынтымақтастықты жолға қою қажет. Мұндай байланыстар мен консультациялар барысында ПО қызметкерлері конфессиялардың діни ерекшеліктерін жақсы түсінуге ықпал ететін ақпарат алуға ұмтылуы керек.

ҚОРЫТЫНДЫ

Қазіргі кезеңде діни бірлестіктер Қазақстан Республикасының қоғамдық өмірінің рухани, мәдени, әлеуметтік-саяси және өзге де салаларына үлкен әсер етеді. Дегенмен, біздің мемлекетіміздің діни саласындағы саясатын бұрынғысынша тұрақсыздықпен және тұрақтылықпен ерекшеленетін қарама-қайшы деп сипаттауға болады.

Атап айтқанда, мемлекеттік биліктің федералдық органдарының, Қазақстан Республикасы субъектілерінің билік органдарының және жергілікті өзін-өзі басқару органдарының діни бірлестіктермен өзара іс-қимылын қанағаттанарлық ұйымдастыруды атауға болмайды.

Конфессиялық бірлестіктермен заңды қарым-қатынас бірқатар Қазақстан Республикасы заңдар, ведомстволық нормативтік-құқықтық актілермен реттеледі. Біздің елімізде бүгінгі күні таратылған көптеген діни бірлестіктердің қызметін құқықтық реттеу тетігінің маңызды құрамдас бөлігі бола отырып, олар жалпы мемлекет, оның субъектілері мен конфессиялық бірлестіктері арасында қалыптасқан өзара қарым-қатынастардың едәуір көлемін реттейді. Алайда, мемлекет институттарының конфессиялық бірлестіктермен өзара іс-қимылының нақты нысандары әзірше жеткіліксіз әзірленген. Бұл Қазақстанның құқық қорғау органдарына да қатысты.

Осыған байланысты Д. К. Райбаевтың «қазіргі діни ахуалдағы жаңа құбылыстар, Қазақстан Республикасының аумағында әрекет ететін діни бірлестіктердің рөлі мен ықпалын арттыру, ішкі істер органдары басшыларының алдына діни бірлестіктермен өзара іс-қимыл бойынша бірқатар күрделі және дәстүрлі емес міндеттер және полиция кадрлары бұрын құқықтық та, басқарушылық та, дүниетанымдық та аспектілерде желденбеген бірқатар жаңа проблемалар қойғандығы» туралы айтқан сөзін келтіру орынды.

Осындай проблемалардың бірі діни экстремизмге бірлесіп қарсы іс-қимылды ұйымдастыру мәселесі болып табылады.

Діни экстремизмді зерттеуге қатысты мәселелер, оның негізгі нысандары, сондай-ақ осы құбылысқа қарсы әрекет ету тәсілдері қазіргі заманғы шетелдік және отандық ғылымда өзекті болып қала беретініне қарамастан, ішкі істер органдарының қызметкерлері оларға дайын емес болып шықты. Атап айтқанда, ПО-да дін саласындағы мамандардың болмауы, қызметкерлердің дәстүрлі конфессиялар өкілдерімен өзара іс-

қимылының нашар болуы діни экстремизм көріністеріне қарсы тұру саласындағы жағдайдың оң жағына қарай өзгеруіне ықпал етпейді.

Бұл ретте экстремизмге, соның ішінде діни экстремизмге қарсы тұру қазіргі кезеңде Қазақстан Республикасының ұлттық қауіпсіздігін қамтамасыз етудің басым бағыты болып табылатынына күмән тудырмайды.

Біздің көзқарасымызша, діни бірлестіктермен өзара іс-қимыл діни экстремизм қызметінің маңызды және дербес бағыты болуы тиіс. Ал өзара іс-қимылдың өзі ПО қызметін ұйымдастырудың құрамдас бөлігі ретінде қарастыру қажет.

Жүргізілген зерттеудің нәтижелері теориялық қорытындылар жасауға және көрсетілген бағытта ішкі істер органдарының қызметін ұйымдастыруды жетілдіру бойынша ұсыныстарды тұжырымдауға мүмкіндік береді.

Диссертацияда баяндалған ұсыныстар ПО-ның экстремизм көріністеріне қарсы іс-қимыл саласындағы діни бірлестіктермен өзара іс-қимылын жетілдіру процесінде, сондай-ақ құқық қорғау органдарының қызметін ұйымдастыру жөніндегі заңды қызметте пайдаланылуы мүмкін.

Жүргізілген зерттеу келесі негізгі қорытынды жасауға мүмкіндік береді:

Теориялық қорытындылар және практикалық ұсыныстар

1. Экстремизм деп қоғамдық ұйымдардың, өзге де бірлестіктердің, лауазымды адамдар мен азаматтардың діни нәсілдік - жыныстық және өзге де әлеуметтік араздықты туғызу себептері бойынша жасалатын құқыққа қарсы әрекеттерінен, сондай-ақ осындай әрекеттер жасауға шақырулардан көрінетін радикалдық идеологияны іске асырудың соңғы нысанын түсіну қажет.

2. Экстремизм әкімшілік құқық бұзушылықтарға не қылмыстық жазаланатын әрекеттерге жатқызылуы мүмкін құқыққа қарсы әрекеттердің әртүрлі нысандарында көрініс табады. Әкімшілік жазаланатын және қылмыстық жазаланатын экстремизмді ажырату ұсынылады.

Экстремистік қызметті (экстремизмді) жүзеге асыру әдістерінің бірі (аса қылмыстық жазаланатын нысан) терроризм болып табылады.

3. Біздің ойымызша, экстремизмді түрлерге жіктеуге болатын критерийлердің көп саны бар екенін, олардың ішінен ол (экстремизм) көрінетін қоғамның тіршілік әрекетінің қандай да бір саласы (саясат, экономика, Дін және т.б.) айқындаушы болуға тиіс.

4. Діни экстремизм деп діни төзбеушілік себептері бойынша жүзеге асырылатын, белгілі бір діни ілімді жақтаушылардың құқыққа қарсы әрекеттері және (немесе) топтары, сондай-ақ олардың экстремистердің көзқарасы мен нанымдарын бөлмейтін адамдар мен әлеуметтік топтарға қатысты осындай әрекеттер жасауға жария үндеулерін түсіну ұсынылады.

5. Діни экстремизм көріністеріне қарсы тұру саласында ПО мен діни бірлестіктердің өзара іс-қимыл қағидаттары жүйесі ұсынылды. Оларды заңнамада бекіту туралы идея қорғалуда. Біз өз зерттеуіміз аясында өзара іс-

қимыл принциптерін екі топқа бөлуге тырыстық: өзара іс-қимылдың тиімділігін қамтамасыз ететін құқықтық принциптер мен қағидаттар.

Өзара іс-қимылдың құқықтық қағидаттары нормативтік-құқықтық актілерде бекітілген, бірлескен қызметтің кез келген түрінің бастапқы бастаулары болып табылады. Бұл қағидаттар өте маңызды, өйткені Заңды орындауға тікелей байланысты. Құқықтық принциптер, өзара іс-қимыл: адам мен азаматтың құқықтары мен бостандықтарын құрметтеу және сақтау қағидаты; заңдылық қағидаты, гуманизм қағидаты; жариялылық қағидаты болып табылады.

Өзара іс-қимылдың тиімділігін қамтамасыз ететін принциптер өзара іс-қимылдың мақсаттарынан, міндеттерінен және қажеттілігінен туындайды.

Өзара іс-қимылдың тиімділігін қамтамасыз ететін қағидаттар: сенім, шындық, өзара іс-қимыл, өзара іс-қимылдың сабақтастығы, ұтымды ету, шешімдер қабылдау үшін өзара жауапкершілік; өзара іс-қимылдың негізділігі төзімділік болып табылады.

6. Біз өзара іс-қимылды жүзеге асырудың мәні мен аясына сүйене отырып, оның белгілерінің мынадай жүйесін анықтау қажет болып табылады:

- өзара іс-қимыл әрдайым іс-әрекет сипатында болады, яғни өзара іс-қимыл жасайтын Тараптардың белгілі бір іс-әрекеттерінде көрініс табады.

- өзара іс-қимыл тек өздеріне тән; күш пен құралдармен және өзара функцияларымен ерекшеленетін құзыреттермен кем дегенде екі субъектінің болуын болжайды:

- өзара іс-қимыл жасайтын субъектілердің бірлескен әрекеттері міндетті түрде келісілген сипатқа ие.

- кемінде екі өзара іс-қимыл жасайтын тараптың бірлескен келісілген қызметі бірыңғай мақсатқа қол жеткізуге және жалпы міндеттерді іске асыруға бағытталған.

7. Ішкі істер органдары мен діни бірлестіктердің діни экстремизм көріністеріне қарсы іс-қимыл саласындағы өзара іс-қимылы деп Діни экстремизмнің әртүрлі нысандарын анықтау, жолын кесу, алдын алу және алдын алу, діни себептер бойынша жасалған қылмыстарды ашу және тергеу жөніндегі іс-шаралар кешенін, сондай-ақ аталған субъектілердің конфессиялық қақтығыстарды шешу және қоғамда төзімділікті қалыптастыру жөніндегі іс-қимылын жүзеге асыруға бағытталған бірлескен келісілген қызметті түсіну керек.

8. Қаралып отырған саладағы ПО және діни бірлестіктердің өзара іс-қимылының негізгі бағыттары:

- құқықты анықтау, жолын кесу, алдын алу және алдын алу экстремистік бағыттағы қылмыстар мен қылмыстар;
- экстремистік әрекетті ашу және тергеу;
- қоғамдық тәртіпті қамтамасыз ету;
- экстремизм идеяларын таратуға қарсы әрекет;
- конфессиялық қақтығыстарды шешу.

9. ПО-ның Діни бірлестіктермен діни экстремизмге қарсы іс-қимыл саласындағы өзара іс-қимылы екі негізгі нысанда жүзеге асырылуы мүмкін: тікелей бірлескен қызмет және ақпараттық алмасу.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1 Қазақстан Республикасы Бас прокуратурасының құқықтық статистика және арнайы есеп Комитетінен алынған мәліметтер.- Астана, 2019 жыл

2 Қазақстан Республикасында діни экстремизм мен терроризмге қарсы іс-қимыл жөніндегі 2018-2022 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламаны бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2018 жылғы 15 наурыздағы №124 қаулысы. // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1300000648> (кірген уақыты: 15.03.2019 ж.).

3 ҚР ПМ ҚАЖ Комитетінің 2015 және 2016 жылдар бойынша жедел – қызметтік жұмыс нәтижелері туралы ақпарат.

4 Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне экстремизмге және терроризмге қарсы іс-қимыл мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы заң жобасы // <http://online.zakon.kz/Document/?doc> (кірген уақыты: 01.10.2018 ж.).

5. Дерюгина Ю. Н. Терроризм: уголовно – правовой и криминологический аспекты: дисс ...канд.. юрид. Наук. – М., 2001. – 252 с.

6. Емельянов В.П. Терроризм и преступления с признаками терроризирования: дис. ...док. юрид. наук. – М., 2001. – 370 с.

7. Фридинский С.Н. Борьба с экстремизмом: уголовно-правовой и криминологический аспекты: дис. ... канд. юрид. наук. – Ростов н/Д., 2002. – 217 с.

8. Степанов Н.В. Криминологические проблемы противодействия преступлениям, связанным с политическим и религиозным экстремизмом: дис. ...канд. юрид. наук. – М., 2003. – 182 с.

9. Дикаев С.У. Терроризм: феномен, обусловленность и меры противодействия (уголовно-правовое и криминологическое исследование): дис. ...док. юрид. наук. – СПб., 2004. – 345 с.

10. Саркисян М.А. Терроризм как преступное деяние по международному праву: дис. ...канд. юрид. наук. – М., 2003. – 207 с.

11. Карин Е. Террористам в Казахстане «светит» слишком мягкое наказание // <http://tobolinfo.kz/news/kz/1385551/> (кірген уақыты: 15.09.2018 ж.); Карин Е. Терроризммен күрестегі кейбір мәселелер. Біз оны қалай зерттеп жүрміз? // Жас Алаш. 2001. қараша - 17.

12. Сәтпаев Д., Әшімханұлы А. АҚШ-тағы террористік актілер: себебі және болуы мүмкін салдарлары // Жас Алаш. 2001. қыркүйек - 25.

13. Төлебаева М. Қазіргі заманғы терроризмнің ерекшеліктері мен формалары // Саясат – Policy. – 2007. – №5. Б.30-35.

14. Шалабаев Ж.А. Международный терроризм и экстремизм: факторы угроз, тенденции распространения и меры противодействия: уч. пос. – Караганда: Карагандинский юрид. ин-т МВД РК, 2010. – 354 с.
15. Тукумов Е. Экстремизм: природа, содержание, причины // Мысль. – 2003. – №10. – С.20-26; Доктриальные основания в распространении религиозно-политического экстремизма // Казахстан–Спектр. – 2004. – №3. – С. 3-10.
16. Жандосова Ш.Ж. Діни экстремизмге қарсы Қазақстан Республикасының саясаты: филос. докторы (Phd) дәрежесін алу үшін дайынд.дис. – Алматы, 2014. – 120 б.
17. Центральная Азия до и после 11 сентября: геополитика и безопасность / Ашимбаев М.С. и др. – Алматы: КИСИ при Президенте РК, 2002. – 209 с.
18. Бабаджанов Б.М. Диспуты мусульманских религиозных авторитетов в Центральной Азии в XX веке: научное издание. – Алматы, 2007. – 267 с.
19. Ботобеков У. Ситуация в Ферганской долине. Религиозный экстремизм и оборот наркотиков. – М.: Московский Центр Карнеги, 2000; Ситуация в Ферганской долине: религиозный экстремизм и оборот наркотиков // Многомерные границы Центральной Азии / под ред. М.Б. Олкотт и А. Малашенко. – М.: Гендальф, 2000. Вып. 2. – С.44-55.
20. Молдалиев О.А. Современные вызовы безопасности Кыргызстана и Центральной Азии. – Бишкек: Фонд имени Фридриха Эберта, 2001. – 142 с.; Исламизм и международный терроризм: угроза ислама или угроза исламу – Бишкек: Фонд имени Фридриха Эберта, 2004. – 200 с.; Ислам, конфликты и безопасность в Центральной Азии // Центральная Азия и культура мира. – Бишкек, 1999; Исламский экстремизм в Центральной Азии // Центральная Азия и Кавказ. – 2000. – №5(11); Нетрадиционные угрозы безопасности стран Центральной Азии // Центральная Азия и Кавказ. – 2001. – №3. – С.47-57.
21. Омаров Н.М. Внешняя политика Кыргызской Республики в контексте проблем глобальной безопасности: дис. ...док. истор. наук. – Бишкек, 2006. – 327 с.
22. Рискулов Ш. О перспективах дальнейшей международной изоляции «Хизб ут-тахрир аль-исламия» // [http://www.e-islam.kz /ru/islam/ishki-kategoriylar/879-eislam](http://www.e-islam.kz/ru/islam/ishki-kategoriylar/879-eislam) 30.08.2016 (кірген уақыты: 15.09.2018 ж.).
23. Косиченко А.Г. Современный терроризм: взгляд из Центральной Азии. – Алматы: Дайк-Пресс, 2002. – 213 с.
24. Словарь иностранных слов. – Ростов н/Д: Феникс, 2001. – 800 с.
25. Писаренко О.Н. Экстремизм как социальное явление // Научные проблемы гуманитарных исследований. – 2010. – №9. – С. 212-219.
26. Ольшанский Д. Психология террора, Екатеринбург // Деловая книга. – М.: Академический проект: ОППЛ, 2002. – 320 с.
27. Абдиров Н.М. Концептуальные проблемы борьбы с наркотизмом в Республике Казахстан (криминологическое и уголовно-правовое исследование): автореф. дис. ...док. юрид. наук. – Алматы, 1999. – 56 с.

28. Назиров Д. У терроризма нет лица. – Уральск: ТОО «Полиграфсервис», 2012. – 480 с.
29. Абсаметов С.К. Правовая база борьбы с терроризмом // Вестник Министерства образования и науки Национальной Академии наук Республики Казахстан. – 2002. – №1. – С.121-125.
30. Шпекбаев А.Ж. Проблемы взаимодействия органов внутренних дел стран Центральной Азии в борьбе с организованной преступностью и экстремизмом (терроризмом): уч. пос. – Алматы: ООНИиРИП Академии МВД Республики Казахстан, 2005. – 166 с.
31. Мирский Г. Экстремизм, терроризм и внутренние конфликты в «третьем мире» // Мировая экономика и международные отношения. – 1988. – №8. С. 66-69.
32. Арухов З. Экстремизм в современном исламе. – М., 2000. – 152 с.
33. Имомов Л.Х. Терроризм и религиозный экстремизм-формы организованной преступности в Таджикистане // Прокурорская и следственная практика. – 2003. – №1-2. – С. 48-54.
34. Койчукулов М. Факторы религиозного экстремизма // Казахстан-10 Спектр. – 2002. – №4. – С.8-12.
35. Терроризмге, сепаратизмге және экстремизмге қарсы күрес туралы Шанхай конвенциясын бекіту туралы Шанхай ҚР 2002 жылғы 18 сәуірдегі №316–II Заңы // <http://kz.buhnauka.com/?action=content&itemid=6361> (кірген уақыты: 15.09.2013 ж.).
36. ҚР Экстремизмге қарсы іс-қимыл туралы 2005 ж. 18 ақпандағы №31 Заңы // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z050000031> (кірген уақыты: 29.09.2018 ж.).
37. Уикипедия. Дін. // <https://kk.wikipedia.org/wiki/> (кірген уақыты: 15.09.2014 ж.).
38. Ембергенов С., Нұржанов М. Имандылық иірімдері. – Алматы, 2015. – 134 б.
39. Митрохин Л.Н. Религия и терроризм/терроризм и религия. – М: Наука, 2005. – 11 с.
40. Daily Mail. Под каким Богом ходят люди Земли? // http://www.dailymail.co.uk/news/article-2250096/You-wouldnt-believe-ahetism-worlds-biggest-faith_ChristianityIslam.html (кірген уақыты: 15.08.2018 ж.).
41. Сыздықов М.Р. Обучающий комплекс, направленный на повышение религиозно-грамотности членов информационно-пропагандистских групп религиоведов, государственных служащих, лидеров молодежи, предотвращение распространения идей религиозного экстремизма и терроризма, привитие казахстанскому обществу толерантности, веротерпимости, соблюдения прав и свобод окружающих, формирование уважительного отношения к традициям и обычаям светского государства». – Караганды: ТОО TENGRI Ltd, 2014. – 141 с.
42. Актан Х. Теракты и действия смертников в свете Корана и Сунны // Ислам о терроре. – Алматы, 2006. – 136 с.
43. Малый академический словарь. – М.: Институт русского языка Академии наук СССР А.П. Евгеньева, 1984. – 420 с.

44. Пролетенкова С.Е. Административно-правовое регулирование противодействия религиозному экстремизму в Российской Федерации: дис. ...док. юрид. наук. – М., 2013. – 535 с.
45. Олимова С. Религиозные корни терроризма // Казахстан-Спектр. – 2002. – №3(21). – С. 67-71.
46. Сатпаев Д., Спанов Д. Национальная безопасность Республики Казахстан // Евразийское сообщество: общество, политика, культура. – 1998. – №4(24). – С. 54-84.
47. Дарменов А.Д. Предупреждение экстремизма в условиях глобализации: уч. пос. – Алматы: ООНИиРИР, 2008. – 310 с.
48. Василенко В.И. Терроризм как социально-политический феномен: монография. – М.: РАГС, 2002. – 220 с.
49. Сюкияйнен Л.Р. Религиозный экстремизм: правовые, политические и идеологические аспекты // Религиозный экстремизм в Центральной Азии: мат-лы конф., 25 апреля 2002 года. – Душанбе, 2002. – С.20-24.
50. Экстремизм в Центральной Азии / отв. ред. К.Н. Бурханов. – Алматы: Институт России и Китая, 2000. – 107 с.
51. Бурковская В.А. Криминальный религиозный экстремизм: уголовно-правовые и криминологические основы противодействия: дис. ...док. юрид. наук. – М., 2006. – 469 с.
52. Нуруллаев А.А., Нуруллаев А.А. Религиозно-политический экстремизм // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Политология. – 2003. – №4. – С. 83-92.
53. Бурова Е., Косиченко А. Қазақстан Республикасындағы діни ахуалды дамытудың өзекті мәселелері / Ред.: З.К. Шәукенова, С.Е. Нұрмұратов. – Алматы: ҚР БҒМ ҒК ФСДИ, 2013. – 135 б.
54. №1435503100038 қылмыстық іс материалдары // Қарағанды қаласының Қазыбек би аудандық сотының мұрағаты, 2013 жыл.
55. Джекебаев У.С. Преступность как криминологическая проблема. – Алма-Ата: Наука, 1974. – 128 с.
56. Аванесов Г.А. Криминология. – М.: Академия МВД СССР, 1984. – 500 с.
57. Криминология: учебник / под ред. З.С. Зарипова. – Т.: Академия МВД Республики Узбекистан, 2006. – 481 с.
58. Петрянин А.В. Противодействие преступлениям экстремистской направленности: уголовно-правовой и криминологический аспекты: дис. ...док. юрид. наук. – М., 2014. – 501 с.
59. Кобец П.Н. Основные факторы, способствующие совершению преступлений экстремистской направленности со стороны религиозных тоталитарных сект, действующих в России // Российский следователь. – 2007. – №22. – С. 18-21.
60. Лунеев В.В., Кудрявцев В.Н., Петрищев В.Е. Терроризм и организованная преступность в условиях глобализации // Борьба с терроризмом / Науч. ред.: В.Н. Кудрявцев / Сост.: Л.В. Брятова. – М.: Наука, 2004. – С. 3-9.

61. Двивенди Р. Нетрадиционные угрозы безопасности в Центральной Азии // Перспективы укрепления казахстанско-индийского партнерства. – Алматы: КИСИ, 2006. – 145 с.
62. Дутбаев Н. Қазақстан Республикасы Ұлттық қауіпсіздік комитетінің төрағасы, генерал–лейтенант // <http://www.knb.kz/m/kz/news.htm?id=10323839@eg> News (кірген уақыты: 22.09.2018ж.).
63. Райбаев Д.Қ. Діни экстремизм әлеуметтік құбылыс ретінде // Елбасы Н.Ә.Назарбаевтың «Қазақстан жолы – 2050: бір мақсат, бір мүдде, бір болашақ» атты жолдауын жүзеге асыру аясында құқық қорғау қызметін жетілдірудің негізгі бағыттары: халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. – Қостанай: ҚР ІІМ Қостанай академиясы, 2014. – Б.362-369.
64. Боқанова Ж.Қ., Кәрімова Ж.К. Қазақстан жастары – 2014. – Астана: «Жастар» ҒЗО, 2014. – 54 б.
65. В Казахстане растет количество безработных граждан // <http://365info.kz/2015/09/v-kazahstane-rastet-kolichestvo-bezrabortnyh-grazhdan/> (кірген уақыты: 20.03.2019 ж.)
66. Данные по уровню безработицы в Казахстане сильно преуменьшены – эксперты // http://tengrinews.kz/kazakhstan_news/dannyye-urovnyu-bezrabortitsyi-kazahstane-silno-preumenshenyi-270126/ (кірген уақыты: 10.04.2018 ж.)
67. Марина Хегай. Талгат Теменов: Мы стали эгоистами // <http://www.zakon.kz/4592121-talgat-temenov-my-stali-jegoistami.html> (кірген уақыты: 12.09.2015 ж.)
68. Тазабекова Г. Ұлттық идеология болмаса ұлтсыздану өршиді // <http://www.namys.kz/?p=15616> (кірген уақыты: 15.09.2018 ж.).
69. Райбаев Д.Қ. Діни экстремизмге қарсы тұру жолдары // Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық университетінің Хабаршысы. Гуманитарлық ғылымдар сериясы. – 2015. – №3(106). – Б.111-115
70. В Казахстане зарплата ученых меньше, чем у охранников на проходной // <http://titus.kz/?previd=58041> (кірген уақыты: 15.09.2017 ж.).
71. Поляков К. Исламский экстремизм в Казахстане // <http://e-islam.kz/ru/maqalalar/item/344-eIslam> (кірген уақыты: 15.09.2017 ж.).
72. Уже каждый четвертый человек в мире имеет проблемы с психическим здоровьем – МЦПЗ Астаны // <http://www.kazpravda.kz/multimedia/view/uzhe-kazhdii-chetvertii-chelovek-v-mire-imeet-problemi-s-psihicheskim-zdorovem--mtspz-astani/> (кірген уақыты: 14.07.2018 ж.).
73. Антонян Ю.М., Кудрявцев В.Н., Эминов В.Е. Личность преступника. – М., 2004. – 164 с.
74. Личность преступника / под ред.: В.Н. Кудрявцева, Н.С. Лейкиной, Г.М. Миньковского и др. – М.: Юрид. лит., 1975. – 270 с.
75. Игошев К.Е. Типология личности преступника и мотивация преступного поведения. – Горький: Горьковская высш. шк. МВД СССР, 1974. – 168 с.
76. Блувштейн Ю.Д. Проблема личности преступника // Вопросы борьбы с преступностью. – М.: Юрид. лит., 1978. Вып. 28. – 20 с.

77. Платонов К.К. Структура и развитие личности. – М.: Наука, 1986. – 254 с.
78. Зелинский А.Ф. Криминология: уч. пос. – Х.: Рубикон, 2000. – 240 с.
79. Антонян Ю.М. Системный подход к изучению личности преступника // Советское государство и право. – 1974. – №5. – С.88-93.
80. Сахаров А.Б. Учение о личности преступника и его значение в профилактической деятельности органов внутренних дел. – М.: МВШ МВД СССР, 1984. – 42 с.
81. Дагель П.С. Учение о личности преступника в советском уголовном праве: уч. пос. – Владивосток, 1970. – 132 с.
82. Миндагулов А.Х. Личность преступника: уч. пос. – Алматы: КазГЮУ, 2003. – 136 с.
83. Иманбаев С.М. Преступность несовершеннолетних – как часть преступности в обществе // Проблемы предупреждения преступности несовершеннолетних в Республике Казахстан: мат-лы республ. науч.-практ. конф., 21 мая 2015 года. – Алматы: Алматинская академия МВД Республики Казахстан, 2015. – 200 с.
84. Девять террористов осуждены в Атырау // <http://tengrinews.kz/crime/9-terroristov-salafitov-osujdenyi-v-atyirau-24332/> (кірген уақыты: 08.05.2018 ж.).
85. Криминология: учебник для юрид. вузов / под общ. ред. док. юрид. наук, проф. А.И. Долговой. – М.: ИНФРА. М-НОРМА, 1997. – 784 с.
86. №14351804100009 қылмыстық іс материалдары // Қарағанды қаласының Қазыбек би аудандық сотының мұрағаты, 2013 жыл
87. Антонян Ю.М. Криминология: избранные лекции. – М.: Логос, 2004. – 448 с.
88. Якобсон П.М. Психологические проблемы мотивации поведения человека. – М., 1969. – 95 с.
89. Антонян Ю.М. Общий очерк о преступном насилии // Человек против человека. Преступное насилие. – СПб., 1994. – 170 с.
90. Узденов Р.М. Экстремизм: криминологические и уголовно-правовые проблемы противодействия: дис. ...канд. юрид. наук. – М., 2008. – 118 с.
91. Мусаелян М.Ф. Личность участника неформальных молодежных экстремистских организаций (группировок) // Адвокат. – 2010. – №6. С. 22-33.
92. Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексі. – Алматы: ЖШС «Издательство «Норма-К», 2016. – 240 б.
93. Каиржанов Е.К. Интересы трудящихся и уголовный закон. – Алма-Ата, 1973. – 160 с.
94. Никифоров Б.С. Объект преступления. – М.: Госюриздат, 1960. – 228 с.
95. Брайнин Я.М. Уголовная ответственность и ее основание в советском уголовном праве. – М.: Госюриздат, 1963. – 168 с.
96. Коржанский Н.И. Объект и предмет уголовно-правовой охраны. – М.: Изд-во Акад. МВД СССР, 1980. – 248 с.
97. Уголовное право. Общая часть: учебник / под ред. В.Н. Петрашева. – М.: ПРИОР, 1999. – 544 с.

98. Уголовное право России. Учебник для вузов: В 2-х т. Т. 1. Общая часть / Отв. ред. и руководители авт. коллектива А.Н. Игнатов, Ю.А. Красиков. – М.: НОРМА-ИНФРА. – М., 1999. – 430 с.
99. Залиханова Л.И. Национальный и религиозный экстремизм: уголовно-правовые и криминологические аспекты. – Нальчик, 2003. – 120 с.
100. Фролов Е.А. Спорные вопросы общего учения об объекте преступления // Сборник научных трудов. – Свердловск, 1969. Вып. 10. – С. 193-207.
101. Наумов А.В. Российское уголовное право: Общая часть: Курс лекций. – М.: ПРИОР, 2000. – 496 с.
102. Краснопеев В.А. Объект преступления в российском уголовном праве: дис. ...канд. юрид. наук. – Кисловодск, 2001. – 182 с.
103. Гаухман Л.Д. Проблемы УК РФ: бланкетность, декларативность, казуистичность // Уголовное право в XXI веке: мат-лы междунаrod. науч. конф. на юрид. факультете МГУ. – М., 2002. С. 57-61.
104. Шаргородский М.Д., Беляев Н. А. Курс советского уголовного права. – Л.: Изд-во Ленинград. ун-та, 1968. – 648 с.
105. Уголовное право Особенная часть / под ред. И.Я. Козаченко, З.А. Незнамовой, Г.П. Новоселова. – М.: Норма, 1998. – 585 с.
106. Уголовное право. Особенная часть / Под ред. Б.В. Здравомыслова. – М.: Юристь, 1996. – 454 с.
107. Тельнов П.Ф. Иные государственные преступления. – М.: Изд-во Всесоюз. юрид. заочного ин-та, 1970. – 116 с.
108. Курс советского уголовного права / отв. ред. Н.А. Беляев. – Л., 1968. – Т.4. – 566 с.
109. Дьяков С.В. Государственные преступления (против основ конституционного строя и безопасности государства) и государственная преступность. – М.: НОРМА, 1999. – 320 с.
110. Безроков А.О. Преступления экстремистской направленности: уголовно-правовой анализ и вопросы систематизации: автореф. ...канд. юрид. наук. – Краснодар, 2014. – 28 с.
111. Шорманбаева А. Актуальные вопросы уголовно-правовой ответственности за разжигание социальной розни // <http://online.zakon.kz/> (кірген уақыты: 06.01.2015 ж.); Рустемова Г.Р. Борьба с экстремизмом, терроризмом и организованной преступностью и ее научно–теоретическое обеспечение // Материалы Международной научно–практической конференции «Проблемы совершенствования правовых основ борьбы с преступностью и деятельности правоохранительных органов Республики Казахстан и стран ближнего зарубежья». - Часть I. – Алматы: ООНИиРИП Академии МВД Республики Казахстан, 2004.– 383 с. (С. 66-68)
112. Эксперты предлагают пересмотреть статьи о разжигании социальной розни // <http://rus.azattyq.mobi/a/incitement-of-social-discord-and-freedom-of-expression/24798517.html> (кірген уақыты: 10.01.2018 ж.).

113. Коряковцев В.В. Возбуждение родовой вражды (ст. 186) и некоторые другие спорные вопросы Особенной части проекта УК РК // Криминология: вчера, сегодня, завтра. – 2013. – №2(29). – С. 28-32.
114. Козаченко И.Я., Незнамова З.А. Уголовное право. Особенная часть: Учебник для ВУЗов. – М.: НОРМА-ИНФРА-М, 1998. – 768 с.
115. Стандарты Европейского Суда по правам человека и российская правоприменительная практика: Сборник аналитических статей / под ред. М.Р. Воскобитовой. – М.: Издательство «Анахарсис», 2005. – 528 с.
116. Методические рекомендации Генеральной Прокуратуры РФ от 29.06.99. № 27-19-99 «Об использовании специальных познаний по делам и материалам о возбуждении национальной, расовой или религиозной вражды» // <http://politkor.narod.ru/baza-exp/metodic.htm> (кірген уақыты: 10.01.2018 ж.).
117. Плаксина Т.А. Освобождение от уголовной ответственности за преступления, предусмотренные ст.282-2 УК РФ: спорные вопросы» // Известия Алтайского государственного университета. – 2012. – №2(74). – С. 134-138.
118. Зубалова О.А. Особенности привлечения к уголовной ответственности за организацию экстремистского сообщества (ст. 282.1 УК РФ) // Общество и право. – 2005. – №3. – С. 120-123.
119. Белоцерковский С.Д., Васнецова А.С., Гуськов А.Я., Меркурьев В.В., Соколов Д.А., Паненков А.А. Борьба с преступностью, терроризмом и экстремизмом: монография. – М.: Юрлитинформ, 2012. – 304 с.
120. Безверхов А.Д., Решетникова Д.В. О классификации конструкций состава преступлений по моменту их юридического окончания // Общество и право. – 2010. – №5(32). – С.80-84.
121. Гаухман Л.Д. Борьба с насильственными посягательствами. – М.: Юрид. лит., 1969. – 120 с.
122. Пионтковский А.А. Учение о преступлении по советскому уголовному праву. – М.: Изд. юрид. лит., 1961. – 667 с.
123. Дмитриев О.В., Фокин М.С. Сектанство: уголовно-правовые аспекты: уч. пос. – Омск: Омск. гос. ун-т, 2002. – 163 с.
124. Минекаева А.Ф. Религиозная ненависть или вражда как мотив совершения преступления: уголовно-правовой и криминологический аспекты: дис. ...канд. юрид. наук. – Казань, 2005. – 114 с.
125. Выготский Л.С. Несовершеннолетние преступники: криминологический портрет // Социологические исследования. – 2013. – №3. – С.55-60.
126. Маркова Ю.В. Предупреждение преступлений, совершаемых группами несовершеннолетних экстремистской направленности: дис. ...канд. юрид. наук. – Н. Новгород, 2008. – 208 с.
127. Касымов К. Правительственный час в мажлисе // <http://www.nomad.su/index2.php?a=3-201401140020> (кірген уақыты: 19.07.2016 ж.).
128. Айсханова Е.С. Криминологическая характеристика лиц, совершающих общественно опасные деяния (проступки) до достижения

возраста уголовной ответственности // Молодой ученый. – 2015. – №23. – С. 711-713.

129. Каукеев М.К., Ашимова Д.И. Предупреждение религиозного экстремизма среди молодежи // Вестник КазНУ. – 2013. – С.87-91.

130. Козлов А.А. Молодежный экстремизм. – СПб.: Питер, 2008. – 498 с.

131. Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне қайырымдылық мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы №403–V Заңы // <http://www.adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000403/links> (кірген уақыты: 19.11.2017 ж.).

132. Уголовный кодекс Российской Федерации от 13.06.1996 №63-ФЗ. Ред. от 30.12.2015. // http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_10699/ (кірген уақыты: 12.01.2018 ж.).

133. Постановление Пленума Верховного Суда РФ от 28 июня 2011 года №11 «О судебной практике по уголовным делам о преступлениях экстремистской направленности» // <http://www.base.garant.ru/58202247/> (кірген уақыты: 19.11.2017 ж.).

134. Raibayev D.K. Legal Groundwork for Preventing Religious Extremism in the Kazakhstan Republic // JARLE-ASERS Publishing - Journal of Advanced Research in Law and Economics(ISSN2068696X-Romania-Scopus). Summer. – 2015. – №1(11). – P. 169-177.

135. Рарог А.И. Пробелы и избыточность в российском уголовном законе // Бизнес в законе: Экономико-юридический журнал. – 2009. – №2. С. 106-110.

136. Криминология. Учебник для вузов / под общ. ред. д-ра юрид. наук, проф., заслуж. юриста РСФСР, Президента Рос. криминолог. ассоциации А.И. Долговой. – М.: Изд-во НОРМА, 2005. – 440 с.

137. Герцензон А.А. Об изучении и предупреждении преступности // Советское государство и право. – 1960. – №7. – С. 78-88.

138. Сахаров А.Б. Правовое обеспечение предупреждения преступности // Советское государство и право. – 1975. – №11. – С. 82-86.

139. Айдаров И. Система профилактических мер // Основы криминологии в Народной Республике Болгарии: пер. с болг. – М., 1987. – 212 с.

140. Алексеев А.И., Герасимов С.И., Сухарев А.Я. Криминологическая профилактика: теория, опыт, проблемы. – М., 2001. – 230 с.

141. Діни қызмет пен діни бірлестіктер туралы Қазақстан Республикасының 2011 жылғы 11 қазандағы №483-IV заңы // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1100000483> (кірген уақыты: 18.10.2017 ж.).

142. Қазақстан Республикасының 2001 ж. 23 қаңтардағы Қазақстан Республикасындағы жергілікті мемлекеттік басқару және өзін-өзі басқару туралы №148 Заңы // http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z010000148_ (кірген уақыты: 18.10.2017 ж.).

143. О научно-исследовательском и аналитическом Центре по вопросам религии // <http://www.niac.gov.kz/ru/> (кірген уақыты: 19.11.2017 ж.).

144. Қазақстан Республикасы Әділет министрлігінің Мәдениеттер мен діндердің халықаралық орталығы мемлекеттік мекемесін құру туралы

Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2008 ж. 28 тамыздағы №785 Қаулысы // <http://www.adilet.zan.kz/kaz/docs/P080000785> (кірген уақыты: 17.12.2017 ж.).

145. Қазақстан Республикасының Үкіметі жанындағы Діни бірлестіктермен байланыстар жөніндегі кеңестің ережесі мен құрамын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің қаулысы 2000 жылғы 27 шілде №1140 // <http://www.adilet.zan.kz/kaz/docs/P000001140> (кірген уақыты: 19.11.2017 ж.).

146. Алматыда Дін істері агенттігінің консультациялық-сараптамалық кеңесінің отырысы болды // <http://www.inform.kz/rus/article/2562085> (кірген уақыты: 18.11.2017 ж.).

147. Дін саласындағы негізгі мәселелер бойынша материалдар жинағы: Мемлекеттік қызметкерлерге көмек ретінде / құраст.: Ж.Ж. Қарашолақов, Е.Е. Ибраев. – Астана: ҚР Дін істері агенттігі, 2014. – 161 б.

148. Дін істері комитетінің Төрағасы Ғ. Шойкиннің ҚР Мәдениет және спорт министрлігінің Алқа отырысындағы сөйлеген сөзі (Астана, 16 ақпан 2015 ж. // <http://www.din.gov.kz/kaz/press-sluzhba/dokladyivystupleniya/> (кірген уақыты: 19.04.2018 ж.).

149. Исенов Т. Казахстанские общественники просят доработать закон о религии // http://dincentr-kgz.kz/catalog/novosti/kazahstanskije_obshestvennik_iprosjat_dorabotat_zakon_o_religii-75/ (кірген уақыты: 08.07.2015 ж.).

150. Қазақстан Республикасының 1999 ж. 23 шілдедегі №451 «Бұқаралық ақпарат құралдары туралы» Заңы // http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z990000451_ (кірген уақыты: 09.08.2017 ж.)

151. «Қазақстан-2020: болашаққа жол» ҚР мемлекеттік жастар саясатының 2020 ж. дейінгі тұжырымдамасы туралы ҚР Үкіметінің 2013 ж. 27 ақпандағы №191 қаулысы // <http://adilet.zan.kz/kaz/> (кірген уақыты: 19.08.2017 ж.).

152. ҚР Мемлекеттік жастар саясаты туралы 2015 ж. 9 ақпанда № 285-V Заңы // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1500000285> (кірген уақыты: 10.02.2018 ж.).

153. Часть обучающихся в религиозных ВУЗах Египта казахстанцев вернутся на родину этим летом // https://tengrinews.kz/kazakhstan_news/chast-obuchayuschih-sya-religioznyih-vuzah-egipta-236282/ (кірген уақыты: 14.03.2015 ж.).

154. Әбу ханифа медресесі ашылды // <http://imam.ucoz.kz/news/2009-08-12-http://el.kz/blogs/entry> (кірген уақыты: 05.05.2017 ж.).

155. Шойкин Ғ. Мемлекет және дін // Қазақстан Республикасы Мәдениет және спорт министрлігі Дін істері комитетінің журналы. – 2014. – №3(30). – 120 б.

156. Қазақстан Республикасының 1999 ж. 13 шілдедегі «Терроризмге қарсы іс-қимыл туралы» №416-1 Заңы // http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z990000416_ (кірген уақыты: 05.05.2017 ж.).

157. Қазақстан Республикасының 2012 жылғы 6 қаңтардағы «Қазақстан Республикасының Ұлттық қауіпсіздігі туралы» №527-IV Заңы // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1200000527> (кірген уақыты: 15.01.2018 ж.).

158. Қазақстан Республикасының 21 желтоқсан 1995 ж. «Ұлттық қауіпсіздік органдары туралы» №2710 Заңы // <http://adilet.zan.kz/kaz> (кірген уақыты: 18.02.2018 ж.).

159. Қазақстан Республикасының Терроризмге қарсы орталығы туралы ережені бекіту жөнінде ҚР Президентінің 2013 ж. 24 маусымдағы №588 жарлығы // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/U1300000588#z3> (кірген уақыты: 19.11.2013 ж.).

160. ҚР Ұлттық қауіпсіздік комитеті төрағасының 2001 ж. 18 мамыр №65 ҚБП, ҚР Бас прокурорының 2001 ж. 18 мамыр №75 ҚБП, ҚР Ішкі істер министрінің 2001 ж. 18 мамыр №392 ҚБП және ҚР Сыртқы істер министрінің 2001 ж. 18 мамыр №205 ҚБП «Терроризм және экстремизм мен сепаратизмнің өзге де көріністері туралы біріккен мәліметтер банкін қалыптастыру және пайдалану ережесін бекіту жөнінде» бірлескен бұйрықтары // <http://adilet.zan.kz/kaz> (кірген уақыты: 20.02.2018 ж.).

161. Қазақстан Республикасының 21 желтоқсан 1995 ж. «Прокуратура туралы» №2709 Заңы // http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z950002709_ (кірген уақыты: 22.03.2018 ж.).

162. Қазақстан Республикасы Террористік іс-әрекетті жүзеге асырғаны үшін жауаптылыққа тартылған адамдарды, сондай-ақ сот террористік деп таныған ұйымдарды және ақпараттық материалдарды және экстремизмді жүзеге асырғаны үшін жауаптылыққа тартылған адамдарды, сондай-ақ сот экстремистік деп таныған ұйымдарды және ақпараттық материалдардың есебін жүргізу қағидалары» туралы Қазақстан Республикасы Бас Прокурорының 2018 ж. 24 наурыздағы №49 бұйрығы // <http://adilet.zan.kz/kaz> (кірген уақыты: 25.02.2018 ж.).

163. Қазақстан Республикасы Қаржы, Ішкі істер, Сыртқы істер және Әділет министрлерінің, Ұлттық қауіпсіздік комитеті Төрағасының, ҚР Бас прокурорының 20 қараша 2015 ж. «Терроризмді және экстремизмді қаржыландырумен байланысты ұйымдар мен тұлғалардың тізбесін жасау және оны мемлекеттік органдардың назарына жеткізу қағидаларын бекіту туралы» №576 бірлескен бұйрығы // <http://adilet.zan.kz/kaz> (кірген уақыты: 26.03.2018 ж.).

164. Қазақстан Республикасы Бас прокурорының 2014 ж. 9 қазандағы «Экстремизмге, терроризмге байланысты қылмыстық құқық бұзушылықтар туралы және прокурорлық қадағалау жағдайы туралы» №1-ЭТ нысанды есепті және оны құрастыру жөніндегі Нұсқаулықты бекіту, экстремизмге және терроризмге байланысты қылмыстық құқық бұзушылық жасағаны үшін жауаптылыққа тартылған адамдар және сот экстремистік, террористік деп таныған ұйымдар туралы деректер қорын қалыптастыру туралы №113 бұйрығы // <http://adilet.zan.kz/kaz> (кірген уақыты: 16.03.2017 ж.).

165. ҚР Президентінің 2014 ж. 6 тамыздағы Қазақстан Республикасының мемлекеттік басқару жүйесін одан әрі жетілдіру жөніндегі шаралар туралы №83 Жарлығы // Егемен Қазақстан. – 2014. – №152(28376). – Б.3-4.

166. Қазақстан Республикасының 23 сәуір 2014 ж. «Ішкі істер органдары туралы» №199-V Заңы // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1400000199> (кірген уақыты: 15.01.2018 ж.).

167. 100 нақты қадам Қазақстан Республикасы Президентінің 2015 ж. 20 мамырдағы бағдарламасы // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K1500000100> (кірген уақыты: 19.01.2018 ж.).

168. «Қазақстан Республикасының кейбір заңнамалық актілеріне жергілікті полиция қызметінің жұмысы мәселелері бойынша өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Қазақстан Республикасының Заңы 2016 ж. 1 қаңтардан бұйрығы // <http://adilet.zan.kz/kaz> (кірген уақыты: 13.03.2018 ж.).

169. Учаскелік полиция пунктіннің жұмысын ұйымдастыруға жауапты учаскелік полиция инспекторларының, учаскелік полиция инспекторлары мен олардың көмекшілерінің қызметін ұйымдастыру қағидаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2015 ж. 29 желтоқсандағы № 1095 бұйрығы // <http://adilet.zan.kz/rus/docs/V1500013004/compare> (кірген уақыты: 19.01.2018 ж.).

170. Қазақстан Республикасының 1996 ж. 15 шілдедегі «Бас бостандығынан айыру орындарынан босатылған адамдарды әкімшілік қадағалау туралы» № 28 Заңы // http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z960000028_ (кірген уақыты: 14.03.2018 ж.).

171. Местная полиция: Задачи и перспективы. Мажилис–МВД: правительственный час // <http://www.nomad.su/?a=3-201605170015> (кірген уақыты: 19.01.2018 ж.).

172. Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2015 ж. 29 желтоқсандағы №1098 бұйрығымен бекітілген Ішкі істер органдарының кәмелетке толмағандардың істері жөніндегі учаскелік полиция инспекторларының қызметін ұйымдастыру қағидаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2015 жылғы 29 желтоқсандағы №1098 бұйрығы // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/V1500012953> (кірген уақыты: 19.01.2018 ж.).

173. Қазақстан Республикасының 2014 жылғы 4 шілдедегі Қылмыстық-процестік кодексі № 231-V ҚРЗ // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/K140000023160> (кірген уақыты: 19.01.2018 ж.).

174. Қазақстан Республикасы Ішкі істер министрінің 2015 ж. 16 наурыздағы № 220 бұйрығымен бекітілген Ішкі істер органдарының құзыретіне жатқызылған қылмыстық құқық бұзушылықтар бойынша алдын ала тергеуді және анықтауды ұйымдастыру жөніндегі нұсқаулық // <http://adilet.zan.kz /rus/docs/Z050000031> (кірген уақыты: 19.01.2018 ж.).

175. Ішкі істер органдарының лицензиялау–рұқсат беру жүйесін жүзеге асыру жөніндегі жұмысы туралы нұсқаулықты және Ішкі істер органдарында алынған, ерікті түрде тапсырылған, тауып алынған қарулар мен оқ–дәрілерді, жарылғыш заттар мен материалдарды, оқ–дәріні, суық қаруды қабылдап алу, есепке алу, сақтау және сақталуын қамтамасыз ету жөніндегі жұмыстың тәртібі туралы ережені бекіту туралы» ҚР Ішкі істер министрлігінің 2003 ж. 1 наурыздағы №111 бұйрығына өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы ҚР Ішкі істер министрінің 2011 ж. 27 қазандағы №566 Бұйрығы // <http://adilet.zan.kz/kaz> (кірген уақыты: 23.02.2018 ж.).

176. Долгушев В. Сетевой антитеррор // <http://pavon.kz/post/view/39111> (кірген уақыты: 19.01.2015 ж.).

177. Правительственный час в мажлисе // <http://www.nomad.Su/?a=3-201401140020> (кірген уақыты: 19.01.2018 ж.).

178. Лакбаев К.С., Абельсеитов А.Д. О психологических методах религиозных экстремистских организаций в пенитенциарных учреждениях // Заманауи әлемдегі ғылым мен білім: халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары. – Қарағанды: РББ «Болашақ-Баспа», 2015. – 1 том. – С.59-62.

179. Бас бостандығынан айыруға сотталғандармен тәрбие жұмысын жүргізу қағидасын бекіту туралы Қағидасы // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/V14C0009729> (кірген уақыты: 10.04.2018 ж.).

180. Пробация қызметінің есебінде тұрған адамдарға әлеуметтік-құқықтық көмек көрсету қағидаларын бекіту туралы Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2014 жылғы 23 қазандағы № 1131 қаулысы // <http://adilet.zan.kz/kaz/docs/P1400001131> (кірген уақыты: 10.06.2018 ж.).

181. Райбаев Д.К. Правоохранительные органы как субъект противодействия религиозному экстремизму // IV Балтийский юридический форум «Закон и правопорядок в третьем тысячелетии»: мат-лы междунаро. науч.-практ. конф. / под ред. С.В. Векленко. – Калининград: Калининградский филиал СПбУ МВД России, 2016. – С. 83-89.

182. Жәбірленушілерге өтемақы қоры туралы Қазақстан Республикасының Заңы 2018 жылғы 10 қаңтардағы № 131-VI ҚРЗ//<http://adilet.zan.kz/kaz/docs/Z1800000131>(кірген уақыты: 10.02.2019 ж.).

ҚОСЫМША А

«Діни экстремизмді ескертудегі Ішкі істер органдарының рөлі» тақырыбына ПО қызметкерлеріне жүргізген сауалнама нәтижесі бойынша анықтама

Сауалнамаға Қазақстан Республикасы Қарағанды, Павлодар, ШҚО, Алматы, Ақтөбе облыстарының ПД 273 қызметкерлері қатысты, олардың:

1. 117 – учаскелік полиция инспекторлары мен көмекшілері, 65 – кәмелетке толмағандар ісі бойынша учаскелік полиция инспектор және 101 – тергеушілер.

2. Алынған жауаптар негізінде ішкі істер органдары қызметкерлерінің еңбек өтілдері төмендегідей:

- 1 жылға дейін – 6%;
- 1-5 жылға дейін – 40%;
- 5-10 жылға дейін – 35%;
- 10 жылдан жоғары – 19 %.

3. Қызметкерлердің жасы:

- 25 жасқа дейін – 17%;
- 25-30 жасқа дейін – 33%;
- 30-40 жасқа дейін – 35%;
- 40 жастан жоғары – 15%.

4. Респонденттердің 85% жоғары заңгерлік білімі бар, 11% басқа жоғары білімі және 4% орта мекепті аяқтаған.

5. «Діни экстремизмге байланысты қылмыстық істерді тергеуге қатыстыңыз ба?» деген сауалға респонденттердің 48% «иә», 42% «жоқ» жауап берген (Ақтөбе облысында тергеген қызметкерлер саны басымырақ).

6. «Түрлі діни ағымдардың қоғамымызға тигізер әсері жоғары деп ойлайсыз ба?» деген сауалға 44% «иә» жоғары, 18% – «орташа», 20% «білмеймін», 18% «әсер етпейді» деп жауап берген. Тергеушілердің басым бөлігі діни экстремизм қаупінің барлығын мойындайды.

7. «Сіз экстремистердің діни-идеологиялық көзқарастарына қатысты ақпараттанғансыз ба?» деген сауалға қатысушылардың 32% «жақсы білемін», 27% «жеткілікті дәрежеде», 30% «жалпы түсінігім бар», 9% «хабардар емеспін» деп жауап берген.

8. «Тергеу қызметкерлерінің діни-идеологиялық сала бойынша даярлығының болмауы діни экстремистік қылмыстарды тергеу сапасына әсер ете ме?» деген сауалға респонденттердің 23% «қатты әсер етеді», 44% «әсер етеді», 17% «әсер етпейді», 16% «білмеймін» деп жауап берген.

9. «Діни экстремистік бағыттағы құқық бұзушылықтардың алдын алу мақсатында ПО діни ұйымдармен өзара іс-қимылда болу қажеттілігі заңда белгіленген, іс жүзінде діни ұйымдар мен сіздің қызмет арасындағы байланысты қандай деңгейде деп бағалайсыз?» деген сауалға респонденттердің 11% «біз өзара тығыз байланыстамыз», 28% «мүмкіндігінше тығыз қарым-қатынаста болуға тырысамыз», «бірақ жүйелі деп айта алмаймыз»; 43%

«атқарылатын жұмыс көлемінің ауқымдылығына байланысты уақыт жетпейді», 18% «жауап беруге қиналамын» деп жауап берген.

10. «Сіздің рецидив қылмыскерлерге, нашақорлар мен есірткіге тәуелді тұлғаларға қатысты діни ұйымдармен жүргізілетін профилактикалық шараларға деген көзқарасыңыз қандай?» деген сауалға полиция қызметкерлерінің 68% «мұндай жұмыс түрлері тиімсіз» немесе «тиімділігі төмен» деп жауап берген.

11. «Кәмелетке толмағандардың түрлі діни ағымдар ықпалына түсуіне не әсер етеді?» деген сауалға 65% «отбасында дұрыс тәрбиенің болмауы», 20% «бос уақыттарының дұрыс ұйымдастырылмауы», 10% «психологиялық көңіл-күйінің тұрақталмауы», «діни сауаттылықтарының жоқтығы», 5% «балалардың әлеуметтік ортадан өз орнын іздеуі салдарынан» болады деп жауап берген.

12. «Сіздердің діни ұйымдармен өзара іс-қимылда болуларыңыз іс жүзінде қалай көрініс табады?» деген сауалға қызметкерлердің 9% «діни ұйым өкілімен жеке профилактикалық әңгімелесулер жүргізіледі», 42% «мектепте дөңгелек үстел, семинар сабақтар мен сынып сағаттары ұйымдастырылады», 7% «діни ұйымдардан алынған дәстүрлі дінге негізделген бейне материалдарды балаларға көрсету арқылы танымдық деңгейлерін көтереміз», 16% «жаз айларында балалардың мешіт медресесінде оқытулары туралы ата-аналарымен сөйлесеміз», 10% «балаларды мешітке апарып имаммен кездестіреміз», 16% «мешіт имамдарымен ақылдаса отырып, жасөспірімдерге қатысты тәрбиелік шаралардың тиімдісін қарастырамыз» деп жауап берген.

13. «Діни экстремизмге байланысты қылмыстарды реттеуші бап нормаларында кездесетін кейбір сөздер (тіркестер) Қазақстан Республикасы Жоғарғы Соты тарапынан ресми түсіндірме берулерін қажет етеді деп ойлайсыз ба?» деген сауалға респонденттердің 95% «қажет етеді деп ойлаймыз», 5% «олай ойламаймыз» деп жауап берген.

14. «Түрлі діни ағымдардың туындауы неге байланысты деп ойлайсыз?» деген сауалға ІІО қызметкерлерінің 48% «халықтың әлеуметтік-экономикалық жағдайларының төмендігімен», 37% «адамдардың діни сауаттылықтарының төмендігімен», 10% «адамдардың азғындауымен», 5% «жауап беруге қиналамын» деген.

15. «Қазақстан Республикасы ҚК 174-бабымен қарастырылатын қылмыстық құқық бұзушылық мотивін қалай анықтар едіңіз?» деген сауалға респонденттердің 75% «дінмен байланысты», 15% «әлеуметтік алауыздықпен», 3% «ұлттық алауыздықпен байланысты» деген.

16. «Соңғы үш жыл ішінде жалпы экстремизмнің қай көрінісін жиі кездестірдіңіз?» деген сауалға 37% «Қазақстан Республикасы конституциялық құрылымын зорлықпен құлатуға үндеу түріндегі ақпараттар», 52% «әлеуметтік, ұлттық, діни алауыздықты қоздыру», 10% «жауап беруге қиналамын» деген.

17. «Республикамызда экстремистік жағдай орын алған кезде ІІО әрекет етуіне қажет өкілеттіліктері бар деп ойлайсыз ба?» деген сұраққа қызметкерлердің 5% «иә», 43% «жоқ», 30% «ол үшін өкілетті басқа органдардың бар», 22% «тек жоғарыдан түскен бұйрыққа сәйкес қана әрекет етемін» деп жауап берген.